

**УКРАЇНСЬКА
ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ –
ФЕНОМЕН
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ**

Івано-Франківськ
“Глай”
2003

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський університет імені Василя Стефаника
Інститут історії України НАН України

Українська Повстанська Армія – феномен національної історії

758796 - ісм

Івано-Франківськ
"Плай"
2003

Українська Повстанська Армія – феномен національної історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – 136 с.

До збірника увійшли матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Українська Повстанська Армія – феномен національної історії”, що відбулася у жовтні 2002 року в Історико-меморіальному музеї імені Степана Бандери (с. Старий Угринів, Калуський р-н, Івано-Франківська область). Вміщені в ньому публікації є намаганням переосмислити складну і суперечливу проблему, пов’язану з виникненням та діяльністю Української Повстанської Армії. Спираючись на широку джерельну базу та наукові здобутки вітчизняної і зарубіжної історіографії автори прагнули дати виважену, позбавлену політичних та ідеологічних нашарувань оцінку феномену УПА.

Збірник становитиме інтерес для науковців, студентської та учнівської молоді, усіх, кому не байдужа наша національна історія.

Друкується за ухвалою Вченої ради Прикарпатського університету імені Василя Стефаника

Редколегія: Кононенко В.І. – академік АПН України, доктор філологічних наук, професор (*голова*); Реєнт О.П. – член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор; Лисенко О.Є. – доктор історичних наук, професор; Кугутяк М.В. – доктор історичних наук, доктор філософії, професор; Савчук Б.П. – доктор історичних наук, професор.

ISBN 966-640-052-9

Івано-Франківський університет
імені Василя Стефаника

код 02125266

75 87 96

© Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 2003.

НАСТАВ ЧАС СКАЗАТИ ПРАВДУ ПРО УПА

Нещодавно наша країна відзначила видатну дату – 60-річчя Української Повстанської Армії, що уособила в собі лицарську звитягу українців, кращих синів і доньок нашого народу, які в пору воєнного лихоліття виялися до зброї, аби вибороти свободу і незалежність.

Позначений високим злетом людського духу й водночас трагізмом ситуації, в якій опинився український народ, феномен УПА, поза всілякими сумнівами й свідомим опором певної частини суспільства, вже внесений золотими буквами до скрижалей вітчизняної історії.

Повільно, з відчутним спротивом прихованих опонентів і відвертих, принципових супротивників України, суспільство повертається до первісних джерел власного минулого, героїчного і драматичного, яскравого у всіх своїх суперечливих виявах, але при цьому всьому – свого.

Десятки років зомбіювання багатомільйонних мас більшовицько-радянським пропагандистським апаратом далися взнаки. Та все ж спотворена історія, ніби крізь довгий летаргічний сон, уривками повертається вже у нових образах і вимірах, очищена й освячена кров’ю тих, хто поліг у боях, чи носить незагоєні фізичні й душевні рани з вікопомних часів.

Продираючись крізь хащі фальсифікацій, замовчувань, перекручень, суспільство в муках народжує нову, національну самосвідомість замість відмираючої старої, тоталітарно-комуністичної.

Образ ворога довгий час поділяв українців штучною перешкодою навіпіл, що дозволяло продовжувати російщення й денационалізацію у будь-який спосіб. Ще й нині в період суверенної державності, певні політичні кола, використовуючи червоно-коричневу фразеологію та популістські гасла, вперто тягнуть країну у вир розбрату взаємних образ і звинувачень. Експансія напруження стимулюється в розрахунок на дестабілізацію молодій держави, загострення внутрішніх суперечностей на фоні досить складної ситуації в економіці та соціальній сфері.

Координація дій зовнішніх і внутрішніх політичних чинників нині не викликає сумнівів і це становить серйозний виклик часу, який ми змушені прийняти й відповідно відреагувати. Коли майже одночасно з Москви і Варшави лунають не виважені історичні оцінки УПА, а брутально-зневажливі вирази, це дає нам підстави вважати, що йдеться про втручання у внутрішні справи України.

З іншого боку, впливові політичні лоббі конструюють все нові й нові перешкоди на шляху визнання воєнків УПА учасниками бойових дій. Все це створює додаткову напругу, вводить в оману непоінформовану частину

населення, блокує зусилля національно-демократичних сил, спрямованих на відновлення історичної справедливості.

То є дійсно нонсенс, коли борці за самостійну Українську державу залишаються пасинками у тій відродженій державі.

Науковці й викладачі достеменно мають бути об'єктивними і підійматися над політичними вподобаннями й антипатіями. Але є випадки, коли історична й політична площини співпадають в такому широкому сегменті, що відділити одне від одного практично неможливо. Нині ми ведемо мову саме про такий випадок.

Український національний організм, вживаючи образну термінологію, постійно ріс в екстремальних умовах і зазнавав відчутних ударів щоразу, коли заявляв і демонстрував свою зрілість і самодостатність. Коли ми говоримо про національно-визвольні змагання українців у XVII, XVIII, XIX, XX століттях, слід наголошувати на внутрішньому зв'язку і логічній наступності всіх подій, хоча й вони були розділені у часі роками, десятиліттями, а то й століттями.

Тяглість і генетична спорідненість всіх без винятку спроб українського народу набути державність – ось визначальний принцип побудови всієї концепції вітчизняної історії. Козаччина і Хмельниччина, народовці і кириломефодіївці, представники українського національного табору в Австро-Угорщині й Російській імперії, Другій Речі Посполитій, січові стрільці, Українська Центральна Рада, УНР і ЗУНР, ОУН, УПА, “шістдесятники” – все це ланки єдиного, неперервного ланцюга внутрішньої потенції одного з найбільших європейських народів, його волі до самоствердження й самореалізації. Історія не може навіть в окремій своїй частині довго перебувати у вивернутому, спотвореному стані. Рано чи пізно пружина пізнання і стратегічних суспільних інтересів розпрямляється. Й істина постає у своїй безпосередній іпостасі. І тоді сліпі перестають вести зрячих.

Ми маємо вірити в історичне здоров'я нації, у її здатність розібратися в собі без стороннього втручання, у її спроможність консолідуватися і відчувати себе єдиним цілим не лише географічно, але й історично.

І тут вчені, професорсько-викладацький склад вищих навчальних закладів можуть зробити те, що не під силу іншим: зібрати, систематизувати й опублікувати документи і матеріали, в яких розкривається багатогранна діяльність політичних і військових інституцій українських самостійницьких сил у період Другої світової війни.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Кожний новий етап у житті суспільства чи держави актуалізує ті чи інші сторінки історії. Це пояснюється постійним, безперервним процесом пошуку самоідентичності, тягlosti політичних, військових, економічних, соціокультурних, релігійних традицій, прагненням підкріпити кожен наступний крок життєствердними асоціаціями минулого, переконатися у вірності обраного шляху. Для будь-якого народу історія в цьому розумінні є підґрунтям для творення і розвитку національної самосвідомості, вироблення моделі дій на ближчу і далеку перспективу, певним еталоном, за яким звіряються наступні покоління. Здебільшого дискретний, стрибкоподібний характер історичного поступу позначений періодичними спалахами, що відбуваються у вигляді війн, революцій, наукових відкриттів, діяльності геніальних осіб, природних катаклізмів. І саме за цими доленосними подіями розставляються історичні віхи.

У минулому народу України однією з таких найбільш помітних віх стала Друга світова війна. Жодна інша етнічна спільнота – учасниця наймасштабнішого військового конфлікту в історії людства – не пережила того, що випало на долю українців. Історичні передумови, геополітична ситуація, внутрішні й зовнішні фактори зумовили настільки трагічний та сповнений внутрішніх суперечностей і динаміки розвиток подій, який за своїм вибуховим потенціалом і наслідками прирівнюється до революції.

Якщо говорити про наукові підходи, то історія Другої світової війни є надзвичайно складним, багатоплановим об'єктом. У радянські часи партійний ідеологічний апарат виробив пріоритетні напрями вивчення й висвітлення подій воєнної доби і заздалегідь розставив наголоси, окличні й застережні знаки. Одні тематичні ніші – бойові дії регулярних збройних сил, партизанів та підпільників, зусилля радянського тилу, масовий героїзм і трудова звитяга, злочини окупантів тощо – піднімалися на щит, а на інші, зокрема втрати Червоної армії, ОУН та УПА, недоліки в організації радянського Руху Опору, ставлення тоталітарного сталінського режиму до власного народу, репресивно-каральна система в цей період було накладено табу. Цілком природною виглядає активна розробка саме цих тем у 90-ті роки ХХ ст. Є підстави говорити про певний історіографічний бум на одному з магістральних напрямів наукового пошуку, а саме: дослідження національно-визвольного руху в Україні періоду Другої світової війни у всіх його проявах. Слід віддати належне українським історикам за кордоном. Адже саме вони торували шлях тям, хто сьогодні працює в даній царині. Після того, як з'явився доступ до великих джерельних пластів (хоча і не всіх!),

вивчення цієї проблематики в Україні вийшло на якісно новий рівень. Окрім сотень статей і розвідок з'явилася ціла низка монографій, збірників документів, мемуарних видань, в яких розкриваються процеси ідеологічного та організаційного оформлення українського самостійницького руху, різні етапи визвольної боротьби українців.

Однак суспільний рейтинг проблеми ОУН та УПА виявився настільки високим, що вивів її на рівень найбільш актуальних і потребуючих державного вирішення. І саме тут з'ясувалося не лише те, наскільки вона багатопланова і складна, але й те, наскільки і суспільство, і держава не готові до прийняття принципово важливих рішень, наскільки вони сковані путами ідеологічних рудиментів, наскільки залежать від політичних лобі.

Для того, щоб не додавати плутанини, відразу розділимо проблему на дві складові: юридичну й історичну.

Як відомо, Законом України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" від 22 жовтня 1993 р. бійці УПА, що брали участь у бойових діях проти гітлерівських окупантів, зараховані до учасників бойових дій. Однак нині питання ставиться так: визнати Українську Повстанську Армію воюючою стороною у Другій світовій війні. Висуваються також вимоги прирівняти ветеранів УПА з ветеранами радянських збройних сил у соціальних правах. Саме юридичний аспект проблеми є найбільш складним для розв'язання. Не вдаючись до правничої казуїстики, хотілося б висловити власну думку про спосіб дій у цьому напрямі: слід домагатися не "прирівняння у правах" для вояків УПА, а надання їм цілком визначеного статусу, окресленого точною юридичною дефініцією, скажімо, "учасник боротьби за УССД" чи "ветеран національно-визвольної боротьби" тощо. Це дозволить уникнути непорозумінь і некоректних порівнянь. Не можна "складати всі яйця в одній корзині", не слід користуватися синонімічними термінами, коли йдеться про різні історичні явища. Необхідно, таким чином, розвести статус і термін. Статус може бути схожим (соціальні гарантії, пільги тощо), а юридичний термін та історико-правова аргументація будуть різні.

Щодо історичного аспекту, то й тут є свої складнощі. Перша полягає в ототожненні ОУН і УПА, хоча всім більш-менш обізнаним людям відомо, що це різні інституції. Негативні асоціації, пов'язані з діяльністю ОУН (зокрема, співпраця з загарбниками, терор СБ тощо) екстраполюються й на УПА. Звідси – упереджене ставлення, тенденційна оцінка в зображенні повстанців і прагнення одним чохом занести всіх до "чорних списків" "ворогів українського народу".

Ще одна складність пов'язана з відсутністю узагальнюючих, комплексних праць з історії ОУН та УПА, написаних на фундаменті всіх існуючих джерел. За виключенням книги А.Кентія ми практично не маємо об'єктивних, аргументованих, політично незаангажованих видань, які можуть стати підґрунтям для історико-юридичних формулювань і висновків.

У вересні 1997 р. Кабмін створив Урядову комісію з вивчення діяльності ОУН і УПА, під егідою якої сформовано робочу групу для підготовки історичного висновку про ОУН і УПА. Не перебільшуючи здобутків останньої, все ж слід констатувати певний поступ у справі пошуку, опрацювання, підготовки та публікації документів з історії визвольних змагань, окремих праць, бібліографічних покажчиків тощо.

У липні 2000 р. керівник робочої групи професор С.В.Кульчицький підготував проміжний звіт та попередній варіант історичного висновку про діяльність ОУН і УПА. Стоячи на позиції, що дані публікації ні в якому разі не є істиною в останній інстанції, а радше предметом для обговорення і широкої дискусії, їх автор ініціював у грудні того ж року "круглий стіл", до участі в якому запрошувалися представники різних політичних сил. Однак замість наукової полеміки "ліві" почали масовану атаку на членів робочої групи і звернулися до найвищих інстанцій із закликом засудити ОУН і УПА і закрити це питання. Продовжуючи процес нагромадження й наукового опрацювання документів, підготовки публікацій, члени робочої групи акцентували зусилля на інформативній і науково-популяризаторській діяльності, використовуючи для цього наукові форуми, радіо, телебачення, пресу. Деякі відмінності у поглядах на історичні факти (і це природне явище в науковому середовищі) не заважають їм займати активну і громадську позицію в цьому питанні.

Одним із головних аргументів опонентів національно-демократичного табору є звинувачення діячів ОУН і УПА в колабораціонізмі. Час від часу подібні закиди звучать у західних ЗМІ, що налаштовує необізнану частину світової громадськості проти України, спотворює дійсний стан речей.

Тому висловимо кілька зауваг з цього приводу.

Вважається природним станом речей, що міжнародно-правові акти після великих збройних конфліктів, зокрема світових війн, пишуться під диктовку переможців (згадаймо, принаймні, Версальську систему, Брестський мир тощо). Тому в них годі шукати відповіді на питання, що стосуються першопричин таких зіткнень, їх головних винуватців, а також багато таких, які розкривають окремі сюжетні лінії і не лежать на поверхні, а тому й складні для розуміння. Та обставина, що міжнародне право далеко не завжди адекватно відбиває реалії минулого, залишає широке поле для спекуляцій, перекручень та відкритих фальсифікацій. Як інакше можна пояснити той факт, що вся провина за розв'язання Другої світової війни Міжнародним трибуналом у Нюрнберзі покладена на Японію, Німеччину та Італію? Ті, які сьогодні відстоюють комуністично-радянські цінності і сприймають розв'язання національного питання лише в сталінському ключі, забувають, що саме Радянський Союз активно співпрацював з нацистським урядом Німеччини у військовій та економічній сферах, закладаючи фундамент майбутніх успіхів вермахту у Західній Європі. Дипломатичним оформленням

цієї співпраці стали угоди і таємні протоколи 1939 р., які без жодних “натяжок” можна вважати юридичним прологом Другої світової війни.

Тримаючи в полі зору даний факт, слід вже по-іншому реагувати на звинувачення ОУН та УПА в колабораціонізмі, що залишається єдиною козирною картою їх ідеологічних супротивників. З цього приводу слід згадати позицію відомого фахівця Дж. Армстронга, який в одній зі своїх давніх лекцій висловив думку про те, що колабораціонізм у Франції й Україні – це явища різного порядку.

Спробуємо інтерпретувати дане положення, почавши з того, що напередодні війни Французька Республіка була незалежною державою, а український народ суверенної і соборної державності не мав (УРСР можна вважати квазі-державним утворенням, оскільки в ній були відсутні основні атрибути державності в класичному розумінні цього слова). Розтягтий між кількома державами, наш народ об’єктивно постав перед необхідністю використання будь-яких можливостей для набуття власної державності. Такі умови виникли, коли спочатку впала Польща, а пізніше – почалася агресія Німеччини проти СРСР. Це сьогодні, з висоти ХХІ ст., можна по-різному оцінювати тодішні шанси самостійницьких сил на успіх, зважувати й простежувати різні варіанти розвитку подій. А в той час альтернатива виглядала так: або виявити військово-політичну активність на всіх етнічних українських землях і засвідчити наявність державницьких сил, або ж пасивно очікувати розвитку подій, залишаючи все на волю випадку. Цікаво, як би ми сьогодні говорили про ці речі, якби все будувалося за іншим сценарієм? Чи вибачили б ми нашим попередникам брак волі, організованості й мужності, коли б вони не взяли до зброї? Історія не любить умовного способу. Але саме така спроба поглянути на історичний процес дозволяє отримати про нього більш об’ємне, стереоскопічне уявлення, побачити потаємні лабіринти, якими він інколи рухається.

Тепер про співпрацю національно-орієнтованих сил з Берліном. Кожна держава вибудовує свою зовнішньополітичну доктрину, керуючись засадничими повноваженнями про дипломатію як мистецтво. Так склалося, що ідея УССД жила зусиллями української еміграції. Перебуваючи на території III рейху, українські політичні кола вбачали в Німеччині фактори, що толерували їх прагненням і зусиллям. Більше того, наявність проукраїнськи налаштованих представників у німецькій військово-політичній еліті переконувала в тому, що саме ставка на їх сприяння і протекцію може стати вирішальною у далекосяжних розрахунках. Враховуючи тогочасну ситуацію в Європі і ставлення Сталіна до “українського питання”, вибір тактичної і стратегічної лінії набував німецької орієнтації.

Нині відомо, що цей вибір був помилковим. Ту помилку не можуть вибачити нинішні супротивники ОУН, які автоматично вибачають анало-

гічні прорахунки Сталіна, що спричинили справді катастрофічні наслідки для всіх народів СРСР, а українського особливо.

І ще одне зауваження. Традиція радянської історіографії, що культивується нині “лівими” публіцистами від науки, позначала всі українські громадсько-політичні сили одним клеймом – “буржуазний націоналізм”, хоча програми, форми і методи діяльності українських партій та організацій досить істотно різнилися. Так само, за інерцією. УПА характеризується як збройне формування, витворене за допомогою зовнішніх чинників. З приводу цього слід зробити один короткий історичний екскурс. Незважаючи на те, що початки УПА відносяться до кінця 1942 р., ідея створення національних збройних сил з’явилася значно раніше.

Початок організаційного оформлення поклав таємний наказ президента і Головного отамана військ УНР Андрія Лівичького у червні 1940 року, яким Голова УНВ Тарас Боровець призначався Головнокомандуючим УПА з присвоєнням йому звання отамана. Обов’язки начальника штабу в різний час виконували полковник Іван Литвиненко, сотник Рогатий, полковник Петро Дяченко, полковник Петро Смородський і поручик Леонід Щербатюк – Зубатий. Українська Повстанська Армія поділялася на територіальні Січі. У формі “Поліської Січі” УПА виступила на військову арену з вибухом німецько-радянської війни.

Нагадуючи про початки УПА, хотілося б ще раз наголосити: дана формація попри всі перипетії міжпартійних уособиць врешті-решт виросла у силу, що репрезентувала ту значну частину народу України, яка прагнула відродити національну державницьку традицію, вирватися з-під непосильного тиску тоталітарної системи і збудувати демократичне суспільство. Все це, а головне – пролита кращими синами і доньками кров за волю батьківщини, дозволяє сподіватися на справедливе розв’язання всіх правових питань, пов’язаних із діяльністю УПА в роки Другої світової війни.

БОРОТЬБА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ПРОТИ НАЦІОНАЛЬНО-ВІЗВОЛЬНОГО РУХУ В ПОВОЄННІ РОКИ

Олександр Петрович Довженко, один із найвидатніших українських провідників, талановитий режисер, письменник у своєму “Щоденнику” за 19 січня 1944 р. у розпачі записав: “Світе мій, чому любов до свого народу є націоналізм? В чім його злочин? Які нелюди придумали отес – от знуцання над почуттям людським?” [1].

Звинувачений Сталіним та його поплічниками у націоналізмі, він неодноразово у своїх нотатках повертався до цієї теми, розуміючи, що надуманий компартійними ідеологами так званий “український буржуазний націоналізм” був лише приводом, за допомогою якого радянська влада знищила тисячі кращих представників українського народу. Це були, безумовно, носії української державницької ідеї, учасники національно-визвольних змагань, які не виїхали свого часу за межі радянської України після поразки національної революції, ті, хто повернувся в Україну після репатріації у міжвоєнний період, а особливо нова хвиля української еліти, що зросла в часи українізації.

Між наведеними словами О. Довженка і подіями, що відбувалися на західноукраїнських землях під час визволення території України від німецьких окупантів та в повоєнний період, прослідковується прямий зв'язок. Сталін і його найближче оточення давали чітко зрозуміти, що ніхто, навіть найавторитетніші представники українського народу, не кажучи вже про тих, хто вів боротьбу проти радянської влади в західних областях України, не уникне покарання за виступи проти ретельно виплеканої ними тоталітарної командно-адміністративної системи. Адже розчавити морально, як це трапилось з О. Довженком, або знищити фізично було їх звичною практикою боротьби з “ворогами народу”.

Говорячи про свій морально-психічний стан внаслідок заборони Сталіним друкувати твори та знімати кінофільм про боротьбу українського народу в роки війни, О. Довженко писав у червні 1944 р.: “Мені здається, що читає мене ненавидить і не довіряє мені в великі часи Вітчизняної війни. Керівництво нав'язало йому думку, що я ворог народу, небезпечна і шкідлива людина, націоналіст, контрреволюціонер, поплічник Гітлера і диявола... Мене знищив великий маршал, бажати мені, очевидно, лишилось одного: якось померти й фізично” [2].

Певною мірою О. Довженко був близький до правди, але фізично його знищити тоталітарна система, особисто Сталін у той час не наважувались. Очевидно, він був їм ще потрібний як зразок приниженої, знищеної морально і духовно людини, звинуваченої у найстрашнішому на той час для системи злочині – “націоналізмі”.

Події та ситуація, що склалася навколо О. Довженка, зовсім не були випадковими. Радянське і компартійне керівництво було стурбоване перспективою боротьби з українським національно-визвольним рухом.

Політична ситуація, з якою радянська влада з перших днів свого повернення зіткнулася в західноукраїнському регіоні, помітно відрізнялася від її висвітлення у засобах масової інформації. В пресі, по радіо націоналістичний рух характеризувався як рух прибулих з-за кордону окремих осіб, гуртків політичних авантюристів, які за завданням і на догоду німецьким окупантам боролися проти повернення радянської влади. Вони нібито не користувались жодною підтримкою місцевого населення. Насправді ж у закритих документах, що поступали з окупованої території від командирів і комісарів партизанських формувань, військових розвідувальних органів, представників НКВС, політичне становище в західних областях України змальовувалось дещо інакше. Вже в 1943-1944 роках у донесеннях до Москви наголошувалось, що український повстанський рух, керований ОУН бандерівської фракції, домігся значних успіхів. Він спирається на підтримку значної частини українського населення. Автори донесень писали, що під час просування радянських військ на захід слід очікувати спротиву з боку націоналістичних загонів. У донесеннях пропонувалось спрямувати проти них кілька партизанських формувань, щоб Червона армія не відволікалась на боротьбу з повстанцями, виконувала свої завдання [3].

Цікавою у даному контексті є доповідна записка, надіслана 9 лютого 1944 р. до Москви начальником внутрішніх військ НКВС Української округи. В ній застерігалось, що під час просування радянських військ слід очікувати дій з боку націоналістичних збройних загонів. Для боротьби з ними необхідно мати спеціальні військові частини, озброєні танками, бронемашинами, мінометами, кулеметами [4].

Ці застереження незабаром справились. Вже в лютому 1944 р., за свідченням документів НКВС, відбулося 134 напади озброєних підрозділів УПА на військові об'єкти, вали з боєприпасами і продовольством, на групи військовослужбовців, а також на населені пункти з метою їх визволення від радянських військ [5].

Втрати, що їх почали зазнавати радянські війська, зокрема поранення командуючого фронтом генерала армії М. Ватутіна, внаслідок якого наступила смерть, стурбували військово-партиїне і радянське керівництво СРСР. Особливо таке становище тривожило секретаря ЦК КП(б) України і Голову Ради Міністрів УРСР М. С. Хрущова.

Не гаючись, він дав доручення партійним функціонерам із ЦК КП(б)У підготувати необхідні матеріали, щоб інформувати Сталіна і наполягати на ухваленні рішення Державного Комітету оборони СРСР з метою боротьби проти “діючих банд” і наведення належного порядку в західноукраїнському регіоні.

Отже, масовість, масштабність боротьби добре організованих, озброєних, морально та ідейно стійких українських повстанських формувань, яких компартійна пропаганда за звичкою зображувала “неорганізованими бандами”, змусили провідних радянсько-партійних керівників поставити питання про боротьбу з ними на державний рівень. У березні 1944 р. створюється оперативний штаб НКВС щодо боротьби з ОУН-УПА, розташований у м. Рівне. Незабаром сюди з Москви прибули добре вишколені “спеціалісти” – вихованці Л.Берії С.Круглов і І.Серов. Для боротьби з націоналістичними загонами були виділені регулярні війська. Командування для участі в операціях проти УПА кинуло в бій разом з військами 1-го Українського фронту кавалерійську дивізію, 8 легких танків і 20 бронемашин. Чимало військ, оснащених бойовою технікою, направило проти націоналістів командування 1-го Білоруського, 4-го Українського фронтів, прикордонних та внутрішніх військ НКВС [6].

За даними НКВС УРСР, з лютого 1944 р. по січень 1946 р. було проведено 39 773 чекістсько-військових операцій, в ході яких було вбито 103313 повстанців ОУН-УПА, затримано 110 785, арештовано 24339 чол., з’явилось з повинною 50 058, затримано 13 704 дезертирів, 83 284 чол., які відмовлялися від призову, і 58488 дезертирів з’явилось з повинною. Загальна кількість становила 443 960 чоловік [7].

Отже, як з’ясувалось, проти радянської влади виступали не окремі “німецькі буржуазно-націоналістичні посібники”, а щонайменше півмільйонна армія незадоволених тим, як у західноукраїнському регіоні впроваджувалась радянська репресивно-каральна політична система. У вищевказаних цифрові дані не увійшли мирні громадяни, які співчували учасникам національно-визвольного руху, підтримували їх матеріально і морально. В число опозиції радянській командно-адміністративній системі входили близькі і далекі родичі депортованих мирних громадян у північно-східні райони СРСР впродовж 1939-1941 рр. Після визволення західноукраїнських земель практика депортації сімей учасників національно-визвольного руху та їх симпатиків відновились. Лише з 1 лютого по 10 березня 1945 р. із західних областей вивезено 5 583 сім’ї учасників і тих, хто сприяв борцям за визволення від окупації [8].

Величезна кількість “ворогів народу”, яка, на думку компартійно-радянських можновладців, не вписувалася у сталінську тоталітарну систему, була просто фізично знищена. З ініціативи М.Хрущова були запроваджені воєнно-польові суди при внутрішніх військах НКВС. “З метою застрашення бандитів за вироками цих військово-польових судів засуджених до знищення не розстрілювати, а вішати”. Суди мали проходити за участю місцевого населення. Результати їх діяльності не підлягали опублікуванню [9].

Для боротьби з повстанським рухом створювалися винищувальні батальйони (яструбки), до складу яких входило прихильне радянській владі

місцеве населення та сільські групи самозахисту. Вже в лютому 1945 р. у винищувальних батальйонах нараховувалось майже 50 тис. чоловік, а на 1 квітня 1946 р. у західноукраїнському регіоні нараховувалось 3 593 винищувальних батальйони чисельністю 63 тис. бійців [10, 21].

Намагаючись ліквідувати повстанський рух, ЦК КП(б)У і уряд УРСР видали цілий ряд звернень до учасників ОУН-УПА і населення західноукраїнських областей, в яких обіцяли амністію тим, хто зголоситься здатися властям. Поява звернень, як правило, супроводжувалась широкою пропагандистською кампанією. В усіх обласних центрах регіону скликалися зібрання партійного, радянського і господарського активу. Рішення цих зібрань доводилось до відома населення районів та сіл краю. Звичайно, обіцянки амністії щодо учасників ОУН-УПА мали на населення неабиякий вплив. До органів радянської влади зголошувалися члени оунівського підпілля, УПА, юнаки і чоловіки, які уникали мобілізації до армії або чинили опір колективізації. Партійні і радянські органи розглядали справи кожного, хто прийшов з повинною, найбільш авторитетним пропонувалися адміністративні посади, інших переселяли на схід та в промислові райони України. У пресі широко друкувалися заклики тих, хто вийшов з підпілля, до членів ОУН-УПА припинити боротьбу, деякі ставали агентами МВС-МДБ, вказували на розташування повстанських підрозділів, склади з озброєнням і військовим спорядженням, на сім’ї підпільників [11].

Партійні, радянські керівні органи, відповідальні працівники МВС і МДБ вживали енергійних заходів для посилення боротьби з підпіллям ОУН та УПА. 10 січня 1945 р. у Львові відбулася нарада секретарів райкомів КП(б)У, начальників МДБ і МВС Львівської області з питання: “Про стан масової роботи серед населення і стан боротьби з українсько-німецькими націоналістами”. Активну участь в обговоренні взяв секретар ЦК КП(б)У М.С.Хрущов. Він втручався у промови виступаючих, ставив їм запитання, давав рекомендації до посилення боротьби з “буржуазними націоналістами”.

Як свідчать матеріали наради, виступ М.С.Хрущова та інших учасників, що містяться в стенограмі, ніхто, ні уряд, ні вищі компартійні органи республіки і СРСР не бажали розбиратися в соціальних та політичних причинах конфлікту, що призвів до політичного протистояння. Фактично наслідки наради звелися до рекомендації М.С.Хрущова посилити збройну боротьбу проти ОУН-УПА, щоб, за його словами, “жодного бандита в країні не було”. Звичайно, це призвело до загострення конфронтації ворогуючих сторін, до пролиття крові як з одного, так і з іншого боку.

10 січня 1945 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України”. Керуючись цією постановою, обкоми КП(б)У розробили та розіслали “заходи” в партійні, радянські органи, керівникам районних відділів МВС і МДБ. У них рекомендувалось посилити політичну роботу,

щоб залучити населення на бік радянської влади, використати його у боротьбі проти оунівців. З метою заохочення людей рекомендувалось роздавати їм майно “куркулів” або тих, кого висилали в Сибір. У селах, містах міськкоми, райкоми партії, органи МВС, МДБ мали перевірити керівний склад і очистити його від “класово-ворожих і націоналістичних елементів”.

Виконкоми сільради зобов'язувались перевірити на благонадійність листонош, райкоми комсомолу мали розгорнути роботу по створенню з числа “надійної молоді” в усіх населених пунктах комсомольських організацій.

Широкого розмаху набрала практика створення агентурної мережі. Агентів рекомендувалося набирати з перевіреного місцевого населення, яке віддане радянській владі, а також із середовища колишніх учасників оунівського підпілля, української інтелігенції та духовенства.

Найбільш доступним методом, що широко практикувався репресивними органами у боротьбі з УПА, було створення та використання так званих груп спеціального призначення, що діяли під виглядом загонів УПА або боївок “Служби безпеки” ОУН. Метою організації таких провокативно-розвідувальних формувань було проведення агентурної роботи щодо виявлення керівників ОУН, командирів УПА, їх фізичного знищення, проникнення в середовище ОУН-УПА з метою їх розкладу і дезорганізації, влаштування політичних провокацій, вбивства мирного населення, компрометації національно-визвольних змагань українського народу та дискредитації ідеї боротьби за самостійну соборну українську державу. Подібні групи використовувались у нацькуванні різних верств українського населення між собою, протиставленні Західної і Східної України з метою розколу, розбрату та ворожнечі серед населення цих територій [12].

Місцеві партійні та радянські органи, керівники районних та обласних ланок західноукраїнського регіону згідно з вказівками згори почали широко використовувати агентів для боротьби з боївками ОУН-УПА.

Про використання агентури з колишніх членів оунівського підпілля та бійців УПА, які з різних причин припинили боротьбу, та місцевого населення йшлося на нараді секретарів обкомів КП(б)У, начальників обласних управлінь МВС і МДБ західних областей у м. Станіславі, що відбулася 23 жовтня 1945 р. У нараді брав участь секретар ЦК КП(б)У М.С.Хрущов. У своєму виступі він наголосив, що слабкою ланкою є відсутність агентурної мережі. “Необхідно звернути особливу увагу на підбір агентів, на техніку роботи з ними, на зв'язок з агентурою” [13]. Стосовно організації спецгруп з колишніх учасників підпілля ОУН-УПА, то він застерігав учасників наради, що такі групи потрібно створювати і використовувати у виключних випадках, бо “вони можуть завдати більше шкоди, ніж користі”. Якщо вже вирішили відправити спецгрупу, то потрібно ретельно підібрати її склад, дати конкретне завдання і після його виконання більше не використовувати.

Спецзагони і групи, сформовані органами МВС і МДБ, чинили масові злочини серед населення. Досить переконливі докази цього наводяться у відповідній записці військового прокурора військ МВС Української округи, полковника юстиції Кошарського від 15 лютого 1949 р. “Про факти грубого порушення радянської законності в діяльності так званих спецгруп МВС” на ім'я секретаря ЦК КП(б)У М.С.Хрущова. З цього документа дізнаємося про те, що МДБ України і його управління в західних областях, з метою виявлення “ворожого українсько-націоналістичного підпілля, широко застосовуються т. зв. спецгрупи, що діяли під виглядом бандитів УПА” [14].

Видаючи себе за бандерівців, члени спецгруп піддавали тортурам місцевих жителів, звинувачуючи їх у зв'язках з органами МДБ, яким вони нібито видавали членів ОУН і УПА.

У доповідній наводиться цілий ряд прикладів, коли люди під впливом тортур обмовляли себе, зазнавали моральних і фізичних страждань, знущань. Як правило, злочини, здійснені “спецбойовиками” МДБ, приписувались загонам УПА. Населення постійно тероризувалося нападами, облавами підрозділів МВС-МДБ. Широко практикувалась вербовка агентів-“сексотів”. Як правило, на 10 будинків був один сексот, що стежив і доносив на підозрілих односельців.

Своїми репресивними, необґрунтованими діями органи МВС і МДБ чинили беззаконня, викликаючи у населення невдоволення, відповідну реакцію оунівського підпілля, яке виступало на захист жителів населених пунктів. Свавілья і злочини, самочинні розстріли, фабрикація справ, перетримування під арештом довгими місяцями невинних людей, застосування недозволених методів слідства набрали таких розмірів, що вищі партійні органи мали вживати певних заходів для приборкання тих, хто здійснював насильницьку “радянізацію” західноукраїнського краю. ЦК КП(б)У і відповідно обкоми партії прийняли цілий ряд постанов про недоліки в роботі органів МВС, МДБ, порушення ними “радянської законності” в усіх без винятку західних областях. У них наводяться численні приклади жаклих репресій проти місцевого населення.

Безумовно, що такі дії органів радянської влади викликали відплатні акції оунівського підпілля, які також застосовували силові методи боротьби. Як свідчать документальні джерела, великих жертв зазнавали обидві ворогуючі сторони.

За свідченням джерел, як опублікованих, так і архівних, збройна боротьба між радянською владою і національно-визвольним рухом продовжувалась аж до 1956 р. Безумовно, в останні роки підпілля ОУН-УПА внаслідок втрат, несприятливих умов боротьби вже не становило такої грізної сили, як у початковий період. З іншого боку, радянська влада, яка утвердилась на західноукраїнських землях, являла собою могутню військово-політичну силу, проти якої не могли встояти армії будь-якої європейської держави.

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Дослідження історії Української Повстанської Армії є одним із найпріоритетніших завдань і напрямків сучасної вітчизняної історичної науки. Розпад СРСР і проголошення незалежної Української держави відкрили сприятливі можливості для створення нової, наукової, академічної історіографії цієї важливої і гостроактуальної проблеми, яка б відповідала нормам і запитам сучасного демократичного і плюралістичного суспільства, була б вільною від кон'юнктурних підходів і фальсифікацій, ідеологічних і партійно-політичних пристрастей і замовлень.

Характерними особливостями нинішнього, якісно іншого, посткомуністичного і пострадянського етапу досліджень українського національно-визвольного руху 30-50-х рр. ХХ ст. є активний пошук науковцями нових теоретичних і концептуально-методологічних засад і, зокрема, подолання партійно-класового підходу, інституалізація україноцентричного погляду на минуле нашої Батьківщини, початок висвітлення історії України періоду Другої світової війни в українознавчих вимірах, у цілісному національно-державному контексті, на засадах державницької ідеї, яка стає сьогодні орієнтиром історичних оцінок [1].

Ознакою сучасної історіографічної ситуації є процес формування поліконцептуалізму, поступове впровадження гуманістичного, антропоцентричного підходів до вивчення вітчизняної історії 1939-1945 років, висунення на належне місце загальнолюдських критеріїв і чинників, людського виміру, початок висвітлення долі і місця українського народу у війні та розгляду історії України в добу воєнного лихоліття не як просто історії воєнних подій і всього, що їх супроводжує, а, передусім, як історії народу без поділу його на партійно-класовими та політичними ознаками на "своїх" (радянські українці) і "чужих" (військовополонені, оstarбайтери, "бандерівці", "упівці" та інші) [2]. Людина у добу війни – ось головна дослідницька мета, яку намагається нині реалізувати новітня українська історична наука [3].

Суттєвими факторами, що серйозно впливають на стан, розвиток і перспективи сучасної історіографії УПА, безумовно, є "архівна революція" і виведення із спецховів величезних масивів архівних документів, відкриття доступу до зарубіжних архівних та історіографічних джерел, активізація досліджень історії Української Повстанської Армії не лише в столиці, але й на регіональному рівні, силами місцевих науково-дослідних центрів і установ, навчальних закладів, окремих науковців (Львів, Луцьк, Тернопіль, Івано-Франківськ, Чернівці та ін.), а також відсутність звичайного донедавна офіційного партійно-ідеологічного контролю і бюрократичного

Внаслідок військово-каральних дій проти ОУН-УПА на території західних областей України з 1944 по 1952 роки репресіями було охоплено майже 500 тис. осіб, у тому числі арештовано понад 134 тис., вбито понад 153 тис., вислано на довічне поселення за межі України понад 203 тис. осіб. У повстанців вилучено величезну кількість зброї, набоїв, військового спорядження, продовольчих і матеріальних складів тощо [15].

За оприлюдненими даними, українське підпілля вчинило 14 424 акції, внаслідок яких загинуло 30 тис. партійних і радянських працівників, військовослужбовців, фахівців: господарників, працівників освіти, культури та ін. [16].

На наш погляд, створення і діяльність ОУН та її збройного формування УПА, унікального за своєю суттю політичного чинника, стало тією ланкою історичного процесу, яка забезпечила перманентність національно-визвольного руху українського народу за власну державність. Тому замовчування чи ігнорування цього важливого історичного явища, як цього домагаються певні політичні сили, призведе до посилення конфронтації і протистояння між тими, хто визнає Українську Повстанську Армію воюючою стороною у Другій світовій війні, та тими, хто виступає рішуче проти.

1. Довженко Олександр. Україна в огні. Кіноповість. Щоденник. – К., 1990. – С.256.
2. Там само. – С.263.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1, оп. 22, спр. 75, арк. 54.
4. Кентій А.В. Українська повстанська армія 1944-1945 рр. – К., 1999. – С.140.
5. Там само. – С.141.
6. Там само. – С.144-145.
7. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. – Кн. перша. – К., 1994. – С.181.
8. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 75, спр. 4, арк. 57.
9. Там само. – Ф.1, оп. 23, спр. 1060, арк. 13.
10. Шаповал Ю. Війна після війни // Літопис УПА. Нова серія. – Т.3. – Київ-Торонто, 2001. – С.21.
11. Шанковський Л. Історія Українського Війська. – К., 1991. – С.112.
12. Білас І. У боротьбі за українську соборну державу // Військо України. – 1993. – № 2-3. – С.66.
13. ЦДАГО України. – Ф. 10, оп. 23, спр. 2417, арк. 3.
14. Шаповал Ю. Україна 20-50 років. Сторінки ненаписаної історії. – К., 1993. – С.261.
15. Шаповал Ю. Війна після війни. – С.40.
16. Там само.

диктату над історичною наукою взагалі та історіографією Другої світової війни й УПА зокрема.

Помітними є і прагнення вітчизняних дослідників історії українського повстанського руху 40-50-х рр. ХХ ст. до інтернаціоналізації вітчизняної історичної науки, збагачення її надбаннями європейської і світової історіографії, освоєння здобутків української зарубіжної історіографії і творення єдиного історіографічного простору науковців України та української діаспори, активізації міжнародних зв'язків і контактів із вченими зарубіжних країн, проявом чого стало, зокрема, проведення різноманітних міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій і форумів за участю вітчизняних та зарубіжних вчених, присвячених актуальним проблемам історії УПА і українського національно-визвольного руху [4].

До суттєвих особливостей сучасної української історіографії УПА доцільно віднести й активізацію і диверсифікацію історичних досліджень, радикальне оновлення, урізноманітнення і розширення їх тематики і проблематики, серйозні зрушення в дослідженні антинацистського руху Опору в Україні в 1941-1944 рр., який починає розглядатися в широкому загальноєвропейському і світовому контексті і правомірно визначається саме як “рух Опору”, що складався з двох течій, напрямків – комуністичного (радянського) і національно-визвольного, репрезентованого ОУН і УПА.

Історія УПА, яка є досить складною, неоднозначною і яка ще й досі містить чимало “білих плям” [5], давно стала предметом висвітлення у зарубіжній науковій та публіцистичній літературі, дослідженнях вчених української діаспори і займає видатне місце в працях Дж. Армстронга, Т. Гунчака, В. Косика, М. Лебеда, П. Мірчука, О. Субтельного, Ю. Тис-Крохмалюка, Р. Тожецького, Л. Шанковського [6] та багатьох інших авторів. Вона знайшла своє відображення у ряді помітних мемуарних публікацій, документальних видань, зокрема в багатотомному “Літописі Української Повстанської Армії”. Вітчизняні ж науковці лише з кінця 80-х років ХХ століття з відомих причин розпочали в Україні дослідження історії УПА і, поступово долаючи архівний голод та методологічні збочення “історіографічного авторитаризму” [7], активізували їх після здобуття державної незалежності України.

Історія Української Повстанської Армії, як слушно зауважує чернівецький дослідник П. Брицький, автор однієї з найцікавіших і найоб'єктивніших, на наш погляд, монографій про історію України періоду Другої світової війни, має суперечливий характер, оскільки зміст історії УПА відображає оцінку явищ, подій і діяльність осіб тієї частини ОУН, до якої належав автор – бандерівської чи мельниківської [8]. Під час війни, зауважує П. Брицький, між обома ОУН точилася боротьба за місце провідників в УПА, а після війни, хто залишився живим, повів боротьбу за своє місце в

історії [9]. На думку відомого історика, фахівця з проблематики українського національно-визвольного руху 30-50-х років ХХ століття В. Косика, політичний поділ націоналістичних сил на еміграції часто спричинює неоднакове трактування деяких подій визвольних змагань 1939-1956 рр., до яких, безумовно, належать створення і діяльність Української Повстанської Армії [10]. В цьому контексті слід погодитись з думкою тернопільської дослідниці Г. Стародубець, авторки цікавої і змістовної монографії про місце і роль ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни, про необхідність переведення дослідження діяльності УПА з площини виключно ідеологічної і, додамо, політичної, в наукову, що є невідкладним завданням вітчизняної історіографії [11].

Вирішуючи його, сучасні українські історики, зокрема, піддають ґрунтовному історіографічному і джерелознавчому аналізу й осмисленню українську зарубіжну документальну, монографічну і мемуарну літературу з проблематики ОУН і УПА. Характеризуючи і високо оцінюючи загалом багатотомне зібрання документальних матеріалів “Літопис Української Повстанської Армії”, сучасні науковці, зокрема Г. Стародубець, прийшли до висновку, що його упорядники дещо тенденційно розкривають процес становлення УПА, віддаючи ініціативу її створення виключно ОУН(б), визначаючи як незначні і несуттєві роль і місце в цьому процесі інших військово-політичних сил, зокрема ОУН(м) і Поліської Січі Т. Бульби-Боровця [12]. Нововідкриті архівні матеріали, переконана Г. Стародубець, дають усі підстави аргументовано довести хибність, необ'єктивність і упередженість таких тверджень і висновків [13].

Заслужують на увагу і міркування львівського історика Ю. Киричука, який зробив вагомий внесок у дослідження українського національно-визвольного руху 30-50-х років ХХ століття [14] і вважав таким, що не відповідає історичній правді, відлік в “Літописі Української Повстанської Армії” подій, пов'язаних з українським рухом Опору, лише з жовтня 1942 року [15], тобто з офіційної дати виникнення УПА. На думку Ю. Киричука, “Літопис УПА” не відтворює абсолютної чи наближеної до абсолюту дійсної картини національно-визвольної боротьби українського народу у 40-50-х роках ХХ століття [16]. Дослідник правомірно закликав до публікації всіх документів ОУН і УПА, до об'єктивного, наукового підходу, відкинення міжпартійних чвар, особистих симпатій і антипатій, що дасть змогу написати справжню історію виникнення і діяльності УПА [17], чого вимагає від істориків сучасне українське суспільство.

Реалізації цього завдання сприятиме і критичне, об'єктивне опрацювання й осмислення значної кількості мемуарних джерел, які є в розпорядженні сучасних науковців і серед яких доцільно відзначити спогади Т. Бульби-Боровця, М. Данилюка, С. Мечника, Р. Петренка, М. Скорупського,

Є. Стахіва, Г. Стецюка, О. Шуля-Ждановича (О. Шуляка) [18] та інших активних учасників українського руху Опору. В цьому зв'язку слушним є методологічне зауваження Г. Стародубець про необхідність сприймання суб'єктивних свідчень мемуаристів з урахуванням їх належності до того чи іншого військово-політичного табору, ступеня конфліктності між авторами спогадів, того, що члени обох ОУН відверто негативно оцінювали діяльність своїх опонентів [19].

З'ясуванню процесу народження УПА заважає, за словами київського історика і археографа О. Вовка, політичний підхід до цієї проблеми [20], який є характерним для більшості українських зарубіжних авторів. Їх належність до різних політичних таборів, намагання подати власну концепцію діяльності бандерівської і мельниківської ОУН у роки німецько-радянської війни призвели до утворення в 50-60-х роках ХХ століття мельниківської і бандерівської теорій виникнення УПА, які є діаметрально протилежними. Прихильники першої концепції перебільшували роль і значущість ОУН(м), звинувачували членів ОУН(б) у братовбивстві та політичному авантюризмі [21]. Характеризуючи мельниківську концепцію, В. Косик вважає її основою тези про створення УПА Т. Бульбою-Боровцем з допомогою офіцерських кадрів мельниківців, яка стала офіційною тезою ОУН(м) від 1945 року для, як стверджує В. Косик, применшення внеску ОУН(б) у розбудову протинімецького опору та українського визвольного руху і створення УПА [22].

До основних положень бандерівської теорії походження УПА, яскравим представником якої вважається П. Мірчук, дослідники відносять абсолютне право ОУН(б) на "авторство" творення УПА, характеристику членів і прихильників ОУН(м) як колаборантів і німецьких прислужників, приниження ролі і значення діяльності Т. Бульби-Боровця та його Поліської Січі [23].

Написання наукової історії УПА буде неможливим і без подолання радянсько-комуністичної історіографічної традиції у зображенні її діяльності, для якої притаманними є памфлетно-фейлетонний рівень і стиль публікацій та відсутність наукових праць з проблеми.

Для радянської історіографії і тих авторів, які в сучасній Україні не зрадили більшовицьким методологічним підходам і продовжують користуватися виключно чорними фарбами у зображенні ОУН та УПА [24], у дослідженні проблеми характерними є яскрава тенденційність, політична та ідеологічна заангажованість і упередженість оцінок і висновків, фальсифікація історії УПА, версія про її "німецьке походження", що в принципі виключало можливість об'єктивного наукового розв'язання питання про роль і місце УПА в Другій світовій війні. Виникнення УПА розглядалося як продукт творення неукраїнських сил, результат ініціативи ворогів українського народу, діяльності німецьких спецслужб, реалізації українськими буржуазними

націоналістами вказівок нацистів з метою забезпечення німецьких тилів, ліквідації загонів народних месників, створення умов для безперервного перекидання до лінії фронту німецьких військових резервів і техніки, внесення розладу в антифашистський рух Опору, відвернення уваги жителів західних областей України від боротьби з нацистами [25].

Нинішній етап досліджень історії Української Повстанської Армії характеризується суттєвим збільшенням археографічної та історіографічної джерельної бази, формуванням демократичної і плюралістичної історіографії і створення реальні можливості для визрівання об'єктивного, поміркованого і неупередженого погляду на проблему генези і діяльності УПА. Складовими такого підходу є, на наш погляд, виважені, принципові, концептуальні висновки, що містяться в монографіях і статтях П. Брицького, О. Вовка, А. Кентія, О. Полянського, Г. Стародубець [26] і в яких ідеться про багатоскладовість українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни, представленого не лише ОУН(б), а й ОУН(м) і Поліською Січчю – УПА Т. Бульби-Боровця; про те, що учасником і суб'єктом національно-визвольного руху першої половини 40-х років не виступала виключно ОУН(б), яка була лише однією зі складових цього цілісного за своєю суттю організму; про усвідомлення керівниками національно-визвольного руху на зламі 1942-1943 років необхідності об'єднання збройних сил усіх гілок українського руху Опору під прапором Української Повстанської Армії; про велику складність, неоднозначність і суперечливість процесу творення і становлення УПА, який, всупереч усталеній думці, відбувався не восени 1942 р., а в першій половині 1943 р., і біля витоків якого стояли три основні внутрішньополітичні сили українського національно-визвольного руху: ОУН(б), ОУН(м), Поліська Січ – УПА Т. Бульби-Боровця, кожна з яких намагалася закріпити за собою виключне право на провідну місію у визвольних змаганнях [27].

У працях О. Вовка, А. Кентія, О. Полянського, Г. Стародубець доводиться, що протягом першої половини 1943 р. ОУН(б) зуміла зміцнити свої військово-політичні позиції й відтіснила на другий план ОУН(м) та Поліську Січ Т. Бульби-Боровця. Фактично з цього часу лідерство в українському національно-визвольному русі захопила, хоча і силовими методами, ОУН(б). Саме під її "патронатом" і керівництвом протягом квітня-травня 1943 р. відбувається попередня структуризація УПА, боротьба якої була складовою частиною широкого українського національно-визвольного руху та його матеріалізацією [28].

Активні, вагомі і плідні зусилля щодо вивчення проблеми виникнення і становлення УПА докладає тернопільський науковець О. Полянський. Торкаючись концептуальних проблем термінології, чисельності і періодизації історії й боротьби УПА, аналізуючи існуючі в історіографії статистичні

дані (В. Косик, В. Кучер, П. Мірчук, П. Содоль та ін.), він приходить до висновку про наявність надзвичайно широкого цифрового діапазону чисельності УПА і про передчасність остаточних висновків з цього питання, які, на думку О. Полянського, стануть можливими лише після повного розсекречення архівних матеріалів про український національно-визвольний рух періоду Другої світової війни [29]. О. Полянський доводить, що участь у збройній боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу брали десятки тисяч, а в різних інших формах руху Опору – сотні тисяч українців [30].

Значний інтерес становить запропонована О. Полянським періодизація історії створення і боротьби УПА, виділення кількох періодів, які в основному вкладалися в тогочасну військову доктрину ОУН; аналіз цієї доктрини, що під час Другої світової війни зазнала, за визначенням О. Полянського, трансформації від створення, в погодженні з німцями, батальйонів “Нахтігаль” і “Роланд”, “Поліської Січі”, “Буковинського куреня”, дивізії “Галичина”, Української Національної Армії, з яких перших три діяли як самостійні військові формування, а два останні – у складі німецького вермахту – до створення всеукраїнської позапартійної Української Повстанської Армії, яка проводила боротьбу з німецькими, польськими й радянськими окупантами [31].

О. Полянський виділяє перший, початково-підготовчий період в історії УПА, який розпочався, на його думку, із створення військового загону Р. Сушка, батальйонів “Нахтігаль” і “Роланд” (т.зв. Дружин українських націоналістів) і, врешті, перших загонів УПА – Поліська Січ Т. Бульби-Боровця, підкреслюючи, що первісна назва УПА була саме у цієї збройної формації. Завершення даного періоду припадає, на думку О. Полянського, на осінь 1942 р., оскільки тоді на західноукраїнських землях розпочався процес масового спонтанного створення військових формувань для захисту місцевого населення від фашистського свавілля, який ОУН(б) вирішила взяти під свій контроль [32].

Другий період в історії УПА, змістом якого була її боротьба в умовах німецької окупації, тривав, за визначенням О. Полянського, з осені 1942 р. до зими 1944 р. і характеризувався розгортанням на західноукраїнських землях масового повстанського руху, керованого ОУН(б), яка зуміла рішучими, але не завжди демократичними методами підпорядкувати собі інші політичні сили та збройні формування; перетворенням УПА з осені 1942 р. до літа 1943 р. у потужну збройну силу, що в цей період формувалася на зразок регулярної армії і мала чітко виражену структуру [33]. (Ми не торкаємося тут наступних періодів, визначених О. Полянським, оскільки саме згадані два періоди найбільш адекватно відбивають процеси виникнення і становлення УПА. – *О. М.*)

Свій погляд на проблему періодизації УПА пропонує О. Вовк. Констатуючи, що народження УПА як окремої військової структури під проводом

ОУН(б) на Волині й Поліссі припадає на ранню весну 1943 р., він період до весни 1943 р. вважає генезовим або етапом зародження військового утворення УПА в лоні політичної формації ОУН [34]. Період від ранньої весни до кінця літа 1943 р. О. Вовк визнає організаційним, під час якого армія в процесі росту набрала певних, стало організованих форм, структурних військових підрозділів і який змінився новим, державотворчим періодом діяльності УПА, певну аналогію якому О. Вовк знаходить у військово-адміністративній діяльності Війська Запорозького часів національно-визвольної війни середини XVII ст. [35].

У цьому контексті принципового значення набуває зафіксована у попередньому варіанті Історичного висновку про діяльність ОУН-УПА теза про те, що УПА від початку організовувалася не тільки як збройна формація, але й як державотворчий орган [36].

Цікавий аспект проблеми піднімає київський науковець І. Патриляк. Досліджуючи військову діяльність і військотоворчі заходи ОУН(б) у липні – вересні 1941 р. [37], він робить помітний внесок у вивчення передісторії виникнення УПА, з'ясування того, яким чином ОУН(б) готувалася до створення власних збройних сил, звідки у жовтні 1942 р. у повстанців з'явилися непогано підготовлені офіцерські кадри, навчений рядовий склад, бази зброєю та військовим спорядженням. І. Патриляк вважає підпільні військові школи ОУН(б) найголовнішим постачальником офіцерських кадрів для майбутньої УПА, через які пройшли фактично всі найвідоміші повстанські командири, що своїм бойовим мистецтвом, особистою відвагою та мужністю свідчили досить високий рівень бойової підготовки, котрий був притаманний військовим школам ОУН(б) у 1941-1942 рр. [38].

Отже, є цілком очевидним, що історія Української Повстанської Армії стала в сучасній вітчизняній історіографії вкрай актуальною науковою проблемою, яка знаходиться в епіцентрі громадсько-політичного життя сучасної України і викликає значний суспільний резонанс. Дискусії, зокрема, про час формування УПА, авторів та ініціаторів цього процесу, періодизацію УПА та інші, що активізувалися напередодні 60-річчя офіційної дати виникнення УПА і є далекими від свого завершення, свідчать про серйозні позитивні зрушення в напрямку об'єктивного дослідження передумов і обставин її появи, створення наукової історії УПА, позбавленої політичної та ідеологічної заангажованості і пристрастності. В цьому переконують і введення в науковий обіг великої кількості нових архівних та історіографічних джерел, публікація документальних видань, мемуарних і монографічних праць, численних наукових статей з проблеми, проведення міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференцій, діяльність Урядової комісії і робочої групи Інституту історії України НАН України з вивчення діяльності ОУН і УПА, до складу якої входять авторитетні фахівці з провідних академічних, архівних установ і вузів.

Своєрідним підсумком дослідження українськими істориками проблематики УПА на нинішньому історіографічному етапі ми вважаємо висновок про те, що в своїй переважній частині новітня наукова вітчизняна історіографія, виходячи з усвідомлення складності та неоднозначності українського націоналістичного руху 20-50-х рр., не заперечуючи його "світлі і темні сторони", націлена на висвітлення його позитивного досвіду, не ставить під сумнів антиімперський, спрямований на творення власної національної держави характер цього руху, його масовість; зорієнтована в ідеологічному плані на активне пропагування ідеї української самостійної держави, що кардинально відрізняє її від радянської історіографії [39].

Українська Повстанська Армія розглядається як форма військової самоорганізації українського народу, його збройна сила для опору як радянському, так і німецькому тоталітарним режимам з метою національного визволення і встановлення незалежної державності України [40]. Створення і діяльність УПА, цього унікального чинника, справжнього феномена національної історії, стали тією ланкою історичного процесу, яка забезпечила перманентність і тяглість національно-визвольного руху українського народу за власну державність [41].

Серед найбільш складних, контроверсійних і дискусійних питань у вивченні історії українського національно-визвольного руху 40-50-х рр. ХХ ст. залишаються місце, роль і значення боротьби УПА в широкому загальноєвропейському і світовому контексті, тривалому процесі українського державотворення, стратегія і тактика ОУН і УПА та їх доцільність і виправданість, початки УПА, співвідношення стихійності і закономірності у її виникненні, причини постання УПА у волинсько-поліському регіоні, її чисельність, статус і характер (надпартійна, позапартійна, бандерівська, бульбівська, повстанська, партизанська), консолідаційний процес і переговори між ОУН(б), ОУН(м), Поліською Січчю Т. Бульби-Боровця, взаємовідносини УПА з німцями, радянськими партизанами, участь в українсько-польському конфлікті, терор і тероризм у діяльності ОУН і УПА та ряд інших.

1. Симоненко Р. Сестри великої Перемоги. Кримська (Ялтинська) й Берлінська (Постдамська) конференції та Україна // Політика і час. – 1995. – №5. – С.15.
2. Стецкевич В.В. Воєнна історіографія України // Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941-1945. – К., 2000. – С.659-660; Шаповал Ю. Комуністичний тоталітаризм та його образ у сучасних підручниках в Україні // Українська історична дидактика: Міжнародний діалог. – К., 2000. – С.43.
3. Стецкевич В.В. Україна в роки війни: деякі історіографічні та антропоцентричні аспекти проблеми (тези) // Осягнення історії – Острог Нью-Йорк, 1999. – С.490-493.
4. Стецкевич В.В. Історія України в роки війни 1941-1945 рр.: теоретичний контекст осмислення (деякі аспекти проблеми) // Сторінки воєнної історії України. – К., 2002. – Вип. 6. – С.25-31.

1. Матеріали наукової конференції Всеукраїнського Братства вояків УПА "Організація українських націоналістів і Українська Повстанська Армія: Історія, уроки, сучасність". – Стрий, 1993. – 124 с.; Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940-1950 рр.: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, Київ, 25-26 серпня 1992 р. – К., 1993. – 240 с. та інші.
2. Бойко О.Д. Історія України. Посібник для студентів вузів. – К., 1999. – С. 409.
3. Армстронг Дж. Героїчне і людське: спогад про українських національних провідників 1941-1945 років // Україна модерна – Львів, 1996. – Число 1. – С. 101-113; Armstrong J. Ukrainian Nationalism. – New York, 1955; Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К., 1993; Косик В. Бульба, Поліська Січ і початки УПА // Визвольний шлях. – 1984. – Кн.9. – С. 1059-1070; його ж. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж Нью-Йорк – Львів, 1993; його ж. Україна під час Другої світової війни. 1939-1945. – Київ – Париж – Нью-Йорк – Торонто, 1992; його ж. УПА: Короткий історичний огляд (1941-1944 рр.) // Літопис Червоної Калини. – 1992. – № 4-5. – С. 2-4; № 6-7. – С. 10-12; № 8-9. – С. 7-9; Лебедь М. УПА (Українська повстанська армія). Її генеза, ріст, дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу – Ч. 1: Німецька окупація України. – Дрогобич, 1993; Мірчук П. Українська Повстанська Армія, 1942-1952. – Мюнхен, 1953; його ж. Українська Повстанська Армія, 1942-1952. Коротка історія. – Тернопіль, 1993; Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991; Tys-Krokhmaluk Yuriy. UPA, Warfare in Ukraine. Strategical, Taktical and Organization Problems of Ukrainian Resistance in World War II. – New York, 1972; Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1993; Шанковський Л. Українська Повстанча Армія // Історія українського війська. – Львів, 1996. – С. 482-695.
4. Ресніт О., Муковський І., Лисенко О. УПА та збройні формування ОУН як чинники Другої світової війни // Віче. – 1997. – № 10. – С. 114.
5. Брицький П.П. Україна у Другій світовій війні (1939-1945 рр.). – Чернівці, 1995. – С. 94, 95.
6. Там само. – С. 95.
7. Косик В. Проблематика історії ОУН і УПА // Матеріали наукової конференції Всеукраїнського Братства вояків УПА "Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність". 16-17 січня 1993 р., м. Івано-Франківськ. – Стрий, 1993. – С. 24.
8. Стародубець Г.М. ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в період Другої світової війни (1941-1943 рр.) – Тернопіль, 2002. – С. 129-130.
9. Там само. – С. 14.
10. Там само.
11. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ століття. – Львів, 2000.
12. Киричук Ю. "Літопис УПА" як історичне джерело // Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка Збірник наукових праць. – Львів, 1997. – Випуск 1. – С. 121

16. Там само. – С. 122.
17. Там само.
18. Бульба-Боровець Т. Армія без держави: Слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади. – Київ – Торонто – Нью-Йорк, 1996; Данилюк М. Повстанський записник. – К., 1993; Мечник С. Шляхами підпілля революційної ОУН. Причинки до історії. – Львів, 1997; Петренко Р. За Україну, за її волю: Спогади // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 1997. – Том 27 – 269 с.; Скорупський М. Туди, де бій за волю. – К., 1992; Стахів Є. Кризь тюрми, підпілля й кордони: Повесть мого життя. – К., 1995; Стецюк Г.С. Чорні дні Волині, або Непоставлений пам'ятник. 1941-1944: Спогади колишнього зв'язкового обласного проводу ОУН. – Володимир-Волинський, 1992; Штуль-Жданович О. Ціною крові. – Нью-Йорк – Торонто – Київ, 1997; Шуляк О. В ім'я правди: До історії повстанчого руху в Україні. – Роттердам, 1947.
19. Стародубець Г.М. Вказ. праця. – С. 14-15.
20. Вовк О. До питання постанови УПА під проводом ОУН СД // Український історик. – 1995. – Т. 32. – Число 1-4. – С. 137.
21. Стародубець Г.М. Вказ. праця. – С. 15.
22. Косик В. Про "уряд УНР у Варшаві" й Тараса Бульбу-Боровця (Деякі аспекти історії 1939-1945 років) // Визвольний шлях. – 2001. – Кн. 2. – С. 51, 54.
24. Без строка давности. – Харьков, 2001; Масловський В. З ким і проти кого воювали українські націоналісти в роки Другої світової війни. – М., 1999.
25. Грицак Я.Й. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX – XX століття. – К., 1996. – С. 244; Давиденко В. Українська повстанча армія: шлях ганьби і злочинів. – К., 1989. – С. 9, 10; Кентій А.В. Українська повстанська армія в 1942-1943 рр. – К., 1999. – С. 65; Стародубець Г.М. Вказ. праця. – С. 16, 17.
26. Брицький П.П. Вказ. праця. – С. 94-108; Вовк О. До питання постанови УПА під проводом ОУН СД // Український історик. – 1995. – Т. 32. – Число 1-4. – С. 137-143; його ж. До питання утворення Української Повстанчої Армії під проводом ОУН СД // Архіви України. – 1995. – № 1-3. – С. 53-69; його ж. Невідомі сторінки історії УПА // Військо України. – 2001. – № 11-12. – С. 37-39; Кентій А.В. Вказ. праця. – С. 3-24, 36-102 та ін.; Полянський О. Армія нескорених: До 60-річчя УПА. – Тернопіль, 2002. – 48 с.; його ж. До питання про причини, характер і наслідки Другої світової війни для України // Мандрівець. – 1995. – № 3. – С. 50-55; його ж. Деякі питання термінології, чисельності й періодизації боротьби УПА // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2000. – Вип. 11. – С. 114-122; 2001. – Вип. 13. – С. 22-37; його ж. Концептуальні проблеми історії українського національно-визвольного руху 1921-1991 рр. // Там само. – 2001. – Вип. 14. – С. 79-85; його ж. Організація Українських Націоналістів: шлях від теоретичних ідей до організаційної практики: До 70-річчя з часу створення // Там само. – 2000. – Вип. 10. – С. 7-19; Стародубець Г.М. Вказ. праця. – 144 с.
27. Полянський О. ОУН у контексті українського національно-визвольного руху періоду Другої світової війни // Стародубець Г.М. Вказ. праця. – С. 3-7; Стародубець Г.М. Вказ. праця. – С. 124-129.
28. Брицький П.П. Вказ. праця. – С. 94-108; Вовк О. До питання постанови УПА під проводом ОУН СД. – С. 137-143; його ж. До питання утворення Української Повстанчої Армії під проводом ОУН СД. – С. 53-69, його ж. Невідомі сторінки історії УПА. – С. 37-39; Кентій А.В. Вказ. праця. – С.3-77; Полянський О. Концептуальні проблеми історії українського національно-визвольного руху... – С. 82-84; Стародубець Г.М. Вказ. праця. – С. 124, 129.
29. Полянський О. Деякі питання термінології чисельності й періодизації боротьби УПА // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2000. – Вип. 11. – С. 116.
30. Там само.
31. Там само. – С. 118.
32. Там само. – С. 116, 120.
33. Там само. – С. 120.
34. Вовк О. Вступ // Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та заплілля 1943-1944 ... – С. X.
35. Там само. – С. X, XVI.
36. Кульчицький С.В. Проміжний звіт робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН-УПА. Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА (Попередній варіант). – К., 2000. – С. 27.
37. Патриляк І.К. Військово-творчі заходи ОУН(Б) у липні – вересні 1941 р. // Укр. іст. журн. – 2001. – № 4. – С. 126-139.
38. Там само. – С. 138.
39. Гриневич Л.В. Історія ОУН, УПА на тлі політичної боротьби в сучасній Україні // Протистояння: Звернення, заяви, листи громадських організацій, політичних партій, громадян України до Комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА. 1996-1998 рр. – К., 1999. – С.10, 28.
40. Здіорук О. УПА: між ідеологічними стереотипами і правом. Пошуки шляхів національного примирення // Віче. – 2002. – №10. – С.44, 45.
41. Кучер В.І. Рец. на: Україна партизанська, 1941-1945 рр. Партизанські формування та органи керівництва ними. Науково-довідкове видання. – К.: Парламентське видавництво, 2001. – 319 с. // Укр. іст. журн. – 2003. – №1. – С.137.

ДІЯЛЬНІСТЬ УПА НА СТАНІСЛАВЩИНІ

До червня 1943 р. Станіславщина відігравала роль запілля для УПА Волині й Полісся, на теренах якої знаходились вишкільні військові табори, а також збирались продукти харчування, одяг, медикаменти. Зі зміною ситуації на радянсько-німецькому фронті центр військово-політичної боротьби проти німців і радянської влади поступово зміщується на терени Станіславської області. Цьому, на нашу думку, сприяв ряд причин.

По-перше, невдачі німецької армії на фронтах посилювали грабування німцями сировинної бази краю та населення. Значно зріс процес примусового вивезення працездатного населення на роботи в Німеччину: формування дивізії “Галичина” загрожувало втратою соціальної бази для поповнення рядів УПА у її майбутній боротьбі проти радянської влади. Так, якщо на березень 1942 р. із дистрикту Галичина було вивезено 100 тис. осіб, то станом на початок квітня 1943 р. – 300 тисяч [1].

По-друге, у червні 1943 р. з лісів Сумщини в Карпати вирушило партизанське з’єднання під проводом С.Ковпака, що мало на меті створити плацдарм для партизанської боротьби в глибокому тилу німців, а головне – спровокувати терор і репресії окупаційних властей проти місцевого населення.

Названі причини і змусили Провід ОУН-Б вдатися до організації військових сил і на Прикарпатті. На нараді провідників Станіславського, Стрийського та Тернопільського округів, що відбулась наприкінці червня, було вирішено сформувати п’ять куренів, щоб не допустити ковпаківців у Карпати [2]. Ця нарада фактично і стала початком створення УПА-Захід хоча новоутворене військове формування на початку прибрало назву Українська Народна Самооборона. За словами М. Лебеда, це було зроблено “з тактичних мотивів, щоб обдурити німців, принаймні на початку, що це не УПА” [3].

Німці, яким потрібний був час для передислокації регулярних частин із Західного фронту, змушені були погодитись на таку “народну ініціативу”. П’ять куренів тим часом перекрили ковпаківцям доступ у Карпати. Зокрема, курінь “Чорні чорти” під командуванням “Енея” (до 450 бійців) в Яремчанському районі, курінь “Трембіта” (к-р “Чорнобривий”, до 400 бійців) – у Долинському, курінь “Сіроманці” (к-р “Яструб”, до 300 бійців) – у Болехівському, курінь “Кривоноса” (к-р “Шугай”, до 400 бійців) – у Стрийському і курінь “Омеляна” (к-р “Омелян”, до 400 бійців) – у Старосамбірському районах [4].

Зустрівши опір в Яремчанському районі, ковпаківці змушені були зійти з гір у долину Прута, де між селами Заріччя–Делятин–Білі Ослави були розбиті німецькими частинами, перекинутими з Франції.

І все ж, незважаючи на поразку, ковпаківці досягли поставленої мети – німці розпочали масові репресії проти цивільного населення і проти відділів УНС-УПА, що дислокувались у Карпатах. Починаючи з вересня і до грудня 1943 р. мали місце сутички з німецькими частинами в Болехівському, Долинському та Косівському районах. Але цей наступ закінчився поразкою для німців, оскільки їм так і не вдалося знищити військові вишкільні табори УПА. А в окремих військових операціях вони, навпаки, зазнали відчутних втрат. Так, при спробі захопити військовий табір “Порпаш” під горою Магурою на Долинщині німці в бою з сотнею із куреня “Трембіта” втратили понад 200 вояків. Не менші втрати понесли і в бою на горі Гарниця біля Космача та в Чорному лісі біля сіл Майдан–Посіч–Завій, а також на горі Лютий (Долинський район).

Невдалі спроби знищити відділи УНС-УПА змусили німецьку адміністрацію запровадити з 10 жовтня 1943 р. на теренах дистрикту Галичина надзвичайний стан, що тривав до липня 1944 р. За цей час лише на теренах Станіславської області було прилюдно розстріляно “за зв’язки з ОУН” 1571 особу української національності. Першими зазнали репресій лісники, за те, що нібито “дозволяли” відділам УНС-УПА вирубувати “державний” ліс для облаштування своїх таборів та схронів [5].

З наближенням радянсько-німецького фронту до теренів Галичини Генеральний Штаб УПА провів реорганізацію своїх військових відділів і 1 березня 1944 р. видав офіційний наказ про створення на базі УНС військового формування УПА-Захід, що мала дислокуватись на теренах Львівської, Дрогобицької, Тернопільської та Станіславської областей. УПА-Захід складалася з п’яти військових округ (ВО): “Центр” (м. Львів), “Буг” (Львівська обл.), “Лисоня” (Тернопільська обл.), “Маківка” (Дрогобицька обл.) і “Говерла” (Станіславська обл.). До кожної з округ входило по три-чотири тактичних відтинки (ТВ), де оперувало три-чотири курені, кожен з яких складався з трьох-чотирьох сотень.

Згідно з планом ВО “Говерла” мала складатися з чотирьох ТВ: “Чорний ліс”, до якого входили Станіславський, Богородчанський, Галицький і Калуський р-ни, “Гуцульщина” (Коломийський, Жаб’євський, Косівський, Яблунівський р-ни), “Дністер” (Городенківський, Снятинський, Глумацький р-ни) і “Журавлі” (Долинський, Болехівський, Рожнятівський, Перегінський р-ни).

Однак, внаслідок стрімкого наступу Червоної армії і звільнення в березні–травні 1944 р. п’яти районів області від німецьких окупантів (Гвіздецького, Городенківського, Заболотівського, Коломийського, Снятинського) не вдалося завершити формування ТВ “Дністер”. Перешкодило й те, що вже з 3 травня у цих районах розпочалася мобілізація чоловіків 1894-1926 рр. народження до Червоної армії, що не дало змоги повністю сформува-

ти сотні й курені. Зокрема, станом на 22 травня було призвано 35576 чол., із яких лише 2058 не з'явилися на призовні пункти [6].

У березні–травні 1944 р. відділам ВО “Говерла” довелося вступати у збройні сутички не лише з регулярними частинами Червоної армії, але й угорськими частинами та з партизанськими відділами з'єднання Шукаєва, що прийшло з 18-ю армією і зайняло Чорний ліс. У завдання шукаєвців входило створення плацдарму в передгір'ї Карпат та в районі Дрогобича-Борислава. Оскільки основні сили ВО “Говерла” знаходились в гірських районах Карпат, то червоні партизани без проблем зайняли Чорний ліс, де залишився загін “Іскра” під командуванням Кулагіна, а три загони на чолі з Шукаєвим подалися в район Дрогобича–Борислава. Загони УПА розпочали 23 квітня наступ проти “іскрівців” і до 1 червня повністю їх знищили. Після цього три курені пішли в рейд на Дрогобиччину, звідки невдовзі були витіснені на територію Словаччини і загони Шукаєва.

Перемогою відділів УПА завершилися і сутички з угорськими частинами. Зокрема, після того, як у районі Жаб'є були розбиті три угорські сотні, між командуванням 60-го угорського корпусу в особі генерала Ференца Фаркаша де Кісбарнака й командуванням УПА-Захід була заключена таємна угода про ненапад.

Незважаючи на те, що в п'яти звільнених районах області йшов процес відновлення радянської влади, повноправними господарями залишалися ті, які, за даними офіційних джерел, мали “розгалужену сітку в населених пунктах області і активно проводили організацію банд для боротьби проти Радянської влади і Червоної Армії” [7].

Внаслідок Львівсько-Сандомирської наступальної операції до кінця серпня 1944 р. була звільнена від німців майже вся територія області. Зміни ситуації змусила виконувача обов'язків УПА-Захід О.Луцького-“Богуна” видати 27-28 серпня накази, в яких від провідників Станіславської, Дрогобицької і Перемишльської округ вимагалось “в якнайкоротшому часі приготуватися до зміни окупанта” і до 15 вересня 1944 р. “приготувити собі у лісах резервові табори і сховища на перехід фронту під світську дійсність” [8].

Таким чином, з 27 серпня 1944 р. розпочався новий період в історії діяльності ОУН-УПА – збройна боротьба проти радянської влади, що тривала до середини 50-х рр. За формами боротьби, які використовували обидві воюючі сторони, цей період можна умовно поділити на чотири етапи: 1) липень 1944 р. – червень 1945 р.; 2) липень 1945 – червень 1946 р.; 3) липень 1946 р. – грудень 1948 р.; 4) січень 1949 – вересень 1956 р.

Про серйозність боротьби проти ОУН-УПА на першому етапі свідчать як велика кількість радянсько-партійних документів з ліквідації збройного підпілля, так і значні людські втрати. Зокрема, 9 жовтня 1944 р. був виданий спільний наказ НКВС-НКДБ СРСР “О заходах по усилению борьбы

с коммунистическим подпольем и ликвидации вооруженных банд ОУН в западных областях Украинской ССР”, яким передбачалось використання різних форм і методів у боротьбі з повстанцями, а також використання значної кількості внутрішніх військ НКВС та створення спеціальних загонів із залученням до них колишніх червоних партизанів. На основі цього наказу була розроблена широкомасштабна військово-чекістська операція, що розпочалась 1 листопада 1944 р. і ввійшла в історію як перший “хрущовський нажим”. Оскільки цей наступ не приніс очікуваних результатів, то на пленумі ЦК КП(б)У 23-24 листопада були заслухані звіти секретарів обкомів Волинської, Станіславської і Чернівецької областей, в яких діяльність УПА була найбільш активною. На основі критичних висновків прийнято постанову ЦК про остаточну ліквідацію “банд оунівських націоналістів” у західних областях України до 15 березня 1945 р.

11 грудня 1944 р. з'явився наказ НКВС УРСР “О дальнейших мероприятиях по борьбе с бандитизмом ОУН и УПА на территории Станиславской области”, а 11 січня 1945 р. – постанова пленуму ЦК КП(б)У “Про усиление борьбы с украинско-немецкими националистами в западных областях Украины”.

Внаслідок вжитих заходів, лише за період від 10 січня по 23 лютого 1945 р. у західних областях було вбито понад 11 тис. повстанців і членів ОУН, 26 тис. узято в полон і понад 22 тис. прийшло з повинною на звернення Уряду та зголосилось понад 13 тис. призовників, які переховувались від призову до Червоної армії. А за даними звіту обласної прокуратури, на теренах Станіславської області за період з січня по березень 1945 р. було вбито 4979 повстанців і членів ОУН, 13230 осіб прибуло з повинною [10].

З дозволу Військової колегії Верховного Суду СРСР як одну із форм боротьби з ліквідації збройного підпілля ОУН і УПА використовували прилюдні страти активних учасників цих формувань. Одна з перших таких прилюдних страт через повішення, жертвою якої був Микола Петранюк, відбулась у Станіславі на ринковій площі 3 вересня 1944 р. 11 січня 1945 р. на ринковій площі у Тисмениці був повішений член ОУН Микола Литвинець, а в неділю, 14 січня 1945 р. на тій же ринковій площі в Станіславі були повішені члени УПА Маланюк, Чупренко і Рошівський [11]. Всього в області було прилюдно страчено 28 осіб, активних членів ОУН-УПА [12].

Вдавалась радянська влада і до таких не менш жахливих форм терору, як виселення на спецпоселення сімей членів ОУН-УПА і так званих “банд посібників”. Зокрема, впродовж січня – березня 1945 р. з області було виселено 908 сімей в кількості 2480 осіб [13].

І все ж, незважаючи на звернення Уряду, численні військово-чекістські операції та “хрущовські нажими”, насильні виселення, радянській владі так і не вдалось ліквідувати збройне підпілля ОУН-УПА до 15 березня 1945 р. За

даними звітів обкомів партії, наприкінці березня у Львівській області ще продовжувало діяти 49 “банд” чисельністю 1200 чол., у Волинській – 7 (704 чол.), Рівненській – 55 (1160 чол.), Дрогобицькій – 69 (1384 чол.), Тернопільській – 79 (1908 чол.), Станіславській – 11 боївок чисельністю 2150 чол. [14].

Безперечно, що така “точність” щодо кількості учасників збройних формувань була далекою від правди, але ці дані, в той же час, переконливо свідчать, що Станіславська область була найбільш масово уражена збройним опором радянській владі.

На початку квітня 1945 р. на теренах області розпочався другий “хрущовський нажим”, який тривав до кінця червня. Відділи УПА й клітини ОУН зазнали відчутних втрат, зокрема, було вбито 2749 чол., полонено 5244 чол., прибуло з повинною 4655 чол. повстанців і 7845 чол., які переходили від призову в армію [15]. За даними ж джерел ОУН, радянська сторона під час 181 військової операції, проведеної відділами ВО “Говерла”, втратила в першому півріччі 1945 р. 3975 чол. вбитими і 1383 чол. пораненими, а УПА – лише 678 чол. убитими [16]. Однак, незважаючи на різноманітність застосованих репресивних форм і методів, радянській владі такі не вдалось ліквідувати збройне підпілля ОУН-УПА до закінчення радянсько-німецької війни.

Капітуляція Німеччини залишила УПА наодинці у боротьбі з СРСР. У зверненні до повстанців командувач Роман Шухевич закликав “не випускати зброю з рук” і “новими методами боротьби, достосованими до нової обстановки”, дати “відповідь ворогові на його наступ” [17]. Оскільки у Москві й Києві вважали, що основні військові сили ОУН-УПА були знищені до червня 1945 р., то 27 липня 1945 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову “О ликвидации остатков банд украинско-немецких националистов в западных областях УССР”. Зазначимо, що ліквідація цих “остатков” тривала понад десять років.

За період з липня по грудень 1945 р. на теренах Станіславської області під час численних військово-чекістських операцій та засад було вбито 161 повстанців і членів ОУН та 3551 чол. взято в полон [18].

Таким чином, за нашими неповними підрахунками на основі офіційної радянської статистики за період з вересня по грудень 1944 р. та увесь 1945 р. на теренах Станіславської області було вбито понад 15 тис. повстанців і членів ОУН, стільки ж взято в полон і понад 20 тис. прийшло з повинною, що разом складає понад 50 тис. чол., які зі зброєю в руках воювали проти радянської влади. Якщо взяти до уваги, що на теренах решти західних областей – Львівської, Тернопільської, Дрогобицької, Волинської, Рівненської та Чернівецької – за цей період від активної боротьби було вилучено хоча б в середньому 25-30 тис. чол., то в рядах ОУН-УПА на той час перелічувалося понад 200 тис. чоловік.

Підводячи підсумки військово-чекістських операцій за четвертий квартал 1945 р., начальник УНКДБ на нараді 12 січня 1946 р. відзначав, що на теренах Станіславщини залишилось лише кілька малих “бандитських” груп чисельністю 15-30 чоловік і чотири великих по 80-100 чол. І, таким чином, на його думку, було “завдано вирішального удару по бандитизму”. Однак з ним не погодився присутній на цій нараді заступник наркома внутрішніх справ УРСР Т. Строкач, який заявив, що в жодній з інших західних областей немає таких військових сил, задіяних у боротьбі з ОУН-УПА, як у Станіславській. “Внутренних войск НКВД на территории Станиславской области имеется в 1-2 и даже по отношению к некоторым областям в 3 раза больше. Пограничные войска принимают участие в этой борьбе. Ни в одной области столько частей не принимает участие в борьбе с бандитизмом, как на территории Станиславской области... Однако результаты неудовлетворительные... и лично товарищ Хрущев почти на каждом совещании говорит о том, что Станиславская область тянется в хвосте” [19].

Підтверджували слова заступника наркома про те, що в багатьох районах, особливо гірських, радянська влада мала формальний характер, і донесення радянсько-партійних та силових органів з районів. Навіть у Гісменицькому районі, що знаходився близько до обласного центру, в окремих селах господарями становища були повстанці. Так, в аналітичній доповіді від 25 травня 1946 р. начальник райвійськкомісаріату, зокрема відзначав, що “отношение населения к мероприятиям Советской власти пассивно. Те мероприятия, за невыполнения которых может судить суд (поставки, налоги), выполняются, но только с большим нажимом. Передовиков выполнения каких-либо мероприятий советской власти нет, так как ОУНовцами они расцениваются как изменники и с ними жестоко расправляются... Никаких собраний, заседаний в обычные дни провести невозможно, для чего используются воскресные дни и сбор людей возле церкви. На собраниях люди ни “за”, ни “против” не голосуют. Особенно выделяются села: Долгое, Рошнів, Стриганцы. Там советской власти не чувствуется. Выезд в эти села с малой группой работников совпартиактива невозможен, поэтому совпартиактив там бывает мало. Бандиты в этих селах проявляют большую активность” [20].

За даними МВС УРСР, за перше півріччя 1946 р. у західних областях було проведено 47798 військово-чекістських операцій, під час яких було вбито 7523 повстанців, з них найбільше у Станіславській області – 1979; полонено 25277 осіб (у Станіславській – 7089), прийшло з повинною – 6157 осіб (у Станіславській – 2714 чол.). А втрати радянської сторони склали під час цих операцій і засад лише 236 чол. та 864 чол. під час “бандпроявів” [21].

Таким чином, у першому півріччі 1946 р., за нашими підрахунками, від активної боротьби зі зброєю в руках було ізольовано на теренах Станіславщини 11782 чол., а в усіх західних областях – 38957 чоловік.

Діяльність ОУН-УПА паралізувала діяльність радянсько-партійних органів на місцях, зокрема проведення "суцільної колективізації" та "культурної революції". Так, наприкінці 1946 р. в області діяло лише 18 колгоспів (608 господарств) із 274 довоєнних (19807 господарств), а також було створено лише 45 ініціативних груп (591 господарство). Із 2882 членів і 857 кандидатів у члени ВКП(б) представників з місцевого населення майже не було. А з 8524 чл. ЛКСМУ місцева молодь складала менше 10 відсотків [22].

На черговій конференції ОУН, що відбулась наприкінці червня 1946 р., було прийнято рішення про реорганізацію структури УПА в збройне підпілля ОУН. Ця реорганізація закінчилась наприкінці 1948 р. Великі військові відділи УПА були реорганізовані у малі мобільні групи. Значна частина учасників УПА була легалізована, скориставшись зверненнями уряду про помилювання, і надалі складала резерв бойових груп низових клітин ОУН. Така тактика виправдала себе, і вже за підсумками третього кварталу 1946 р. радянська статистика вперше визнала, що її втрати склали 276 чол. вбитими, а збройне підпілля ОУН втратило лише 211 осіб [23].

Оскільки органи МВС, на які було покладено завдання "ліквідації залишків" збройного підпілля, не справились зі своїм завданням, то з 21 січня 1947 р. ця справа перейшла у відання МДБ. За I квартал 1947 р. обласне УМДБ з допомогою внутрішніх військ, що перейшли у їхнє підпорядкування, та радянсько-партійного апарату провело 1456 військово-чекістських операцій, із яких лише 606 закінчилися результативно, та 353 засади, з яких 113 дали позитивний результат. Під час цих операцій і засад було вбито 302 особи збройного підпілля ОУН-УПА і 350 осіб арештовано, серед яких 88 чол. належали до керівного складу ОУН-УПА [24].

У лютому 1947 р. керівництво МДБ УРСР розробило план під назвою "Мероприяття по окончательной ликвидации остатков оуновского бандитизма в западных областях Украины в зимне-весенний период 1947 года". Для його виконання із східних областей УРСР та союзних республік було направлено 1094 досвідчених чекістів, із яких 183 прибули в Станіславську область. Були створені спецзагони для ліквідації керівного складу крайового проводу "Карпати". Коломийського, Станіславського і Калуського округних та 18 районних проводів ОУН. Значно зросла і кількість внутрішніх військ та військових частин Червоної армії для проведення військово-чекістських операцій. На остаточну ліквідацію збройних формувань ОУН-УПА відводилось всього два місяці [25]. Але й "мероприяття" МДБ не дали бажаного результату, а тому в жовтні 1947 р. емгебісти проводять безпрецедентну акцію в західних областях з виселення сімей учасників збройного підпілля ОУН-УПА та сімей "банд посібників". Було виселено 26333 сім'ї в складі 77791 особа, в тому числі 4512 сімей в складі 11883 особи зі Станіславської області [26]. Хоча, за словами обласного прокурора, була дана санкція на виселення 6 тис. "бандитських сімей" [27].

На каральні репресії КДБ повстанці провели в 1947 р. на теренах області 423 терористично-диверсійні акції, а під час військово-чекістських операцій та засад загинуло 638 повстанців і членів ОУН [28].

Оскільки збройний опір продовжувався, а насильні виселення сімей учасників збройного підпілля не давали бажаних результатів, то з метою позбавлення ОУН-УПА соціальної і матеріальної бази вище радянсько-партійне керівництво вирішило переселити все населення із сіл, що знаходились у зоні Чорного лісу. Це виселення було завуальоване спільною постановою РМ УРСР та ЦК КП(б)У від 12 липня 1949 р. "Про переселення колгоспників і одноосібних селян в колгоспи і радгоспи південних областей УРСР". За три роки планувалось переселити із західних областей в Кіровоградську, Харківську, Херсонську й Одеську області понад 50 тис. сімей, а тому числі 9070 сімей зі Станіславської області [29]. Але оскільки dobroлюбіців переселятись було дуже мало, то в лютому 1950 р. бюро Станіславського обкому та облвиконком, керуючись постановою ЦК КП(б)У від 6 лютого "Про виселення куркульських сімей із західних областей УРСР", прийняли спільну постанову про виселення населення сіл із зони Чорного лісу як "куркульські господарства". У доповідній записці на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Мельникова від 25 травня 1950 р., зокрема, відзначалось, що це робиться з метою "усилення удара по оуновцям", а також щоб "не допустити лишніх жертв, і не тратити время на оформлення доказательства праждебности кулака, зная, что кулак был, есть и будет врагом Советской власти". На основі цього документа з області до 1 червня 1950 р. було переселено 2465 сімей [30]. А всього із західних областей – 12280 сімей у складі 41898 осіб [31]. Проти незаконності цих примусових виселень протестував навіть обласний прокурор, який в доповідній записці на ім'я прокурора УРСР, зокрема, відзначав, що "прокуратура западных областей [в части переселения] руководствуется теми указаниями, которыми располагают органы МГБ по своей линии, однако на каком законе существуют инструкции и указания по линии МГБ и обоснованы ли они - неизвестно" [32].

Але не до законності тоді було, оскільки, за словами секретаря обкому партії, це виселення "дало нам возможность нанести мощный удар по врагу". Крім того, у першому півріччі 1950 р. під час військово-чекістських операцій на теренах області було вбито 257 чол. учасників збройного підпілля і 2274 чол. прийшло з повинною. У відповідь збройне підпілля провело 142 терористично-диверсійні акції, під час яких було вбито 75 чол. радпартактиву, із них 32 – в травні місяці [33].

Позбавлене соціальної та матеріальної бази, збройне підпілля з 1951 р. значно знижує свою активність, а радянська влада, навпаки, зміцнює свої позиції, свідченням чому було завершення "суцільної колективізації" на початку 1952 р. І все ж, озброєні бійки в окремих районах області продов-

жували дяти ще до середини 50-х рр. Остання з них була ліквідована у вересні 1956 р. у Чернелицькому районі. До складу боївки входило 7 осіб, які перебували на нелегальному становищі з 1944 р. Разом з “посібниками” було засуджено 19 чол., один з яких отримав вищу міру покарання а решта - від 5 до 25 років виправно-трудоих таборів [34].

У наступні три роки антирадянська діяльність носила виключно пропагандистський характер у формі розповсюдження листівок та націоналістичної літератури. Таких “антирадянських” проявів у 1957 р. було зафіксовано 44, з яких 33 – виготовлення і розповсюдження листівок та листів; у 1958 р. – 15, а в 1959 р. – лише три [35].

Таким чином, за період з березня 1944 р. по вересень 1956 р. на теренах Станіславської області, за нашими неповними підрахунками, зі зброєю в руках у рядах УПА та збройних відділів ОУН загинуло в боротьбі з радянською владою понад 18 тис. чол., потрапило в полон понад 25 тис., прийшло з повинною понад 24 тис. чол., було виселено понад 16 тис. сімей, що свідчить як про масовий характер національно-визвольної боротьби, так і про те, що Станіславська область понад десять років була центром збройного опору радянській владі.

1. Станіславське слово // Станіславів. – 1943 – 18 квітня.
2. Архів Управління Служби Безпеки України в Івано-Франківській області (далі - Архів УСБУ(Ф)). – Справа П-200056 (Справа О. Луцького). – Том 1. – С.248.
3. Лебедь М. УПА. Репринтне видання. – Дрогобич, 1993. – С.84.
4. Архів УСБУ(Ф). – Справа П-200056. – Том 1. – С.251-252.
5. Державний архів Івано-Франківської області (далі - ДАІФО). – Ф. Р-753, оп.1, спр.2, арк.53-249.
6. Шанковський Л. Тринадцять літ // Альманах Станіславської землі. – Т.1. – Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1975. – С.172.
7. ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.2, спр.2, арк.11.
8. Андрухів І.О., Француз А.Й. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939-1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Рівне-Івано-Франківськ, 2001. – С.109.
9. ДАІФО. – Ф. Р-295, оп.2, спр.18, арк.82.
10. ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.1, спр.6, арк.5.
11. Прикарпатська правда. – 1945. – 16 січня.
12. ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.1, спр.6, арк.5.
13. ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.1, спр.6, арк.5.
14. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944-1953 рр. Нові документи і матеріали. – К., 1998. – С.253.
15. ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.1, спр.6, арк.13-14.
16. Шанковський Л. Тринадцять літ. – С.180.
17. Історія УПА. (Репринтне видання). – Дрогобич, 1991. – С.116.
18. ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.1, спр.6, арк.37, 46.

19. ДАІФО. – Ф. П-6, оп.5, спр.417, арк.5, 69-70.
20. ДАІФО. – Ф. Р-784, оп.1, спр.16, арк.21.
21. Сергійчук В. Десять буремних літ. – С.483-484.
22. ДАІФО. – Ф. Р-7, оп.3, спр.3, арк.17.
23. ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.1, спр.10, арк.12.
24. ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.1, спр.18, арк.9-10.
25. Сергійчук В. Десять буремних літ. – С.563-568.
26. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. – Кн.1. – К., 1994. – С.283-284.
27. ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.1, спр.18, арк.36.
28. ДАІФО. – Ф. Р-753, оп.1, спр.83, арк.184.
29. ДАІФО. – Ф. Р-295, оп.2, спр.78, арк.94.
30. ДАІФО. – Ф. Р-1, оп.1, спр.1211, арк.17-18.
31. Сергійчук В. Десять буремних літ. – С.781.
32. ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.1, спр.51, арк.99.
33. ДАІФО. – Ф. Р-1, оп.1, спр.1211, арк.17-18.
34. ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.1, спр.101, арк.17.
35. ДАІФО. – Ф. Р-584, оп.1, спр.101, арк.51; спр.112, арк.23.

Сергій БУТКО (Чернігів)

РОСІЙСЬКИЙ ФАКТОР У ПОЛІТИЦІ ОУН І УПА: ОСІНЬ 1943-1944 РОКИ

Цінною спадщиною для сучасного українського державотворення є історія кристалізації та утвердження під час Другої світової війни позитивної політики Організації Українських Націоналістів самостійників-державників (далі – ОУН) і Української Повстанської Армії (далі – УПА) в українсько-російських стосунках.

Ставимо за мету розглянути деякі суттєві аспекти формування та утвердження восени 1943-1944 рр. конструктивної політики щодо російського народу, її відокремлення від незмінної позиції боротьби з російським імперіалізмом – Радянським Союзом.

Ще у 1940 р. відомий в українських націоналістичних колах радянолог І Міtringа (під час розколу ОУН увійшов до організації під проводом С.Бандери) в брошурі “Наш шлях боротьби” (своє авторство сховав під псевдонімом С.Орелюк) категорично заявив: гарантією чесного відношення до народів, які борються з Росією є те, “...що ми своє відношення до всіх народів будемо не на месіаністичній ліриці, а на спільноті конкретних

політичних інтересів” [1, 76]. Він висунув політичне гасло “Свобода людині і народам” [2, 65], яке увійшло до “Політичних постанов” Другого великого збору ОУН (квітень 1941 р.) [3, 31]. Автор вже тоді відокремлює поняття московського імперіалізму від московського народу таким чином: “Московські більшовики не тільки приносять шкоду поневоленим народам, але й самому народові московському, бо посвячують його в жертву богові своєї доктрини...” [4, 49]. І Мітринга впритул підійшов до ідеї залучення російського народу як союзника до боротьби з комуністичною тоталітарною імперією, але зупинився. Він концентрує увагу на тому, що цей народ “творює основну силу”, є “головним зряддям” більшовицького режиму [5].

Напередодні німецько-радянської війни та в 1941-1942 рр. керівництво ОУН у своїх рішеннях стосовно боротьби проти СРСР за визволення України спеціально не розробляло політики стосовно Росії і російського народу. Його позиція в той час найбільш показово, мабуть, висловлена в п. XXV “Політичних постанов” Другої конференції ОУН (квітень 1942 р.): “Ставлення до москалів. Ми поборюємо політичний і культурний актив і всі форми політичного й культурного москвофільства, як зряддям московського імперіалізму, неутралізуючи пасивну московську масу” [6, 69]. Водночас, у рішеннях Краківського великого збору (1941 р.), Другої і Третьої (лютий 1943 р.) конференцій ОУН ставились як мета – розвал СРСР, створення в етнічних межах національних держав українського та інших поневолених народів [7]. Отже, майбутня доля Росії як держави прямо окреслена не була. Аналіз офіційних документів обох ОУН показує, що в своїх планах і прагненнях їхній провідний актив виходить із аксіоми само собою зрозумілого майбутнього існування російської національної держави, яка буде безпечна для інших народів. Проілюструємо це таким прикладом. у Меморандумі ОУН А.Мельника до німецького уряду від 14 квітня 1941 р. при обґрунтуванні окреслених кордонів української держави підкреслювались умови її безпеки від Росії [8, 103]. Так само в Меморандумі ОУН С.Бандери до німецького уряду від 15 червня 1941 р. підкреслено, що відновлення незалежної України допоможе “...ослабити тиск Росії на Європу” [9, 502-503]. Таким чином, провідні обох ОУН були щиро переконані, що навіть при повному досягненні їхньої мети існуватиме російська держава.

В 1941-1942 рр. керівні члени ОУН наочно познайомились “...мисленням українського населення центру і сходу України...”, яке не сприймало програмні положення організації, складені на засадах донцовської ідеології [10, 8].

Член проводу ОУН Д.Маївський (псевдонім Петро Дума) у 1942 р. виклав свої спостереження і висновки щодо українців з Наддніпрянщини в праці з промовистою назвою “Лицем до народу. Вказівки для пропагандистської роботи серед українців Осередніх і Східних Українських

земель”. Він вказав на “...почуття національно-політичної меншовартості” значної частини українців по відношенню до Росії, їхні всесоюзні категорії думання”. Автор відкрив для себе, що взагалі питання національної приналежності часто має, “...особливо в містах, мале значення, скоріше регіонально-територіальне, ніж національно-політичне”. Наддніпрянцям власний “...матеріалізм у життєвій та філософській площинах...”, “перечуваний демократизм”, які в найкращому випадку стають байдужі, коли їм говорити “...про еліту, про орден найкращих, про диктатуру ініціативної меншості” [11]. Як бачимо, провідний націоналістичний діяч підійшов до розуміння несприйняття більшістю українського народу ідеї чинного або інтегрального націоналізму. На жаль, його оцінки щодо “національно-політичної меншовартості” актуальні для української нації і в наш час.

Відповідальність перед українським народом привела ОУН вже влітку-восени 1942 р. до розгортання збройного етапу визвольної боротьби. А навесні 1943 р. створюється Українська Повстанська Армія як організована збройна сила. Це був якісно новий етап в боротьбі українських націоналістів. Назвемо його державотворчим, адже ОУН на великих повстанських територіях діяла як влада, будувала структуру управління під захистом і за допомогою потужної збройної сили. До організованої боротьби залучаються патріоти різних політичних поглядів з усіх регіонів України, широкі верстви населення її західних областей. Вони прагнули спільної мети – вибороти незалежну українську державу.

Відповіддю на нові умови і виклики став у цей час ґрунтовний перегляд програми ОУН, відмова від ідеології чинного націоналізму. В постановках III Надзвичайного великого збору організації (21-25 серпня 1943 р.) були ухвалені ідейно-політичні засади, які свідчать про її перехід до демократичного націоналізму. Програмні документи Української Головної Визвольної Ради, прийняті на Першому великому зборі (10-15 липня 1944 р.), поглибили і затвердили цю еволюцію українського національно-визвольного руху та її провідного ядра – ОУН.

Ці зміни вплинули і на формування її політики щодо російського народу. Як влучно висловився Й.Позичанюк: “Ми боремося не з російським народом, а з більшовизмом. Ми хочемо завалити не Росію... але тотальний більшовицький режим... Ми боремося за конкретну українську незалежну демократичну державу. Але так само ми боремося і за російську, і за демократичні держави інших народів старого й нового СРСР... Ми боремося рука об руку з російським народом проти більшовизму... Поки є спільна мета – буде й спільний шлях. Шляхи розійдуться, то буде видно як тоді поведеться Росія” [12, 207]. Звернемо увагу, що стаття, яку ми щойно цитували, написана не раніше літа 1943 р., – відголосок гострої закритої дискусії в керівних націоналістичних колах. Автор у полемічному запалі називає опонентів

“...гурра-патріотами, що “будують Україну” непримиренними мріями, стоячи догори ногами” [13, 211]. Отже процес переходу від романтичної до прагматичної та гуманістичної політики щодо російського народу був бурхливим і напруженим. З іншого боку, саме така конфліктна трансформація в політиці, на нашу думку, найбільш результативна – після її завершення відбувається реалізація рішень.

Восени 1943 – першій половині 1944 р. почалося безпосереднє протидіювання українського національно-визвольного руху з СРСР. Саме з цього часу є можливість оцінити за справами щирість і здатність керівництва ОУН та командування УПА проводити розмежування в політиці між СРСР і російським народом. Розглянемо зміст цієї політики, виходячи з наказів провідників до виконання, передусім в агітації, пропаганді та діяльності Служби Безпеки ОУН (далі – СБ).

З наближенням фронту керівництво ОУН і командування УПА готувалося до боротьби з новим ворогом. Один із членів проводу організації, на нашу думку, В.Кук у документі “Політичний огляд ОСУЗ” (ОСУЗ – осередні і східні українські землі) за жовтень 1943 р., описуючи настрої в лавах Червоної Армії, відзначив, що більшовиками невдоволені не лише українці, але й росіяни: “Дуже часто зустрічаються балачки між красноармійцями проти Сталіна та режиму. Хотіли б вони чогось, але самі не знають чого, в кожному разі, щось нового” [14]. Він запропонував готувати листівки російською мовою для червоноармійців, добровольців протисталінського змісту, в яких спеціально їм пояснити, “...що ми проти фашизму та гітлеризму”. Далі вказує: “Зміст її приблизно такий, як і до добровольців. Безперечно, на російській мові, і обов’язково від імені “Міжнародного національно-революційного Комітету”. Зазначити, що до цього Комітету належить різні національно-революційні організації. Не випирати себе на перше місце, а підкреслити, що в склад цього Комітету входять і російська національна організація “Молодая Россия”, яка бореться за відбудову Росії в її етнографічних межах, а не за “єдиную-недслимую”, яка пригнічувала б інші народи і ліквідувала їхню державність. Цю лютючку розробити найдосконаліше” [15]. Крім, чітко окресленої пропозиції розгортання агітації спільної боротьби проти сталінського режиму серед росіян, звертає увагу ідея Міжнародного національно-революційного комітету зі членством “Молодої Росії”. Можна припустити, що це був зародок задуму Василя Кука, який реалізовано у вигляді створення влітку 1944 р. на Волині Народно-Визвольної Революційної організації (далі – НВРО).

У датованій жовтнем 1943 р. “Програмі виховних гуртків, докладів і лекцій в УПА”, яку підготував політичний відділ, визначені теми для ідейно-політичного навчання й виховання. У списку актуальних тем є такі: “Відношення до поляків, росіян, білорусів, чехів і інших національностей”; “Як

обходитися з полоненими української і інших національностей, що попадуть в УПА”; “Використовування України Росією”; “Відношення до московського імперіялізму і народу” [16]. Підбір, тональність формулювань, відсутність старих звичних кліше, визначення ворога – “більшовизм” або “СРСР” підводить до висновку про виважене ставлення до російського народу в політичному вихованні вояків УПА.

Показником справжньої української політики на Волині восени 1943 р. була діяльність Служби Безпеки ОУН. З відомих нам їхніх документів того часу, тільки в одному визначено пункт “Москалі” в графі звітування “Вороги”. Це форма місячного звіту Районної СБ у 1943 р. [17]. В інших звітах районних і надрайонних референтур СБ назва противника: “більшовики”, “комуністи”. Так, у наказі референта СБ військової округи (можливо, “Холодний Яр”) від 10 вересня 1943 р. сказано: “За ворогів українського народу вважаємо всіх комуністів, без огляду на їхню національність, ... всіх співробітників німецької поліції без огляду на їх національність” [18]. Більше того, інший референт СБ, який підписувався як “Третій”, у “Звіті з діяльності Служби Безпеки за час від 15 вересня до 15 жовтня 1943 р. дає пропозицію вести “розкладову” пропаганду серед “червоних”, тобто радянських партізанів, в зонах їх дії використати неукраїнців для боротьби з більшовиками [19]. Отже, вже в 1943 р. на Волині українські керівники різних рівнів в основному дотримуються в ставленні до росіян конструктивної політики.

Війна проти Радянського Союзу викликала потребу нових знань і, зокрема, історичних про свого противника. Так, 14-18 червня 1944 р. в Галичині відбулася крайова конференція референтів пропаганди ОУН. Після її завершення видруковано доповідь А.Смилова “Історичний шлях російського імперіялізму”. Вона складається з вступу і трьох розділів: “Народження і минуле Московщини до середини XVI ст.”, “Шляхом штарбництва”, “Визвольна боротьба пригнічених російським імперіялізмом народів”. Автор чітко оцінює Радянський Союз як “сталінсько-більшовицький імперіялізм”, підкреслює він є “...дальшим продовженням білого російського імперіялізму, що пройшов свій, майже 400-річний історичний шлях” [20]. Доповідач переконаний, що метою української боротьби є “...повний розвал російського імперіялізму, довершений збудуванням вільних національних держав поневолених Росією народів”. І це “...збудує міцну основу української державності” [21]. У доповіді велику увагу приділено московському народу. А.Смилів відрізняє московський народ від Росії як імперії. Він бачить його долю як трагедію “...того народу, що не пішов шляхом національного органічного росту, а піддержував штучну імперіалістичну політику своєї державної влади” [22]. Водночас підкреслює: “Народження російської загарбницької політики зразу поставило московський народ у дуже невідне і скрутне становище”. Тому, як і всі поневолені

народи, "...а між іншими московський народ ... записались на сторінках історії славетними повстаннями і геройськими виступами ... проти російського насильства, національної і соціальної несправедливості та деспотії" [23]. Як бачимо, дається історично теоретичне обґрунтування, що російський народ здатний стати союзником України проти "сталінсько-більшовицького імперіалізму".

У 1944 р. в директивних документах керівників ОУН і командирів УПА різних рівнів достатньо швидко зникає термінологія попереднього часу, як наприклад: "імперіалістична Москва", "московський окупант" тощо. У бюлетені ОУН "На допомогу пропагандистам" за 1944 р. (число 1, перший рік видання) в розділі I "Зміст нашої пропаганди" в пункті "Яке ставлення українського народу до росіян" прямо вказано: "Український народ визнає за російським народом право на вільне самостійне життя у своїх етнографічних межах... І російський народ бував деколи предметом експлуатації і знищування у руках російсько-більшовицьких імперіалістів". І далі чітко заявлено, що інші народи і "...російські народні маси повинні боротись за власні національні держави" [24].

В "Інструкціях до виконання" центрального проводу ОУН, датованого, можливо, початком січня 1945 р. за № 1, у політиці щодо росіян дані прямі однозначні вказівки: "Москалів старатися спрямувати проти режиму, який їх також економічно гнобить, отже не витворювати негативних національних антагонізмів. Тому і їх трактувати нарівні з всіма поневоленими Сталіним народами і серед них поширювати кличі соціальної і національної перебудови СРСР. Не забувати, що російський народ дуже часто в історії робив революції і його наставлення є збіжне з нашими інтересами. Наш шлях до держави йти буде через революцію проти сталінської класи і московський народ може бути нам в тому помічний. Тому уникати назв: російський імперіалізм і т.п., а замінити їх – сталінським імперіалізмом" [25]. Це вже не пропаганда, яка може здаватись тактичними хитрощами, навпаки – генеральна лінія проводу організації, обов'язкова для виконання.

Такий чіткий наказ керівництва, можна припустити, став наслідком рішення засідання центрального проводу ОУН в кінці жовтня – на початку листопада 1944 р. У цій розвідці тема історії НВРО не є предметом нашого розгляду. На вищезгаданому засіданні проводу привертає увагу обговорення позиції ОУН в українсько-російських стосунках. Під час розкриття програмних положень НВРО Я.Бусел (псевдонім – Галина) підкреслив важливість спеціального виділення російського питання, чіткого формулювання позитивної політики щодо росіян для виключення непорозумінь й двозначності. Він заявив: "Раз стоїмо на праві, на незалежне життя, той російський народ має це саме право". Відголоском минулих дискусій були його слова: "Ми видали клич боротьби поневолених проти російського

народу, а ми кличемо російський народ до боротьби з імперіалістичною владою, бо в цей спосіб організуються всі народи проти більшовицького імперіалізму і імперіаліста". Пояснюючи позицію організаторів НВРО щодо росіян, Я.Бусел далі вказав: "При тактиці мусимо враховувати на російській елемент, щоб його не сполохати, а йти спільно, що революція в СРСР є протирежимна, далі будова національних держав і тут же розійдемося з російськими націоналістами. Далі творення урядів і даєм їм право вибиратися куди хочать. У відношенні до інших народів засада неутручання до справ інших народів" [26]. Д.Маївський (його інший псевдонім – Зруб) з цим погодився і додав, що "Вихідною нашої боротьби не може бути імперіалізм". Проте далі зауважив, що "...мусимо собі виразно сказати про московський націоналізм" [27], тобто підкреслити його шовіністичні риси. Такі висади української політики щодо російського народу були сприйняті присутніми позитивно. Керівник ОУН і Головний Командир УПА Р.Шухевич (псевдонім – Тур) під час засідання сформулював своє ставлення так: "Юна (НВРО – С.Б.) з членами організації повинна перестати існувати, а висунути лише її кличі" [28]. Іншими словами, він дав високу оцінку політичних ідей своїх соратників.

Служба Безпеки ОУН, її місцеві референтури на Галичині в 1944 р. боролись проти представників, прихильників і агентів радянської держави. У ставленні до представників російського народу з боку української контррозвідки був відсутній етнічний критерій поборювання. Так, у звіті від 10 жовтня 1944 р. один із територіальних керівників СБ "Гроза" доповідав, що ліквідовано 19 ворожих осіб "...людьми з сітки СБ на підставі зібраних матеріалів зі свідків і на підставі подробиць зізнань їх самих". У списку є троє росіян, які були страчені з таких причин: "1) Східняк (нац. руский) жив в селі протягом трьох років, знав про всі наші рухи, з приходом більшовиків зв'язався з НКВД і почав з ними співпрацювати. На підставі матеріалів його ліквідовано. 2) Жінка східнячка враз з двома синами (нац. руска) співпрацювала з НКВД, висилала свого сина на розвідку в село. Між людьми говорила, що повидає всіх бандерівців бо Владко (східняк, поданий під Ч. 1) має всіх їх списаних і що вони в двійку в селі будуть робити, що хочуть.. 4) Боець Ч.А. (Червона Армія – С.Б.), нац. руский, придержаний іншими людьми перебраними за НКВД, висипав все, що запримітив по селах" [29]. Як бачимо, СБ знищувала представників і агентуру противника без огляду на їхню національність.

Таким чином, у 1943-1944 рр. керівництво ОУН і командування УПА перейшли до конструктивної, вираженої політики щодо російського народу, Росії. Така еволюція відбулась в умовах кривавої, безкомпромісної боротьби. Ненависть до ворога не засліпила українських провідників. Це вражає і є цінною спадщиною для сучасної української політичної еліти.

1. Орелюк С. Наш шлях боротьби – Ч.1 – Б.м., б р – С.76.
2. Там само. – С.65.
3. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів і боротьби 1929-1955: Збірка документів. – С.31.
4. Орелюк С. Вказана праця – С. 49.
5. Там само.
6. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів і боротьби 1929-1955: Збірка документів. – С.69.
7. Там само. – С.28, 30-31, 62-63, 77, 81-82.
8. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні – Париж, Нью-Йорк, Львів, 1993. – С.103.
9. Там само. – С.502-503.
10. Прокоп М. УПА і демократизація програми ОУН // Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940-1950 рр. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 25-26 серпня 1992 р. – К., 1992. – С.8.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі – ЦДАВО України). – Ф.3967. – Оп.1. – Спр.46. – Арк.258-260.
32. Шахай Д. Тактика щодо російського народу // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1980. – Т.8. – С.207-216.
43. Там само. – С.211.
54. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.1, спр.92, арк.55
65. Там само. – Арк.54.
76. ЦДАВО України. – Ф.3967, оп.1, спр.46, арк.9-11.
87. ЦДАВО України. – Ф.3838, оп.1, спр.55, арк.7-8.
98. ЦДАВО України. – Ф.3837, оп.1, спр.2, арк.24.
109. ЦДАВО України. – Ф.3838, оп.1, спр.55, арк.1-5.
20. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.1, спр.68, арк.143.
211. Там само.
22. Там само. – Арк.146.
23. Там само. – Арк.149.
24. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.1, арк.258.
25. ЦДАВО України. – Ф.3838, оп.1, спр.47, арк.33-34.
26. Державний Архів Служби Безпеки України. – Спр.372, т.13. арк.17.
27. Там само. – Арк.18.
28. Там само. – Арк.25.
29. ЦДАВО України. – Ф.3833, оп.2, спр.118, арк.90.

Ірина ПАВЛЕНКО (Київ)

АНТИНАЦІОНАЛІСТИЧНА ПРОПАГАНДА – МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

Після закінчення Другої світової війни ідеологічний напрямок діяльності комуністів у західних регіонах України набув великого значення, що пов'язувалось із необхідністю пропагандистського забезпечення боротьби з українським національним рухом опору. “Зрадництво” стало основним обвинуваченням цієї антинаціоналістичної кампанії. Мабуть, не буде перебільшенням сказати, що і зараз певна частина населення вже в роки незалежної України, з “незалежною” історичною наукою при згадуванні про “бандерівців” не зможе сформулювати нічого, що виходить за межі шаблонних слів, написаних шаблонними радянськими ідеологічно-історичними працівниками. І в цьому немає нічого дивного, бо утовкмачувалися в голови трудящих протягом не одного десятиліття.

Комуністи мали чітку мету: виховання населення “у дусі правильного розуміння завдань партії”. Вони видавали масовими тиражами численні (хоча і не дуже різноманітні за змістом) брошури, що викривали зрадників “батьківщини”. Брошури, не обтяжені фактичними історичними даними, але безапеляційні у своїх твердженнях, а отже – розраховані скоріше на віру, ніж на розуміння – форма найбільш придатна для спілкування з великими масами різношерстого населення. Особливо багато таких книг вийшло у другій половині 60-х – 70-і роки, після хрущовської відлиги.

Тому, перш ніж будувати нове розуміння такої важливої в історії України події, як боротьба проти комуністичної імперії, потрібно для початку розібратися зі старими міфами.

“Зрадництво українського народу”. Це твердження було засновано насамперед на міфі про боротьбу “бандерівців” проти українців та України чи боці нацистів. Відомо, що на початку війни українські націоналісти дійсно намагалися співпрацювати з німцями, сподіваючись на допомогу в боротьбі з радянськими ворогами. Немає сенсу це заперечувати. Однак, комуністичному керівництву було добре відомо і про народний антинацистський рух опору, очолений в західних областях України УПА. Більшовики ретельно збирали інформацію про цей рух. Її, зокрема, їм регулярно постачали радянські партизани. Наприклад, командир Рівненського партизанського відділення № 1 В.Бегма повідомляв у своїй радіограмі від 27 липня 1943 р. Українському штабу партизанського руху про вбивство українськими націоналістами кількох високопоставлених німецьких чиновників, що викликало каральні “великі операції” фашистів.

Однак радянська влада була виключно унітарною. Цілком природним для такої держави, створеної більшовицьким терором і утримуваної ста-

лінським режимом, було прагнення контролювати все. Некеровані місцеві антифашистські рухи опору, тим паче, засновані на власних, сепаратистських щодо СРСР національних цінностях, не підпадали під категорію союзних і, незважаючи на складність воєнної ситуації, сприймалися в Москві однозначно і беззастережно як ворожі. Варто вказати, що такий підхід мав місце не тільки стосовно національних рухів опору на територіях довоєнного СРСР, але і місцевих патріотичних рухів у країнах Центральної Європи – усюди, куди входили радянські війська. Щодо України, чия територія сприймалася Москвою як внутрішня, це мало безпосереднє відношення.

Одночасно основним постулатом радянської влади було твердження про її “загальнонародність” та “демократичність”. З цієї доктрини логічно випливало, що населення західних областей України, яке увійшло знову до складу СРСР, не могло підтримувати ніякої іншої влади, крім влади радянської. Виходить, націоналістичні організації не могли бути частиною цього народу і протиставлялися йому та його прагненню влитися в “радянську родину”. Цікаво, що постійно, протягом більш ніж десяти років, наполягаючи на необхідності розгортання широкомасштабного ідеологічного наступу на українських націоналістів та “перевихованні” у радянському дусі населення західних областей, партійне керівництво тим самим реально спростовувало власну пропагандистську тезу про відірваність цього руху опору від мас і його непопулярності. Саме на цьому постулаті, зокрема, була заснована широко відома доктрина причетності українських націоналістів до фашистів. Із самого початку антинаціоналістичної ідеологічної кампанії, розгорнутої у 1944 році, одночасно з наступом Червоної армії на Правобережну Україну, постійно згадувався зв’язок ОУН і УПА з фашистами, а самі учасники опору називалися не інакше, як “українсько-німецькими націоналістами”. Офіційне пояснення подібної термінології зробив у свій час сам перший секретар ЦК Компартії України М.С. Хрущов, у своєму виступі на 6-й сесії Верховної Ради УРСР. Він, зокрема, сказав: “Українських націоналістів називаємо українсько-німецькими, тому що вони нічого спільно не мають з українським народом, тому що вони є вірними псами і помічниками німців у поневоленні українського народу” [1]. Згодом, саме це обвинувачення у “зрадництві” свого народу стало однією з основ усієї антинаціоналістичної агітації і пропаганди більшовиків. Доведенню якої чимало уваги приділяв і сам М.С.Хрущов, фактично у всіх своїх доповідях і виступах торкаючись цієї теми. Саме про “зрадництво” говорилося у всіх зверненнях до населення західних областей України. А теми лекцій, розроблені відділом пропаганди та агітації ЦК КП(б)У, такі як: “Українські націоналісти на службі у Гітлера” чи “Українсько-німецькі націоналісти – найлютіші вороги українського народу” стали настільки популярними серед працівників ідеологічного фронту, що це навіть зазнало критики з боку

центрального партійного керівництва, оскільки проведення масово-політичної роботи на місцях зводилося фактично тільки до цієї проблеми.

Наскільки достовірними були такі обвинувачення, свідчить хоча б той факт, що саме вище партійне керівництво республіки (не дивлячись на свій багатий досвід у створенні фіктивних справ “ворогів народу”), наводячи приклади “зрадництва”, розмаїтстю і серйозністю не відрізнялися. При опшайомленні з історичними документами, численними “Зверненнями” до населення західних областей України і стенограмами виступів партійної номенклатури, не можна не помітити, що всі ці обвинувачення носили майже вняжково абстрактний характер, без прикладів і доказів.

Активне використання обвинувачень українських повстанців у зв’язку з фашистами мало в ідеологічній кампанії подвійну функцію. З одного боку, співробітництво з фашистськими загарбниками дискредитувало рух опору в очах населення, з іншого – не дивлячись на яскраво виражене старання комуністичної влади підкреслити нечисленність сепаратистів і їх не підтримку населенням, досить швидко постала необхідність пояснити масштабність цього руху і його здатність до тривалого прогистоювання могутньому керівному апарату більшовиків. Така можливість одразу, і так само традиційно для комуністів, пов’язувалася винятково з підтримкою “бандитів” за кордоном. На першому етапі боротьби (1944-1945 рр.) функцію замовників виконував гітлерівський режим. На другому, з розгортанням холодної війни, – англо-американські “підпалювачі війни”.

“Зрадництво радянської батьківщини”. Зрештою, майже всі обвинувачення українських націоналістів у зрадництві свого народу радянською пропагандою після війни поступово були зведені до головного постулату – обвинувачення у спробі зруйнувати державу, яка звільнила світ від фашизму. Використовуючи свою перемогу над Німеччиною у Другій світовій війні, радянські ідеологи постійно повторювали улюблену тезу: тільки завдяки дружбі народів та допомозі великого російського народу СРСР зміг перебороти ворога всього людства і звільнити Україну; саме у дружбі радянських народів і є сила держави, умова її майбутніх перемог, успішного післявоєнного відновлення і гарант збереження миру. А українські націоналісти, намагаючись зруйнувати цей союз, відірвати український народ від “дружньої родини радянських народів”, начебто позбавляють Україну захисту. можливості побудувати забезпечене і стабільне життя, кидають її в “лапи лижих загарбників” капіталістів. І в цьому полягає їх головне післявоєнне “зрадництво” – їх шкідливість для свого народу.

Врешті-решт, питання, що для кого було батьківщиною, залишається риторичним.

“Продажність капіталістам”. Іншим засобом у доказі відірваності українських націоналістів від народу було протиставлення учасників руху

широким колам населення. Національно-визвольний рух був проголошений комуністами буржуазним за суттю. Отут стало в нагоді давнє звинувачення засновників української державності 1917-1921 рр. у буржуазному націоналізмі. Саме вони – ці “помішки і капіталісти”, за версією більшовиків, емігрувавши, продалися згодом на службу проти свого народу Польщі та Німеччині й утворили ОУН і УПА. Використання більшовицькою пропагандою цих двох країн було, звичайно, не випадковим. Воно продиктовано ворожим ставленням населення України і до польських, і до німецьких загарбників. Фактична абсурдність таких обвинувачень (особливо, якщо згадати, що сам Степан Бандера у свій час був засуджений до довічного ув'язнення по справі вбивства 15 червня 1934 р. польського міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького) комуністів не дуже хвилювала.

Переважаюча більшість простих людей, що потрапила у повстанську армію, за версією більшовиків, зробила це помилково, просто бажаючи боротися з фашизмом. Таку можливість їм, нібито “брехливо”, пообіцяло надати націоналістичне керівництво. Саме їм, цим “обманутим”, і їх родинам, була адресована більшість антинаціоналістичних звернень з обіцянками амністії. Доречі, більшовики завжди чітко відрізняли керівництво та рядових членів ОУН і бійців УПА, роблячи ставку на останніх у своїх спробах вплинути на людей через пропаганду.

Обвинувачення у “буржуазному націоналізмі” своїх ворогів, в цілому, було притаманне комуністам, які прийшли до влади з гаслом боротьби з усім “буржуазним” світом. Цілком логічно, усі вороги режиму автоматично записувалися до лав протилежного більшовикам капіталістичного табору. Світ у комуністичній дійсності чітко поділявся на дві частини – білу і чорну. Перехідні відтінки відміталися. Хоча насправді ніякими “капіталістами” і “імперіалістами” українські націоналісти не були, залишаючись, як і в час першої української державності, скоріше соціал-демократами.

Фашизм, шкідливий націоналізм, зрадництво і буржуазність – усі ці аспекти ідеологічної кампанії знайшли своє відображення вже у перших постановках ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У антинаціоналістичного спрямування. Самій масово-політичній роботі з населенням проблемного, для комуністів, регіону надавалося велике значення. Так, 27 вересня 1944 р. ЦК ВКП(б) №175/Згс була прийнята постанова “Про недоліки в політичній праці серед населення західних областей УРСР” [2], в якій ідеологічно-пропагандистська робота з населенням проголошувалася першочерговим завданням партійних організацій. Ця постанова значно активізувала агітаційно-пропагандистську роботу КП(б)У, фактично розпочавши новий період антинаціоналістичної ідеологічної кампанії в республіці. І саме основними положеннями цієї постанови керувався у своїй наступній діяльності Центральний Комітет КП(б) України.

Агітаційно-пропагандистська робота, безумовно, стала важливим фактором становлення радянської влади в регіоні, проте далеко не вирішальним. Набагато більш ефективними виявилися силові методи. Хоча останній момент завжди офіційно комуністами заперечувався. Згідно з їх ідеологічною доктриною, саме внаслідок успішного і швидкого переконання місцевого населення у “правильності” та “прогресивності” партії Леніна – Сталіна українці відвернулися від так званих “зрадників” і позбавили їх сподіванки підтримки. “Куркулів”, що, згідно з радянською пропагандою, економічно підтримували “бандерівців”, так само, як і членів їхніх родин, було виселено. Щоправда розходження зі статистичними даними стосовно виселених родин, серед яких переважно більшість склали родини так званих середняків і бідняків, комуністами залишилося офіційно непоміченим. Так, наприклад, тільки з Дрогобицької області на 27 жовтня 1947 року було виселено 432 родини “кулаків” і 3146 родин середняків з 792 родинами бідняків, що склало 14486 людей, з яких 3613 – чоловіків, 6410 – жінок та 4463 – дітей. Аналогічна статистика подавалася і щодо інших областей Західної України.

Врешті-решт, створення колгоспів, чи, як тоді писали, “одностайний перехід усього трудового селянства на бік соціалістичного господарювання”, завдав останнього удару “українським буржуазним націоналістам” і їхній ідеології.

Наскільки це було точно, можна судити хоча б з таких двох фактів: по-перше, антирадянське підпілля, згідно з документами ЦК КП(б)У, реально проіснувало до середини 60-х років. Звичайно, це було б неможливо за умов повної відірваності, як стверджували комуністи, руху опору від народу;

по-друге, Західна Україна, як і Прибалтика, до кінця існування СРСР, залишалася оплотом національної опозиції московському керівництву. Отже, радянська агітація і пропаганда не користувалися тут стовідсотковим успіхом, чого не можна сказати про інші регіони нашої країни.

Не маючи особливих ілюзій щодо можливості донести свою правду до кожного читача і не ставлячи перед собою мету створити нових кумирів, ідеалізувавши кожен їхній крок в історії України, все-таки у пошуках об'єктивності, можливо, варто розпочати доказ від зворотного: почати пошук правди, відкриваючи для себе наново стару і таку звичну для багатьох наших співгромадян неправду.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф.1. – Оп.23. – Спр.754. – Арк.24-25.

2. Российский Государственный архив социально политической истории (далі – РГАСПИ). – Ф.17. – Оп.116. – Спр.175. – Арк.4-9.

ЗБРОЙНІ ВИСТУПИ ОУН НА ТЕРИТОРІЇ СТАНІСЛАВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА У ВЕРЕСНІ 1939 РОКУ *

Найбільш активні та широкомасштабні збройні виступи членів і прихильників ОУН на території Станіславського воєводства відбулися у чотирьох повітах: Стрийському, Жидачівському, Рогатинському та Глу-мацькому.

Протягом 11 та 12 вересня німецька авіація кілька разів бомбила Стрий (основними об'єктами атак Люфтваффе були залізнична станція та мости), після чого війська місцевого гарнізону та більшість поліції, з метою уникнення зайвих втрат, вийшли поза межі міста. Їх тимчасовою відсутністю скористалися кримінальні елементи та випущені з в'язниці злочинці, які вночі 12-13 вересня почали грабувати магазини, нападати на військові об'єкти, сіючи серед мешканців безлад і паніку. Невеликий підрозділ, що був залишений для охорони казарм та військових складів, виявився безсилим забезпечити спокій і порядок. У такій ситуації на вулицю вийшли озброєні члени ОУН, які до ранку повністю оволоділи містом [1]. Проте 13 вересня до Стрия повернулася поліція та військо (вартовий батальйон і маршовий батальйон 49-го піхотного полку), які, застосовуючи силу, придушили виступи українських націоналістів [2].

Одночасно із подіями у Стрию члени ОУН активізували свої дії і в інших населених пунктах повіту. Того ж таки 12 вересня у селі Дуліби, що в кількох кілометрах на південь від міста, був утворений збройний загін, чисельність якого становила 900 чоловік. На придушення цього виступу були кинуті значні сили польської поліції та війська. Внаслідок напруження боїв тут загинув 51 українець, ще один отримав поранення (втрати польської сторони – невідомі), а населений пункт був майже повністю спалений [3].

У сусідньому селі Колодниця 12 вересня виник ще один великий оунівський загін, у його складі налічувалось 400 чоловік. Повстанцям вдалося захопити 2 легкі кулемети, 40 гвинтівок, 50 пістолетів, 2 велосипеди, 2 вози, 4 коні, 1000 штук патронів, взяти в полон 80 поляків. Внаслідок каральної акції у цьому населеному пункті були спалені 50 хат, загинули 3

* Для написання цієї роботи ми використовували підсумкові звіти-таблиці ОУН за вересень 1939 р., які зберігаються у фондах Бібліотеки імені Ольжича в Києві. Наша робота з цими документами стала можливою завдяки люб'язному дозволу директора Бібліотеки пана Олександра Кучерука. Висловлюємо йому наші найщиріші слова подяки.

This publication was prepared in part under a grant from the Kennan Institute of the Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, D.C. The statements and views expressed herein are those of the author and are not necessarily those of the Woodrow Wilson Center.

ти поранено 6 українців. Втрати з польського боку становили 3 вбитих та 4 поранених [4].

Збройний загін чисельністю 30 чоловік був утворений в селі Конохів, де в боях з польською поліцією загинули 8 українців. У селі Любинці член ОУН Дубицький сформував 20-особовий загін. Тут повстанцями вдалося захопити 30 гвинтівок, 5 пістолетів та 10 гранат. Їх втрати становили 5 чоловік вбитими [5].

Відомо, що у селі Завадів вояки польського карального підрозділу, придушуючи збройний виступ українських націоналістів, закололи багнетом кількох спійманих молодих українців, серед яких був син місцевого священика Охримовича [6].

Цілий ряд збройних виступів, підготовлених членами ОУН, мав місце у південній (гірській) частині Стрийського повіту. Слід відзначити, що польські органи безпеки виявили нелегальні бойові осередки українських націоналістів у цьому районі ще за кілька днів до початку війни. 29 серпня підрозділи батальйону "Сколе" Корпусу Охорони Прикордоння провели тут пошукову операцію [7, 181]. Проте повністю ліквідувати підпільну мережу їм не вдалося.

Перший активний збройний загін був утворений вже 11 вересня у Синовидському Верхньому. Тут оунівцям вдалося роззброїти місцеву поліцію, захопивши при цьому 25 гвинтівок, 10 пістолетів, декілька багнетів, 200 штук патронів і навіть на деякий час встановити у населеному пункті свою владу. Крім того, вони здійснили напад на потяг [8, 536]. У відповідь поляки організували каральну операцію, внаслідок якої були зруйновані 16 хат та 1 "будинок суспільного добра" [9].

12 вересня у сусідньому селі Корчин виник ще один збройний загін, який нараховував лише 15 чоловік. Очолював його Іван Корчинський. Так само, як і в Синовидському Верхньому, тут членам ОУН теж вдалося на певний період взяти владу в свої руки. Внаслідок каральної акції у цьому населеному пункті було знищено 30 хат. В бою загинули 2 повстанці, а ще 4 дістали поранення.

Впродовж тижня, з 13 до 19 вересня, в районі Сколе, Лавочне, Тухолька діяв 80-особовий загін, яким командували Кирило Малинич та Ковальчик. Місцеві повстанці захопили в полон 6 та поранили 1 польського поліцейського.

Невеликий загін, чисельністю всього лише 13 чоловік, був створений у Славському. Всі його бійці пройшли підготовку у місцевому підпільному таборі. Повстанцям вдалося захопити 1 ручний кулемет, 6 гвинтівок та 3000 штук патронів (3 скрині). В бою 1 чоловік загинув, 1 був поранений. Втрати поляків були дещо більшими – 3 вбитих та 2 поранених.

У другій половині вересня в гірському селі Кам'янка був створений 20-особовий загін, який очолював Іван Хомин ("Берновський"). Оунівці, які

носили на рукавах жовто-блакитні пов'язки, проголосили про встановлення в населеному пункті української влади. Невдовзі подібні загопи виникли і в сусідніх селах Сукель та Труханів [10].

Варто відзначити синхронність, з якою діяли члени ОУН у Стрийському повіті. Як бачимо, майже всі описані нами виступи відбулися між 11 та 13 вересня. Це може свідчити про наявність завчасно розробленого плану повстання. Крім того, слід звернути увагу ще на одну важливу деталь. Збройні загопи оперували у тих населених пунктах, що знаходяться у безпосередній близькості від залізниці, яка йде до Бескидського перевалу на тодішньому кордоні з Угорщиною, тим самим створюючи серйозну загрозу польським транспортним комунікаціям (були зафіксовані напади на потяги). Така діяльність оунівців носила чітко підривний характер. Хоча зараз важко однозначно визначити, чи була це виключно ініціатива повітового проводу Організації або ж спланована акція німецької військової розвідки. Щоправда, у деяких польських спогадах можна зустріти згадки про те, що у Стрию вранці 13 вересня були захоплені кілька диверсантів, які, використовуючи освітлювальні ракети, подавали сигнали німецькій авіації [11].

Один з найбільш широкомасштабних збройних виступів, що були підготовлені членами та прихильниками ОУН, відбувся в районі міста Миколаїв Жидачівського повіту. Відомий дослідник Петро Мірчук у своєму "Нарисі історії Організації українських націоналістів", спираючись на спогади вчителя В. Волицького [12], стверджує, що "оборонне поготівля в Миколаївщині перетворилося на невелике повстання 10 вересня" [13]. Протягом світлих наявних документів таку дату слід визнати заранньою. Зокрема, у підсумковому звіті по Стрийському округу вказується, що збройні загопи у цьому районі утворилися на три дні пізніше [14]. Цей факт також знаходить підтвердження й у польських документах [15].

Ініціаторами повстання, яке почалося 13 вересня, виступили члени повітової ексекютиви ОУН. Серед найбільш активних учасників згадуються Василь Демура із села Демня та Дмитро Гаджера із села Лівчиці (протягом року він переховувався у миколаївських лісах) [16].

Центром антипольського збройного виступу став Миколаїв. У своїх спогадах Ярослав Пришляк пише: "Повстання [...] почалося від роззброєння поліцейської станиці і перебрання у свої руки влади у місті. Повітова ексекютива призначила мене посадником міста. У співпраці з нею створено з кадрів ОУН і патріотичної молоді міліцію, яка почала роззброювати всі польські військові відділи, які переходили через місто. Трапились лише два випадки опору, епілогом яких було важке поранення в коліно Юрка Федусевича, старшого сина місцевого отця пароха [...], а з другої сторони жертвою впаде непослушний капітан польської армії" [17]. Із підсумкового звіту стає відомо, що збройний загін у Миколаєві, яким командував Палідович, налічував 80

чоловік. За весь час їм вдалося захопити порівняно невеликі трофеї – 2 ручні кулемети, 16 гвинтівок, 2 автомобілі та 300 штук патронів, а також взяти в полон 16 поляків [18].

За короткий термін повстання охопило 12 сусідніх населених пунктів (села Розвадів, Дороговиж, Демня, Усть'є, Надітичі, Веринь, Крупсько, Лів, Стільське, Березина, Наддністрянська Дем'янка та містечко Розділ), де також була роззброєна польська поліція, встановлена українська влада. Як знак чого були вивішені синьо-жовті прапори. У цих місцевостях організатори виступу розпочали заходи щодо мобілізації всіх чоловіків віком від 18 до 35 років. Крім того, до бойових загонів додатково вступили окремі групи молодих людей іще з 5 сіл (Києвець, Черниця, Лісна Дем'янка, Волцнів та Малехів) [19].

Значним успіхом повстанців стало захоплення двох важливих мостів через Дністер – автомобільного у Наддністрянській Дем'янці та залізничного у Розвадві. В останньому випадку був роззброєний польський військовий підрозділ, що ніс охорону об'єкту, внаслідок чого оунівцям вдалося захопити 1 важкий та 2 легких кулемети, 200 гвинтівок, 20 пістолетів та 5000 штук набоїв [20].

Ситуація, що склалася в районі Миколаєва, викликала серйозне занепокоєння у польській адміністрації, адже місцева поліція виявилася неспроможною оперативно ліквідувати оунівські загопи, які після захоплення розвадівського мосту фактично перерізали рух на залізничній магістралі Львів – Стрий. В зв'язку з цим на придушення виступу були кинуті значні сили.

В першу чергу, до Жидачева була стягнута майже вся повітова поліція, додатково прибули поліцейські загопи, які були евакуйовані із Дрогобицького та Самбірського повітів. Крім того, до них приєдналося чимало добровольців-поляків, членів воєнізованої організації "Стшелець". Загалом поліцейське угруповання, яке очолював армійський підполковник К. Віслоух, налічувало біля 1000 чоловік [21].

Паралельно з цими заходами станіславський воєвода Станіслав Ярецький звернувся за допомогою й до військових. 14 вересня він зателефонував до генерала Владислава Лянґнера, командуючого львівським 6-м корпусним округом, котрому повідомив про "українські бунти у Дроговижі – Миколаєві над Дністром, де роззброєно вояків і замордовано офіцерів". Проте, генерал, який на той час був зайнятий організацією оборони Львова, не зміг надати дієвої допомоги, порадивши лише використовувати поліцейських евакуйованих із Сілезького воєводства [22].

Водночас місцеві військові начальники, розуміючи всю небезпеку, що склалася на їхніх тилах, надсилали в район боїв додаткові сили. Так, 14 вересня на допомогу поліції виступив імпровізований полк двобатальйонного складу, сформований у запасному осередку 21-ї гірської піхотної дивізії

в місті Бережани. Наступного дня до залізничної станції Пісочне командуючий оперативною групою "Стрий" генерал Стефан Дембінський вислав піхотний батальйон [23], що належав до 7-ї асистенційної групи. Про умови своєї служби згадує підполковник резерву, санітар цього підрозділу Францішек Копровський. "13 вересня надійшли накази, що, остерегаючись українців, кожен з нас мусить завжди мати при собі заряджену гвинтівку, навіть коли йде до туалету. Ввечері я одержав наказ піти на край села (село Станків, приблизно в 10 км на південь від Стрия – прим. автора), щоб зробити перев'язку одному цивільному, якого підстрелив наш вартовий за те, що той хотів викрасти кілька гвинтівок. На ніч [таборові] вози зібрані всі разом під посиленою вартою [...]. Наступного дня одна рота вже була змушена вступити в бій з українцями, а за два дні до Миколаєва на придушення заворушень, під час яких загинуло 18 наших поліцейських, вирушив вже цілий батальйон. Йде війна, але не та з німцями, найгіршим нашим ворогом, але війна інша, прикра, братовбивча. Палають села, гинуть люди. Дуже сумне і болісне видовище. Вночі з 16 на 17 вересня повертаємося на відпочинок до Стрия" [24].

Вранці 15 вересня станіславський воєвода мав розмову із заступником Лянгнера генералом Максиміліаном Міланом-Камським, під час якої він знову висловив свою стурбованість з приводу збройного виступу українського населення на Миколаївщині, зазначивши при цьому, що державній поліції поки що не вдається придушити його власними силами. В зв'язку з цим воєвода ще раз звернувся за допомогою до армії [25]. Задля цього було вирішено надіслати в район боїв маршовий кавалерійський полк, який у спішному порядку завершував формування у запасному осередку Подільської кавалерійської бригади у Станіславі. Частина налічувала 40 офіцерів та підхорунжих, 100 підполковників, 375 уланів, які мали на озброєнні лише шаблі, карабіни та пістолети [26].

Таким чином, всього на Миколаївщині діяло близько 3 тисяч польських поліцейських та солдатів, щоправда, лише половина з них брала безпосередню участь в боях. Українська сторона, зі свого боку, могла протиставити приблизно 500-600 слабо озброєних людей.

Вранці 14 вересня підрозділи польської державної поліції розпочали антиповстанську операцію, першочерговою метою якої стало захоплення мостів через Дністер. Із повітового міста Жидачів у північно-західному напрямку виступив батальйон поліції, одна рота якого на своєму шляху провела пацифікацію села Волців, внаслідок чого тут був розгромлений кооператив "Народний Дім", проведено обшуки в будинках селян. Крім того, на мешканців населеного пункту була накладена контрибуція [27].

Перший бій зав'язався на підступах до Наддністрянської Дем'янки. За словами В. Волицького, дізнавшись про наближення польської поліції,

"деменська група звернулася до Демури за допомогою. 500 скупчених у Ротодолі повстанців перейшло на правий берег Дністра і розташувались у Деменці, створюючи [...] повстанський мостовий причілок" [28].

На нашу думку, наведені вище цифри є значно перебільшеними, адже в такому разі виходить, що в цьому районі були зосереджені практично всі сили повстанців. Хоча цілком очевидно було, що польська поліція завдаватиме тут лише допоміжний удар, зосередивши свої основні зусилля на виконення розвадівського мосту. Вважаємо, що збройні загони ОУН стягнуті до Наддністрянської Дем'янки, могли нараховувати до 250 чоловік.

Під вечір 14 вересня після напруженого бою, що тривав упродовж кількох годин, оунівські загони були змушені відійти на північний берег Дністра, спаливши за собою міст. Їх втрати становили 3 чоловіки вбитими, ще 7 дістали поранення. Крім того, у своїх хатах згоріли 4 місцевих селян. З польського боку загинули 9 поліцейських, тіла яких невдовзі було поховано на жидачівському цвинтарі [29].

В той час як частина підрозділів поліції вела бій в районі Наддністрянської Дем'янки, основні сили батальйону при підтримці трьох броньовиків рушили далі на Розвадів. Мешканцям сіл Чернелиця та Пісочне, де нікустріч вийшла церковна процесія, вдалося переконати польських поліцейських у своїй лояльності, так що у цих населених пунктах обійшлося без пролиття крові [30].

Далі чежало село Надітичі, де перебував оунівський загін, чисельністю 18 чоловік, озброєний 2 кулеметами та 16 гвинтівками. "Коли розвідка донесла, що панцерними автами йде поліція, бойовики зробили засідку на цвинтарі, пів кілометра за селом, щоби - в разі наступу поліції - боронити село [...]. Залишивши панцерні авта на шосе Львів-Стрий, поліція в бойовому порядку розстрілюю із західного боку просувалась полями села [...]. Бій був доволі завзятий, бо тривав від 10 години ранку до 5-ї по полудні. За твердженнями людей поліція втратила 43 вбитими і раненими, а між ними і комісара поліції з Жидачеза. З українців було 14 убитих і кількох ранених. Деякі впали в бою, а кількох поліція помордувала при зустрічі в полі" [31].

Таким чином, 14 вересня поліція, зазнавши серйозних втрат, не зуміла ополідити населеним пунктом. Лише наступного дня, дочекавшись підкріплення, що надійшло зі Стрия до станції Пісочне (піхотний батальйон, який відправив генерал Стефан Дембінський), вона захопила Надітичі. Незадовго до цього з села вийшли всі молоді люди, які поховалися у наддністрянських хащах. На місці залишилися тільки малі діти та старці.

Після боїв та карально-пошукової акції польської поліції у селі із 200 будівель вціліло лише 20. Двоє його мешканців (директор місцевої школи Михайло Святій і священик Роман Божик) були заарештовані та розстріляні згідно з вироком військово-польового суду [32].

Перебіг подій, що викладений у спогадах їх українських учасників та свідків, в цілому збігається із польськими даними. Так, у донесенні, яке 16 вересня надіслав до головного командування польської армії начальник штабу 6-го корпусного округу полковник Людвиг Рудка, зокрема, говорить: “Під час ліквідації диверсійних банд у Жидачівському повіті 15 числа цього місяця рота державної поліції зайняла село Надягичі. Диверсанти, відступивши до лісу поблизу Надягичів, залишили 15 вбитих, поранених забрали з собою. У роті державної поліції 12 чоловік загинуло, 31 важко поранені” [33].

15 вересня у містечку Розділ була обстріляна рота польської державної поліції, яка рухалася у напрямку до Миколаєва. Втрат серед особового складу підрозділу не було [34]. У відповідь тут був розгромлений кооператив “Народний дім”, читальня “Просвіти” та осередок “Соколу”, а також спалений церковний прихід, оскільки дві доньки місцевого священика були дружинами активних членів ОУН – Миколи Лемика (у 1933 р. він убив у Львові працівника радянського дипломатичного відомства Майлова) та Василя Бандери (молодший брат Степана Бандери) [35].

Наступного дня антиповстанська операція була в цілому завершена. Внаслідок карально-пошукових дій польської поліції було спалене село Веринь, в якому вціліло лише 20 хат; за вироком військово-польового суду тут розстріляно кілька місцевих мешканців. На половину було спалене також й сусіднє село Крупське, в якому, крім того, було розгромлено кооператив “Народний дім”, розстріляно трьох чоловік [36]. У місті Миколаїв поліція знищила господарство, яке належало батькові активного члена ОУН Ярослава Пришляка [37]. У недалекому Дорговижу загинув син місцевого священика (в боях за це село полягло 12 повстанців). Крім того, згоріла частина будівель у сусідньому селі Усть’є [38].

Таким чином, збройні виступи, організовані українськими націоналістами були придушені у всіх населених пунктах по обидва береги Дністра. Водночас поліція не стала заглиблюватись у миколаївські ліси, оминувши, таким чином, села Ілів та Стільське.

17-18 вересня оунівські виступи спалахують у північно-східній частині Рогатинського повіту (організаційно підлягали проводу Бережанського округу). У селі Пуків був утворений 100-особовий загін, який захопив 2 легкі кулемети, 100 гвинтівок, 3 автомобілі. Внаслідок бойових зіткнень у цій місцевості були поранені 20 українців, загинули 45 поляків [39].

18 вересня у селі Добринів був сформований збройний загін, який налічував 50 чоловік. Командували ним члени ОУН на прізвище Юрків та Спасів. Повстанці захопили 87 гвинтівок, 9 пістолетів, 4 шаблі, 4 багнети та 1200 штук патронів, взяли в полон 55 чоловік. Внаслідок боїв тут були спалені 3 хати, загинули 4 та поранений був 1 українець, загинули 5 та були поранені 10 поляків [40].

Крім того, оунівські загопи діяли також й в деяких інших селах Рогатинського повіту, зокрема, у Потоці, Залип’ї, Черчі, Підгородді, Залужжі, Ліщинці Нижній (загинули 2 поляки), Вербилівцях (утворений 17 вересня, налічував 20 чоловік, які захопили 1 легкий кулемет, 20 гвинтівок та 2 пістолети) [41].

Оунівські загопи, загальною чисельністю 600 чоловік, повстали у північній частині Тлумацького повіту. З цього приводу у підсумковому звіті по Станіславському округу згадуються 10 населених пунктів – села Остриня, Олешів, Стриганці, Нижнів (тут був найбільший 100-особовий загін), Антошівка, Братишів, Юрківка, Милованьє, Рошнів та Вільшаниця. Проте в документі майже відсутні будь-які конкретні дані щодо бойової роботи цих загонів (немає інформації щодо трофеїв, полонених, матеріальних та людських втрат з обох сторін [42]) [43]. Можливо, у даному випадку вся їх діяльність обмежилася приведенням у стан підвищеної готовності та роззброєння окремих польських воєнків і поліцейських.

Крім того, у польських джерелах відзначається, що збройні виступи українського населення мали місце також і в інших повітах Станіславського воєводства, зокрема, в районах Калуша, Болехова та Долини [44]. Проте більш детальної інформації з цього приводу ми не маємо.

1. П. Мірчук вказує дату 11 вересня. Див.: Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Мюнхен, 1968. – Т.1. – С.586-587
2. Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej (далі – PSZ). – Londyn, 1959. – Т.1. – С.3. – С.507.
3. Фонди бібліотеки ім. О. Ольжича (далі – ФБО). Звіт III-го округу “Стрий”.
4. Там само.
5. Там само.
6. Мірчук П. Вказана праця. – С.587.
7. Nie publikowany fragment dziennika generała Langnera // Wojskowy Przegląd Historyczny. – 1996. – №3. – С.181.
8. PSZ. – Londyn, 1959. – Т.1. – С.3. – С.536.
9. ФБО. Звіт III-го округу “Стрий”.
10. Wspomnienia Mieczysława Gładowicza, leśniczego lasów państwowych w m. Kamionka. Hoover Institution Archive (далі – HIA), Ministerstwo Informacji i Dokumentacji, Box 206 “Wojwodztwo Stanisławowskie”, Folder 1 “Powiat Strzyż”, Document 3686.
11. Sowa A. Stosunki polsko-ukraińskie, 1939 – 1947. – Kraków, 1998. – С.81.
12. Волицький В. Українське повстання у вересні 1939 у Миколаївсько-Роздільському Наддністроз’я // Альманах. Календар “Гомону України” на 1956 р. – Торонто, 1957. – С.133-144.
13. Мірчук П. Вказана праця. – С.586.
14. ФБО. Звіт III-го округу “Стрий”.
15. PSZ. – Londyn, 1959. – Т.1. – С.3. – С.536.
16. Волицький В. Вказана праця. – С.138.

17. Пришляк Я. Два брати ідеалісти. – Нью-Йорк, Монреаль, 1990. – С.114-115.
18. ФБО. Звіт III-го округу “Стрий”.
19. Волицький В. Вказана праця. – С.138.
20. ФБО. Звіт III-го округу “Стрий”.
21. Steblik W. Armia “Kraków”, 1939. – Warszawa, 1989. – S.527 (przypis 48).
22. PSZ. – Londyn, 1959. – T.1. – Cz.3. – S.532.
23. Wojna obronna Polski 1939. Polski czyn zbrojny w drugiej wojnie światowej. – Warszawa, 1979. – S.649.
24. Wspomnienia ówczesnego plut. san. rez. Franciszka Koprowskiego “Moje przeżycia wojenne od r. 1939 do połączenia się z Armią Polską na Wschodzie”, HIA, Władysław Anders Collection, Box 66, Folder 3, Document 16069, Pages 4-5.
25. Dalecki R. Organizacja i działania na “przyczółku rumuńskim” we wrześniu 1939 roku // Studia Historyczne. – R.XXI. – 1978. – N.2. – S.229.
26. Mitkiewicz L. Kawalerja samodzielna w wojnie 1939 r. – Toronto, 1964. – S.278.
27. Волицький В. Вказана праця. – С.140.
28. Там само.
29. Там само. – С.141.
30. У Пісочному згоріли 12 хат. Див.: Корда І. Герої грудня і їх месники // Пришляк Я. Два брати ідеалісти. – Нью-Йорк, Монреаль, 1990. – С.166-167.
31. Корда І. Вказана праця. – С.167.
32. Волицький В. Вказана праця. – С.144., Корда І. Вказана праця – С.167.
33. PSZ. – Londyn, 1986. – T.1. – Cz.4. – S.512.
34. Там само.
35. Пришляк Я. Вказана праця. – С.115.
36. Волицький В. Вказана праця. – С.143.
37. Пришляк Я. Вказана праця. – С.116.
38. Волицький В. Вказана праця. – С.143., Пришляк Я. Вказана праця. – С.115.
39. ФБО. Звіт VIII-го округу “Бережани”.
40. Там само.
41. Там само.
42. Відомо тільки те, що у селі Остриня були захоплені в полон 5 польських офіцерів.
43. ФБО. Звіт II-го округу “Станіславів”.
44. PSZ. – Londyn, 1986. – T.1. – Cz.4. – S.493.

ЗБРОЙНІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ РУХІВ ОПОРУ У СХІДНІЙ ЄВРОПІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ І ПІСЛЯ НЕЇ

Під національними рухами опору маються на увазі рухи за відновлення державної незалежності і національно-визвольні рухи. Відразу слід зауважити, що нема надто прямої залежності від рівня розвитку збройних утворень і типом власне руху. Найорганізованішими збройні формування виявилися в українському визвольному русі і литовському русі опору. Приклад польської держави тут не зовсім доречний: Польща мала в роки війни і після неї інший статус ніж країни, де відбувався цей рух опору, з міжнародним визнанням, урядом на еміграції, по війні виступала як незалежна держава. Таким чином, порівнюю насамперед (але не виключно) збройні формування українські, білоруські, литовські, латвійські, естонські.

Місце і політична роль цих формувань чи армій були відмінними в різних країнах. В Україні і Білорусі вони мислилися як основа для формування армій національних держав. За винятком тієї ж таки Польщі залучення місцевого населення до тих чи інших збройних формувань залежало від постави національних еліт, зрілості національних рухів. Але водорозділ був таким: чи ці збройні формування були цілком незалежними національними утвореннями, які лише в крайньому випадку могли піти на тактичні зносини з одним окупантом проти іншого, чи вони є національними лише за назвою і використовувалися в стратегічних інтересах того чи іншого окупанта. До національних в повному розумінні треба занести такі армії як УПА, АК, ЛЛА (Армія звільнення Литви), різноманітні партизанські організації які виникали наприкінці війни чи в повоєнний час в Латвії і Естонії. Дивізія “Галичина” в Україні, 2 дивізії СС в Латвії і Естонії в роки війни були збройними формуваннями другого типу об’єктивно. Історичний досвід показав, що утворення останнього гатунку не могли перетворитися на національні за суттю, а не за етнічним складом солдат тих дивізій. Можна стверджувати, що ті країни, еліти яких найбільше піддалися спокусі співпраці з одним із окупантів чи хоч би союзу з ним на певний час, так і не виявили в себе належного збройного спротиву в повоєнний час. Останнє твердження стосується Польщі (союз з СРСР), Латвії і Естонії. Білорусь шиймає тут особливе становище, бо Білоруська Красна Оборона (БКО) виникла за наполяганням білорусів, але при згоді гітлерівської окупаційної адміністрації. Втім, і відрезділом німецької армії БКО не стала.

Вперше збройний опір цих народів проявився при відході першого окупанта: польської армії з Волині і Галичини, СРСР з республік Прибалтики. Ініціатива була в руках організації мілітарного і парамілітарного спря-

мування, які існували ще в довоєнний час. Ці формування зуміли очистити від окупантів значну частину національної території. Так діяли збройні загони ОУН, формування під егідою ЛІАФ (Фронт Литовських Активістів), загони "Поліської Січі" Т.Бульби-Боровця, Кількість естонських "лісових братів" тоді досягала до 5 тисяч одиниць. Саме, вони звільнили значну частину Південної Естонії за тиждень-два до приходу сил вермахту. Ці збройні загони ще мали досить сильний зв'язок з традиціями довоєнної епохи, формуючись у вигляді військових утворень попередніх держав (Прибалтика).

З 1941 р. простежується тенденція творення військових формувань на новій базі, для боротьби проти Німеччини, а то й СРСР. Ініціатори тут відомі: це Іван Климів (Легенда) і Казіс Веверскіс (Литва). Саме на цьому етапі йде становлення нових загально-національних збройних формувань, які не мають зі своїми попередниками організаційних зв'язків. Ці армійські партизанські структури налаштовуються на тривале протистояння з більшовицьким імперським режимом.

Необхідно зазначити, що збройний опір німецькій окупації виявила на своїй землі тільки УПА. Власне і постала вона в зіткненнях з окупаційною німецькою владою. Військові дії, що їх вела УПА проти німецьких військ, особливо в 1943 р., за розмахом і впертістю є безпрецедентним в умовах Другої світової війни, рухом, що не мав ні міжнародного визнання, ні зовнішньої підтримки [1]. Тоді, за німецькими джерелами, в збройних формуваннях УПА нараховувалося 80 тис. чол. Цифра, звичайно, є перебільшенням, але знаменним є саме таке перебільшення. До відкритих збройних зіткнень АК з німцями дійшло тільки в 1944 р. та й то на Волині, а не на етнічних польських землях [2].

Як правило, військові формування зазначених вище народів вели збройну боротьбу максимум проти одного окупанта, не вступаючи в зіткнення один з одним. УПА довелось боротися одразу (з неоднаковою інтенсивністю в різний час) проти трьох сил: німецьких окупантів, радянських партизан і збройними утвореннями польського підпілля, зокрема, з АК. Конфлікт був спричинений намаганням польської сторони закріпити за собою західні українські землі. Певне напруження в кінці війни і повоєнний час існувало між литовськими і польськими збройними формуваннями, але нема достатньої інформації про бойові дії між ними за Віденський край. Цілком можливими були б зіткнення між білоруською партизанкою і АК в Західній Білорусі з відходом вермахту з тих теренів, але брак належної інформації не дозволяє говорити про це ствердно.

Державницьке начало рухів опору збройних формувань було з самого початку дуже сильним в Польщі і Україні. Такого ж спрямування йому намагалися надати і в Білорусі. Причини тому різні: в Польщі, бо вона мала всі структури держави в підпіллі у час німецької окупації, в Україні, бо

український рух зростав і зрив у зіткненні з польським, ще й і під тиском німецької і совітської окупації. Тому АК, УПА, БКО ставали військовими формуваннями національного масштабу як складові частини держави, за яку боролися або яку відновлювали. Військові завдання були завданнями довершення справ політичних. Армії розглядалися як засіб досягнення державної незалежності. Ці армії перебували під більшим чи меншим впливом національних політичних партій різного спрямування. Тільки ЛЛІА творилася в Литві як повстанська партизанська армія. Як відомо, УПА створювалася з ініціативи і сприяння різних течій ОУН і, як стверджується, навіть середовища УНР (Т.Бульба-Боровець). Протягом Другої світової війни ОУН (СД) перетворилася на надпартійне загальнонаціональне утворення. Тому вона прештою і могла продовжити боротьбу в повоєнний час. У ЛЛІА партійні інтереси одразу виходили поза сферу її діяльності. Збройні формування в Латвії і Естонії в повоєнний час діяли без будь-яких прямих впливів політичних партій.

Початки творення армії та форми її боротьби досить довго дискутувалися в антигітлерівському підпіллі [3]. Тривалий час існувало розуміння збройного виступу як партизанки. Однак така позиція відкидалася, оскільки партизанська боротьба не гарантувала здобуття держави. Разом з тим антинімецький виступ розглядався як засіб посилення радянського режиму. До такої думки певний час схилився М.Лебідь. Реалії німецької боротьби і переосмислення програмових засад обох ОУН привели-таки і до творення УПА і... антинімецької боротьби. Командирами перших загонів чи й усієї УПА ставали послідовно: Г.Бульба-Боровець, Василь Івахів, Дмитро Клячківський, Роман Шухевич, Василь Кук.

Формування військових загонів відбувалося як на підставі добровільності, так і шляхом мобілізації. Спочатку у відділи зголошувалися добровольці, згодом відбувалася мобілізація чинними органами підпільної влади. Але принцип добровільності не був усунений. Мобілізація розширила число учасників руху, водночас це вело до перетворення малоорганізованих у військовому відношенні відділів на підрозділи армій, які творилися як регулярні, в умовах окупації. До творення військових формувань як національних армій не дійшло в Латвії і Естонії. В Латвії діяли партизанські загони, які найбільше охоплювали три етнічні області республіки: Курземе, Вишме, Латгалію; в Естонії партизанські формування охоплювали кілька повітів.

Військові формування очолювалися політичним керівництвом загальнонаціонального масштабу: в Польщі – урядом на еміграції, в Україні – УІВР, в Білорусії – Білоруською Центральною радою. У повоєнний час таке керівництво отримали і литовські збройні формування. У червні 1946 р. була сформована президія "Загально-демократичного руху опору" (БДПС –

в лит. скороченні). Президія складалася з представників різних литовських підпільних організацій. Це об'єднання задумувалося його творцями як політичний рух усього литовського народу, з орієнтацією на принципи західної демократії [4]. В 1949 р. формується і діє до кінця збройної боротьби "Литовський рух борців за свободу". В даному випадку саме безперервності збройного руху допомогла його політичному структуруванню. На чолі руху як військовий командир і політичний лідер став Йонас Жемайтіс.

Вищеназвані формування творилися за військовим зразком, з територіальним поділом підозділів. В Україні це: УПА-Північ, УПА-Південь, УПА-Захід. В Литві поділ відбувався за округами: "Дайнава", "Таурас", "Велика боротьба", "Прісікілімо" та ін. На 6 обшарів поділялися збройні формування АК, нижчим від обшару поділом став окружний. В Латвії територія ділилась партизанами на дивізійні, полкові зони. Такий принцип був, зокрема, присутній в "Об'єднанні сторожів Вітчизни (партизан) Латвії". З часом відбулося певне переплетіння загально-політичних і військових функцій в руках одних і тих самих осіб, в тому числі і на верховному рівні: Р.Шухевич, Йонас Жемайтіс. Але, як відомо, пост президента УГВР належав Кирилу Осмаку, який до чільних діячів ОУН не належав. В Україні збройне протистояння з відомих причин охопило меншу частину території. Ці причини включали в себе не лише становище українства після більш ніж двадцяти років панування тоталітарного імперського режиму, але й практичної неможливості до створення і дії військових формувань, у степових і малолісових областях. В інших країнах боротьба велася на всій, або ж на більшій частині етнічної території.

УПА розформувалася в кінці 1940-х. Її активність перейшла до збройного підпілля. У Прибалтиці формального розпуску військових структур не відбулося. Жодна зі структур, не капітулювала, але була поборена збройно. Обидва окупаційні режими – німецький і радянський – використовували проти збройних формувань і збройного підпілля поневелених народів регулярні війська – як вермахт, так і Червону армію. Але найбільше використовувалися звичайно каральні структури: жандармерії, поліції, війська НКВД. У Польщі проти АК влада застосовувала Військо Польське й різноманітні державні спецслужби. Війська НКВС були розміщені гарнізонами на всій території СРСР, охопленій боротьбою, діяв цей орган і в Польщі. Активно застосовувалися спецгрупи НКВС, НКДБ під виглядом боївок національного опору, розгалужена сітка агентури. Найбільшого розмаху і напруги збройна боротьба досягнула в Україні і Литві.

Треба мати на увазі, що боротьба зі зброєю в руках продовжилася до середини 1950-х років. Польська партизанка припинилася з ініціативи свого керівництва у 1941 р. Національні збройні формування Східної Європи залишалися єдиними силами у світі, що активно і успішно чинили опір насажденню комунізму в цій частині світу.

Ці формування стали важливим складовим компонентом національних рухів і періоду воєнної, і повоєнної історії Європи і світу, і особливо – "холодної війни".

На жаль, в умовах постколоніальної України ця проблема не знайшла належного вивчення в історичній науці. Учасники збройних формувань національних рухів опору часів Другої світової війни визнані у своїх країнах. Нема визнання лише в Білорусі і Україні. Хоча не всі герої вже давно лежать у землі. Визнання їх учасниками українського національно-визвольного руху стає перевіркою нашої пам'яті, свідомості, зрештою – українськості України.

- 1 Докладніше див.: Анатолій Русначенко. Народ збурений. Національно-визвольний рух і національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії в 1940-50-х роках. – Р.І. – Київ: Університетське видавництво "Пульсари", 2002. – 519 с.
- 2 Ілюшин Ігор. Утворення та бойова діяльність 27-ої Волинської дивізії піхоти Армії Крайової // Україна-Польща. Важкі питання. – Т.3. – С.161.
- 3 Русначенко Анатолій. Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940-1980 років. – Київ: Видавничий дім "KM Akademia", 1999. – С.134-172.
- 4 Laisves Kovos. 1944-1953 metais // Documents rinkinys. Knodyte Dalia, Kaseto Aglis. – Kaynas, 1996. – L. 254.

Ігор ПАТРИЛЯК (Київ)

СПРОБИ СТВОРЕННЯ ОУН(Б) ТА УПА УКРАЇНСЬКОЇ ЦИВІЛЬНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ (1941-1943 рр.)

Очевидно, що одним з найбільш цікавих моментів історії Другої світової війни в Україні є проблема діяльності ОУН та УПА. На жаль, ще й досі достеменно невідомо, яку позицію займають офіційні кола теперішньої української держави стосовно націоналістичного руху в роки війни. Доволі часто, в запалах дискусій, під час засідань урядової комісії з вивчення історії ОУН-УПА, як один з "аргументів" на користь того, що бійців ОУН та УПА в жодному разі не можна вважати "воюючою стороною", наводилося твердження, згідно з яким націоналісти ніколи не контролювали ніякої території, проголошена 30 червня 1941 року незалежність була повною фікцією, а всі державотворчі заходи ОУН і УПА виглядали просто "жалюгідно". Мабуть, така неточність в оцінках, не в останню чергу, зумовлена тим, що більшість дослідників історії ОУН і УПА доволі мало уваги приділяють саме питанням утворення цивільних органів влади на теренах, підконтрольних націо-

налістам, зосереджуючи свою увагу, головним чином, на висвітленні бойових акцій, проведених групами оунівців та загонами УПА, вивченні їх військової структури і т. п.

У запропонованому повідомленні, ми, на основі наявних документів спробуємо, об'єктивно розібравшись у дійсному стані речей, відобразити достовірну картину подій, пов'язаних із намісаннями Революційного Проводу ОУН та Головного командування УПА встановити цивільну адміністрацію, організація якої на тимчасово звільнених від більшовиків та нацистів територіях стала серйозною віхою в історії українського національного державотворення.

Перші спроби ОУН(бандерівців) (далі – ОУН(б)) створити підконтрольну Організації українську цивільну адміністрацію сягають 1941 року. При чому, деякі кроки у цьому напрямку робилися ще до нападу Німеччини на СРСР. Так, у своїх звітах до С.Бандери, датованих липнем 1941 року, провідник ОУН(б) на Матірних українських землях (тобто, на території України) І.Климів (Легенда) доповідав, що “вже 1-10 травня 1941 року я назначив на кожную область Обласні українські національні революційні проводи (голова Обласного управління, комендант міліції, військовий комендант, голова обласної господарської управи, голова транспорту, голова народної освіти і т.д.). Надто в кожному районі назначили обласні й окружні провідники Районні українські національні революційні проводи. До 20 травня всі ці уряди були сформовані. Сформовані були також спеціальні управи, коменданти міліції в селах і містечках визначені” [1]. Фактично ще за місяць до вибуху німецько-радянської війни вся Західна і частково Центральна Україна (20 підпільних районних та сільських адміністрацій створили на Хмельниччині, а 100 – на Вінничині) [2] була вкрита мережею законспірованих адміністративних установ найнижчих ланок. На Волині оунівцями було створено адміністрації чотирьох областей: Луцької (очолив Чупрук), Рівненської (очолив Волошин), Берестейської (очолив Ілюк), Пінської (очолив Бусел) [3]. Тож не дивно, що після проголошення Акту 30 червня 1941 року, оунівським “похідним групам” та підпільникам на місцях вдалося легалізувати органи української адміністрації у 213 районах. У шести містах було сформовано обласну адміністрацію (Львів, Станіславів, Дрогобич, Тернопіль, Луцьк, Рівне)[4], а в двох обласних центрах сучасної Білорусії – Бересті та Пінську, обласні управи української адміністрації не були сформовані лише через протидію німців [5]. В архівах збереглися сотні постанов громадських зібрань Волинської, Рівненської, Поліської, Берестейської, Кам'янець-Подільської, Житомирської, Вінницької, Львівської, Київської, Станіславської, Тернопільської, Дрогобицької областей, які проходили від 1 липня до 2 вересня 1941 року і на яких було підтримано Акт відновлення незалежності та вирішено формувати місцеве самоуправління [6].

Однак вже протягом осені 1941 року абсолютна більшість органів української адміністрації була ліквідована нацистами, а на їхньому місці встановили німецькі окупаційні установи.

Літо 1941 р. цілком справедливо можна вважати піком досягнень ОУН(б) у розбудові місцевої української адміністрації, не залежної від окупантів. Пізніше умови, що склалися в окупованій Україні, не дозволили досягнути подібних вражаючих результатів, однак навіть те, що вдалося зробити українським повстанцям восени 1943 року, заслуговує на окрему подяку дослідників національного руху опору в роки війни.

Фактично повне “очищення” від оунівців місцевих органів самоврядування, яке німецькі спецслужби здійснили протягом 1941-1942 років, змусило лідерів УПА в 1943 році починати організацію власної цивільної адміністрації “з нуля”.

УПА, створення якої розпочалося з осені 1942 року, набула чіткої організаційної структури та досягла достатньо серйозної чисельності бойового складу, лише на квітень 1943 року, коли до її лав приєдналася вся українська допоміжна поліція з Волині та Полісся (за оцінками вчених, до загонів УПА влилося 12 тис. колишніх поліцаїв) [7]. Поразки німецької армії на фронті змушували німців відправляти на Схід всі можливі резерви, в тому для боротьби з УПА виділялися здебільшого поліційні частини, сформовані з радянських військовополонених, які самі масово дезертирували, переходячи на бік повстанців. За таких сприятливих умов реальним став факт контролю загонами УПА значних територій північно-західної України. Виникла ситуація, яку М.Лебедь характеризував як блокаду міст селами. Лише в містах ще знаходилася окупаційна адміністрація під охороною німецьких гарнізонів поліції та жандармерії, котрі робили вилазки у сільську місцевість, стягуючи продовольчий податок і забираючи молодь на роботу в Рейх [8]. На землях Волині та Полісся стихійно утворилися величезні “повстанські республіки”, в яких вся влада належала командирів загону УПА, місцевому провідникові ОУН, Службі безпеки та Військово-польовій жандармерії. Щоб не допустити виявів зловживання владою з боку повстанських польових командирів, а також налагодити більш-менш повноцінне господарське життя на підконтрольних теренах, Головне командування УПА приступило до створення мережі органів цивільної адміністрації [9], котрі могли б вирішувати громадські проблеми, а також проводити відповідну фінансову політику на користь УПА (забезпечуючи, таким чином, армію продуктами харчування та необхідними промисловими виробами) [10].

15 серпня 1943 року Головне командування УПА оголосило себе єдиною законною владою на всіх звільнених від німців територіях України [11]. Виходячи з того, що найважливішою проблемою для українського селянства впродовж віків було “земельне питання”, повстанське керівництво

видало 15 серпня 1943 року своєрідний “декрет про землю” – “розпорядження в земельній справі Головної Команди Української Повстанчої Армії” [12]. Двома головними моментами цього документа були пункти про ліквідацію колгоспів та про перехід у власність українських селян всіх земель колишніх польських землевласників і колоністів [13]. Розпорядження не встановлювало максимального чи мінімального земельного наділу, в пункті четвертому лише наголошувалося: “Нормою наділу для одноосібних приватних господарств має бути така кількість землі, яка з одної сторони давала б змогу провадити вповні самовистарчальне господарство, а з другої сторони, яка може бути оброблена власною працею даної сім’ї” [14]. З цитованого вище легко помітити бажання авторів документа уникнути можливості створення будь-яких передумов для виникнення великих господарств, у яких використовувалася б наймана праця. Ставка робилася насамперед на середняцькі господарства як надійну суспільну опору для УПА. Однак, не виключалася можливість і колективного господарювання, у випадку, якщо більшість колгоспників не бажала утворення одноосібних приватних господарств, дозволялося продовжувати “колгоспну господарку на артільних засадах” [15].

Впровадження у життя земельної реформи викликало гостру необхідність створювати органи місцевого самоврядування. З цією метою 27 серпня 1943 року тодішній Головний командир УПА Клим Савур (Р.Клячківський) видав свій наказ № 7, у якому зазначалося: “УПА в боях з окупантами України, імперіалістами Москвою та Німеччиною здобула цілий суцільний ряд теренів. На цих теренах, де безоглядно панує УПА, треба урегулювати життя громадян, завести бодай частинно певне нормальне життя. Негайно приступити до:

1. Вибору сільських і районних рад. До кінця місяця вересня пред- ложити їх вибір до затвердження місцевими політичними чинниками УПА.

2. Вибору земельних комісій, які згідно зі зарядженням УПА з дня 15.8.43р., мають бути поділені поміж селян. Всі землі колгоспні, фільварочні, залишені поляками, мусять бути до 30 вересня 43 р. розділені, поорані і засіяні. 30.9.43 р. зложити акти розподілу землі поміж селянами до затвердження через УПА” [16].

В цьому ж наказі окремо йшлося про запровадження обов’язкової загальної освіти шкільної молоді, у зв’язку з чим до 30 вересня 1943 року рекомендувалося розпочати роботу всіх “народних, середніх та фахових шкіл” [17]. Через три тижні (20 вересня 1943 року) Шеф політичного штабу Військової округи “Заграва” (центральна і північна Рівненщина та південь Поліської області Білорусії) “Остан” (Качинський) підтвердив необхідність з 1 жовтня 1943 року “почати учбовий рік у всіх школах звільненого терену та забезпечити школи педагогічними силами” [18, 170-171]. Також нака-

тувалося провести поголовний медичний огляд школярів силами лікарів з УПА [19].

Подібні масштабні плани щодо земельної реформи, організації постачання армії та нормалізації освітнього життя краю вимагали створення міцної адміністративної бази. Правовою основою для створення цивільної адміністрації стало “Розпорядження з дня 1 вересня 1943 року про встановлення адміністрації на території України, видане Головною Командою Української Повстанчої Армії, як найвищої та одинокі-суверенної влади на звільнених землях України” [20]. Даний документ доволі цікавий за своїм змістом, адже він, фактично, був своєрідним законом про організацію влади у майбутній українській державі. Перша стаття проголошувала: “Терен України під оглядом адміністративним поділяється на: 1) села й міста, 2) райони, 3) повіти (округи), 4) області. Міста поділяються на: а) містечка, що на рівні з селами підлягають районним управам, б) міста, що підлягають безпосередньо повітовим (окружним) управам, в) міста, що підлягають безпосередньо обласним управам, г) міста, що підлягають безпосередньо Міністерству Внутрішніх Справ, загалом Раді міністрів. Поділ міст зумовлюється кількістю населення та економічними й стратегічними чинниками” [21]. На всіх рівнях, від села до області, передбачалося створення виконавчих органів влади у формі “управ” (замість радянських виконкомів) та виборних рад. Право обирати та бути обраним до міських, районних і повітових рад мали всі громадяни, які досягли 18 років, стосовно обласних рад та вищих органів державної влади таке право надавалося з 21 року [22]. Відзначимо, що ради були лише допоміжними та дорадчими органами при відповідних управах, більше того, рада не мала права навіть обирати свого голову, її очолював керівник виконавчої влади. Скоріш за все, подібний ухил в бік жорсткого адміністрування був зумовлений побоюваннями авторів документу одвічного бича українських державотворчих спроб – двовладдя та, як наслідок, неупорядкованості внутрішнього життя. Окрім того, така структура низової адміністрації дозволяла, на час війни, зосередити в руках однієї особи максимальну цивільну владу, водночас полегшуючи контроль за її діяльністю. Щоб унеможливити вибір на посаду голови управи людини некомпетентної або вороже налаштованої до ідеї української державності, кожного керівника виконавчої влади мав затверджувати голова вищестоящої управи (сільського – районний, районного – повітовий, повітового – обласний, обласного – міністр внутрішніх справ) [23]. Управи всіх рівнів, згідно з розпорядженням, мали складатися з трьох осіб – голови, його заступника та секретаря. Однак міські, районні, повітові й обласні управи до свого складу включали також відповідну кількість референтів (керівників відділів) [24]. Компетенції міських, районних, повітових та обласних управ були доволі широкими, вони обіймали всі справи “адміністративного, економічного,

культурного, освітнього, поліцейного характеру, а крім того деякі справи військові і справи судові господарчого характеру” [25].

Розпорядження про організацію цивільної адміністрації почало реально втілюватися з першого ж дня його підписання. У звітах оунівської політичної референтури надрайону “Кодак” (північна частина Волинської області) за 15 жовтня 1943 року стверджувалося: “Ковельський, Голобський, Головенський райони опановані нашою адміністрацією у 80 %; Матіївський, Маневецький райони – 60 %, Шацький, Любомильський, Заболотський, Любешівський райони – 20 % і менше, Ратненський, Камень-Каширський, Седлищанський також на 60-70 %. Адміністрація по селах розбудовувалась досить швидко. Зараз по виступі УПА по селах почала розбудовуватись наша адміністрація. Адміністрація районів почала розбудовуватись від половини вересня цього року і ще досі є в стадії розбудови” [26]. Про впевненість УПА у власних силах та перспективі своєї боротьби свідчить також згадка про майбутні вибори до райрад, яка міститься у цитованому вище документі. Очевидно, якщо б повстанці повністю не контролювали цілих районів, то їм би не доводилося думати про організацію волевиявлення місцевого населення. Про серйозність намірів керівництва УПА провести вибори місцевих органів влади свідчить також інструкція коменданта Військової округи “Турів” (Волинська та південь Брестської області) “Ярослава Кармелюка” від 10 жовтня 1943 року, котра була своєрідним виборчим законом, згідно з яким мали проводитися вибори до низових рад. Стосовно першого параграфу інструкції, “вибори районної ради відбуваються через представників кожної громади – рівним, тайним, загальним, безпосереднім, відносним голосуванням” [27]. Представники громади обиралися з розрахунку – один представник на 200 чоловік. Обрані представники мали з’їжджатися до районного центру і там з-поміж себе обрати раду. Рада обиралася в складі 10 (якщо населення району не перевищувало 10 тис.) або 20 радних (якщо населення району нараховувало більше 10 тис. громадян) [28]. Тобто, при середній чисельності населення району в 10 тис. осіб до райцентру прибувало 50 представників, котрі делегували від себе 10 найавторитетніших громадян до райради строком на 5 років [29]. До компетенції ради входило формування районної управи, а також затвердження районного бюджету, керівництво економікою району, забезпечення всіх соціальних програм, шкільництва, торгівлі і т. д. [30]. Наступною своєю інструкцією комендант Військової округи “Турів” “Ярослав Кармелюк” докладно визначав обов’язки сільських та районних управ. Сільські управи насамперед зобов’язувалися стежити за належним станом посівів, доглядати за членами сімей військових, вдовами та сиротами, охороняти громадське майно, ліси, торфовища, ремонтувати дороги і надавати технічну допомогу школам [31]. Компетенції районних управ були набагато ширшими. Передбачалося, що районна управа, окрім

головни, заступника та секретаря, складатиметься ще з п’ятнадцяти референтур (відділів): адміністративної, господарсько-рільничої, шляхової, фінансової, освітньо-культурної, соціальної, охорони здоров’я, промислово-торгівельної, статистики, страхової, цивільно-і ромадянського стану, військової, пожежної, судової та архівної [32].

З наближенням німецько-радянського фронту до місцевості, контрольованої УПА, можливість втримання побудованого цивільного адміністративного апарату виглядала щоразу примарнішою. Взимку 1943-1944 рр. території, які майже вісім місяців перебували під контролем повстанців, буквально затопили відступаючі німецькі війська. Головною проблемою для керівництва підпільників стало збереження наявних складів зброї, харчових продуктів, одягу та медикаментів. Прихід на Волинь та Полісся Червоної Армії і радянського карально-репресивного апарату змусив лідерів націоналістичного руху шукати інших форм та методів боротьби. Створені цивільні органи адміністрації частково були розпущені, а частково продовжували діяти в підпіллі.

Підводячи підсумки, зазначимо, що наведені вище факти дозволяють стверджувати, що ОУН(б) влітку 1941 року та УПА в період від травня по листопад 1943 року контролювали значні території України, на яких було встановлено цивільну адміністративну владу, налагоджено найелементарніші форми економічного та соціального життя, відновлено шкільництво, а також започатковано проведення земельної реформи. Зміст розпоряджень, наказів та інструкцій Головного командування Повстанської армії стосовно адміністративного устрою, системи виборів і функціонування органів місцевого самоврядування засвідчує їхню загальну демократичну спрямованість, а певні раціональні моменти повстанського “законодавства”, безумовно, можна було б використовувати навіть у сучасних умовах проведення всеохоплюючої адміністративної реформи.

1. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 45, арк. 2.
2. Там само, арк. 4.
3. Там само, спр. 14., арк. 74-75.
4. Там само.
5. Там само, спр. 14, арк. 75.
6. Там само, спр. 29-35.
7. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1993. – S.235.
8. Лебедь М. Українська Повстанська Армія, її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську самостійну соборну державу. Частина перша. Німецька окупація України. Нью-Йорк, 1987. – С. 74.
9. Шанковський Л. Українська Повстанська Армія // Іс горія українського війська. Львів, 1996. – С. 565.
10. ЦДАВО України, ф. 3837, оп. 1, спр. 9, арк. 54.

11. Там само, арк. 55.
12. Там само, ф. 3833, оп. 1, спр. 48, арк. 1.
13. Там само.
14. Там само.
15. Там само.
16. Там само, арк. 10.
17. Там само.
18. Літопис УПА. – Торонто, 1989. – Т. 1. – С. 170-171.
19. Там само.
20. ЦДАВО України, ф. 3837, оп. 1, спр. 8, арк. 20.
21. Там само.
22. Там само.
23. Там само, арк. 21.
24. Там само.
25. Там само, арк. 22.
26. Там само, ф. 3838, оп. 1, спр. 58, арк. 29.
27. ЦДАГО, ф. 57, оп. 4, спр. 353, арк. 129.
28. Там само.
29. Там само.
30. Літопис УПА. Нова серія. Київ – Торонто, 1999. – Т. 2. – С. 628.
31. Там само. – С. 629-631.
32. ЦДАВО України, ф. 3837, оп. 1, спр. 9, арк. 54.

Галина СТАРОДУБЕЦЬ (Чернопіль)

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ НА ВОЛИНІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1942-1943 роки)

Майже шість десятиліть відділяє наших сучасників від подій середини ХХ століття. Здається, що за цей тривалий період повною мірою досліджен та осмислено науковцями і громадськістю таке військово-політичне явище як Друга світова війна. Але час постійно висвітлює нові грані минулої історії на яких позначаються химерні переплетіння з людських доль, вчинків, подій

40-і роки минулого століття в історії України залишили неабиякий слід. Науковці-історики намагаються дати оцінку тогочасним подіям, розглядаючи їх під різними кутами зору, з різних позицій. Звідси і така різнобарвна палітра думок, суджень і висновків з окремих особливо дискусійних питань.

Однією з найбільш складних, з наукової точки зору, видається нам проблема українського національно-визвольного руху періоду Другої світової війни. У даній статті зроблено спробу висвітлити визначену проб

лему, окресливши її часові (1942-1943 рр.) та географічні (північно-західні землі України) рамки. Зважаючи на об'єм роботи, обмежимося коротким аналізом структурних одиниць українського національно-визвольного руху на Волині, їхньою роллю у створенні Української Повстанської Армії та ставленням до цього руху місцевого населення.

На початку 1942 р. у структурі українського національного самостійницького руху Волині починають чітко виділятися три складові: ОУН під керівництвом С.Бандери, ОУН А. Мельника і Поліська Січ – УПА отамана Т.Бульби-Боровця. Саме вони, як стверджує А.Кентій, “під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів формують, нехай ще не твердо, проте вже опозицію німецькій політиці в Україні, котра у фашистських документальних джерелах виразно виступає як “український рух опору” [1]. Для південної частини Волинського регіону характерною є поява з другої половини 1942 р. досить впливової в українському національно-визвольному русі сили – так зв. Фронту Української Революції (ФУР) під керівництвом Тимоша Басюка (“Яворенка”). Аналіз військово-політичної діяльності цієї організації дає всі підстави назвати її четвертою складовою частиною українського самостійницького руху Волині. В контексті сказаного не можна не погодитися з думкою тих вітчизняних вчених-істориків, які називають ФУР одним із “чинників Другої світової війни” [2].

Спробуємо визначити основні причини зародження українського збройного руху опору саме на північно-західних українських землях. Чи не найголовнішою з них була наявність надзвичайно жорсткого окупаційного режиму. Якщо в Галичині, яка входила до складу Генералгубернаторства, німецька влада, хоч і з обмеженнями, але дозволяла діяльність українських допомогових комітетів, громадських організацій, то у Волинському Рейхскомісаріаті “суспільне життя було повністю спаралізоване. Спостерігалось цілковите обмеження рухів, вмішування в українські суспільні установи” [3]. Заборонялося існування навчальних закладів вище початкових шкіл. Під страхом покарання запроваджувалася обов'язкова трудова повинність, здача контингентів (визначеної кількості продовольства у вигляді яєць, масла, м'яса, хліба тощо). Окупаційна влада Рейхскомісаріату, очолювана Е.Кохом, з початку 1942 р. розгорнула широкомасштабну програму вивозу населення на примусові роботи до Німеччини. Така відверто колоніальна політика німецьких окупаційних органів влади не могла не викликати відповідного опору з боку українського народу. Тобто поява самооборонних акцій була, в першу чергу, зумовлена об'єктивною реальністю. Не можна при цьому не враховувати природно-географічний фактор – наявність великих лісових масивів.

Проте, якби домінуючими були саме ці причини, то стихійно створений самооборонний рух не зміг би перерости в організовану великомасштабну

формацію - Українську Повстанську Армію. Важливу роль в розгортанні даного процесу відіграла низка чинників суб'єктивного характеру. По-перше, територія Волині після поразки українських національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. стала тимчасовим притулком для визначних діячів УНР: Петлюри, Павленка, Удовиченка та ін. Завдяки їх виховній діяльності національна свідомість місцевого населення була піднята на достатньо високий рівень. По-друге, завдяки історичним традиціям волинцям завжди психологічно усвідомлювали себе складовою частиною Великої України. Власне, це допомогло їм піднятися над своїми локальними, вузькопривілейними інтересами до розуміння необхідності захисту всієї Української держави силами єдиної Повстанчої Армії. Цю особливість волинсько-поліської ментальності врахувало керівництво Крайового Проводу ПЗУЗ ОУН(б), переконуючи Провід ОУН у необхідності негайного розгортання збройної боротьби на Волині і Поліссі.

До прийняття рішення про зміну тактики антифашистської боротьби волинських лідерів ОУН спонукала ще й небезпека поширення радянського партизанського руху на вже опановані націоналістами терени, зокрема, південні райони Волині.

В цілому ж, український національно-визвольний рух на Волині з початку 1942 р. набуває виразних рис захисного характеру. Він розвивається по висхідній лінії: від протинімецької пропаганди засобами друкованого слова до практичної організації збройного спротиву окупантам. Кожна з чотирьох військово-політичних формацій (збройні загони ОУН(б), ОУН(м), Поліська Січ - УПА от. Т.Бульби-Боровця, Фронт Української Революції під керівництвом Т.Басюка "Яворенка") виступала незалежним носієм національно-визвольної ідеї. Ця незалежність проявлялася головним чином у виборі як стратегічної лінії, так і тактичних підходів стосовно досягнення головної мети визвольних змагань - побудови Української соборної самостійної держави.

В першій половині 1942 р. особливою активністю вирізняються загони от. Т.Бульби-Боровця, які контролюють, по суті, північні райони Волині - Полісся. Певні спроби створення військової організації спостерігаються і в таборі ОУН(м). Бандерівці ж у цей час основну увагу зосереджують "на політичному і організаційному опануванні суспільно-національного активу і... народних мас" [4], пропаганді пасивного спротиву окупаційній владі. Підтвердженням цього є поява листівки "Партизанщина і наше ставлення до неї", розповсюджена серед українського загалу в червні 1942 р. [5]. У ній бандерівці висловили своє вороже ставлення до партизанських методів боротьби.

З другої половини 1942 р. ОУНівці, як і бульбівці, вістря своєї боротьби спрямовують не тільки проти радянських партизанів, а й проти німців

та поляків, визначаючи їх ворогами української незалежності. Таким чином, уже в 1942 р. закладаються основи трифронтової боротьби: проти радянських партизанів, польських колоністів і німців одночасно, що значно послаблювало українські самостійницькі сили.

Український самостійницький рух від самого початку свого існування не зміг досягти консолідації. Обидві ОУН, а також от. Т.Бульба-Боровець прагнули стати військово-політичними лідерами українського суспільства. Але жодна з цих сил не визнала антифашистської боротьби домінуючим напрямком своєї діяльності. Український національний рух опору розвивався, по суті, стихійно. І лише тоді, коли, з одного боку, виникла загроза контролю Волинсько-Поліського регіону радянськими партизанами, а з іншого - німці, демонстративно ігноруючи інтереси українського населення, посилили жорстокий окупаційний режим, націоналісти, зокрема, бандерівці, прийняли рішення про створення повстанської армії. Кульмінаційним моментом цього періоду діяльності ОУН(б) стала військова Конференція, яка поклала край стану вичікувальної опозиції до німецького окупаційного режиму. Наслідком її проведення стала активізація як українського антифашистського руху опору, так і національно-визвольного руху в цілому.

На зламі 1942-1943 рр. керівники національно-визвольного руху прийшли до розуміння необхідності об'єднання збройних сил усіх течій українського руху опору під прапором Української Повстанської Армії. Процес її становлення проходив дуже складно і неоднозначно. Великою мірою це було зумовлено наявністю надто сильного суб'єктивного фактора - амбіційності як окремих політичних партій чи організацій, так і їх лідерів. В силу певних причин домінуючу роль в цьому процесі відіграла Організація Українських Націоналістів під керівництвом С.Бандери.

Боротьба за лідерство бандерівців з мельниківцями і бульбівцями велася жорсткими і не завжди легальними методами. Одним із прикладів непростих взаємин і непростой ситуації на Волині в першій половині 1943 р. була нарада місцевих командирів партизанських загонів обох проводів ОУН за участю групи колишніх старшин Армії УНР, яка відбулася в середині травня 1943 року в Кременецькому районі на Тернопільщині. Представниками обох сторін на ній виступали: командир бандерівського відділу І Климичин ("Крук") зі своїми старшинами та мельниківські ватажки - військовий комендант обласного Проводу О. Бабій ("Білий"), повітовий провідник Кременеччини М.Данилюк ("Блакитний") та командир табору - М.Недзведський ("Хрін"). На нараді розглядалися такі питання:

1. Узгодження спільної назви.
2. Об'єднання таборів під одним командуванням.

"Блакитний" запропонував назву "Оборона України", "Крук" - "УПА", заявивши, що його загін вже називається Українська Повстанська

Армія. Не дійшовши згоди в процесі розв'язання цього питання, домовленості щодо першого пункту досягнуто не було. Проте воно носило відверто принциповий характер, і за умови позитивного вирішення другого, що стосувалося об'єднання сил, відпало б само собою.

Для погодження бойових акцій учасники наради вирішили створити зональний оперативно-бойовий штаб з неупереджених партійних діячів. Формальним підтвердженням усьох домовленостей стало підписання акту між "повстанським відділом Кременеччини: загонами "Крука" і "Хрона", згідно з яким створено Перший Крем'янецький Об'єднаний Повстанський штаб. Штаб мав керувати діями підлеглих йому загонів із двох різних таборів ОУН, намагаючись встановити зв'язок із штабами інших оперативних загонів для об'єднання в єдину армію. Начальником штабу обрали сотника Орлика, якому було доручено запросити до роботи в об'єднаний штаб відповідних спеціалістів" [6]. Документ підписали командири обох відділів. Але, на жаль, далі підписання протоколу справа не пішла.

Зрозуміло, що міжпартійна боротьба не могла залишитися поза увагою громадськості північно-західних українських земель. Населення краю досить боляче сприймало протистояння обох націоналістичних сил. Для пересічних громадян ОУНівці були уособленням справжніх борців за незалежну Україну. Підтверджуючи сказане, наведемо цитату з протоколу допиту арештованого більшовиками священника з Волині Гайдукевича Євстахія. Він наголошував: "Яка різниця між мельниківцями, бандерівцями і т. п. не знаю... і не знаю їх ідеології. Про мету їхню можу вам сказати, бо те знає кожен українець. Їхня мета – це вільна, ні від кого не залежна українська держава" [7]. В масі своїй населення краю не розуміло тих глибинних ідейних і інших суперечностей, що стали в основі розколу ОУН і детермінували братовбивчу війну. Тим не менше, таке протистояння було неминучим. Адже за наявності в українському визвольному русі багатьох ідеологій підпорядкування усіх збройних формацій єдиному командуванню не могло вирішуватися демократичним шляхом, більшістю голосів. За таких обставин бандерівці взяли на себе функції політичного і військового лідера національно-визвольної боротьби.

Радянські розвідувальні зведення, датовані літом 1943 року, подають інформацію не тільки про масове розростання УПА, але і географію їх поширення. Згідно з повідомленнями партизанської розвідки, "рух українських націоналістів на території Ровенської області набуває все більшого розмаху". За їх підрахунками лише в трьох районах: Сарни, Клесово, Орваниці, "нараховується більше 5-ти тисяч націоналістів" [8]. І.Шитов, командир уже згаданого нами партизанського загону, подає таку інформацію на 25.05.1943 р.: "Збройні сили бандерівців вираховуються дивізіями, частина на нелегальному становищі в лісах, частина живе в селах. Озброєння

– гвинтівки, кулемети, міномети, легка зброя, бронемашини і навіть танки. Ведуть з німцями активні бої в Шумську, Смізі, Львові" [9]. Чи не найбільш повну та, зважаючи на джерело інформації, об'єктивну картину загальної військово-політичної ситуації на теренах Рівненщини в досліджуваній нами період подано в Записці начальника штабу партизанського руху в Ровенській області генерал-майора В.Бегми – "Про націоналістичні формування в Ровенській області". У ній говориться: "Останнім часом український націоналістичний рух за самостійну соборну Україну набув дуже великого розмаху. Збройна сила різних українських націоналістичних течій стала настільки значимою, що з нею приходиться серйозно рахуватися. Із добре відомих нам в даний час націоналістичних формувань нараховується до 10 тисяч людей. Крім того в південних районах Ровенської області націоналісти мають значно більший вплив, ніж в північних. Націоналісти повністю контролюють Демидівський, Млинівський, Клеванський, Острожський та інші райони. Якщо в північній частині націоналісти перебувають в більшості випадків на напівлегальному становищі, то в південній частині почують себе господарями становища. За орієнтовними підрахунками чисельний склад партизанів (радянських. – Авт.) в південних районах області є часто недостатнім, а часто повністю відсутній вплив їх на мирне населення" [10].

Перебіг подій на східному фронті щораз чіткіше окреслював перед ОУНівцями необхідність втілення в життя концепції боротьби на два фронти для успішного досягнення мети – створення самостійної соборної України. Повстанські загони, які дислокувалися у Волинсько-Поліському регіоні, досить часто змушені були вступати в бої з радянськими партизанами, що міцно закріпилися в північних районах Ровенської та Волинської областей. Протягом весни – літа 1943 р. українським повстанцям вдавалося обмежувати їх вплив на населення північно-західних земель України. І лише з кінця 1943 р. за підтримки радянської армії, яка перейшла в наступ, радянські партизани почали відтісняти українських повстанців з їх території.

Таким чином, у досліджуваній нами період 1943 р. українські націоналісти основне вістря боротьби спрямовували як проти німецьких окупантів, так і проти радянських партизанів. Оскільки ОУНівці вважали Сталіна найзапеклішим ворогом України, протистояння УПА червоним партизанам і радянській армії було значно гострішим, це підкріплюється набагато більшою кількістю конкретних фактів, ніж протистояння нацистам. Цілком розділяємо думку українського вченого-історика В.Дзьобака, який стверджує, що "для Г.Бульби-Боровця та лідерів ОУН збройна боротьба проти гітлерівців була, насамперед, формою самооборони населення на захопленій загарбником території. Тому головним завданням їхньої збройної боротьби було утримання нацистів від нападів на території, контрольовані їхніми загонами, накопичення сил для подальшої боротьби з виснаженими ворогами" [11].

Від початку 1943 р. все більше загострюється ще один вузол протиріч – українсько-польський, що було вигідно і Берліну, і Москві. Тому з їхнього боку даний конфлікт не тільки підтримувався, але й часто провокувався. На жаль, спокуса “помсти за національне приниження українців” виявилася сильнішою за тверезий розрахунок. Націоналісти вкотре дали себе втягнути в українсько-польський конфлікт. Цей факт, з одного боку, послаблював самостійницький національно-визвольний рух, а з іншого – сприяв посиленню впливу на місцеве населення радянського партизанського руху.

На середину літа 1943 року “закінчується організаційний період творення УПА, який тривав від ранньої весни” [12]. Впродовж квітня-серпня 1943 р. відбулося організаційне оформлення Головної Команди і Військового Штабу УПА, її територіальних формувань. “УПА поділялася на дві групи – Північну і Південну. Штаб Південної групи до серпня 1944 р. дислокувався в Кременецькому районі, в с. Буца. Штаб Північної групи спочатку стояв у с. Деражне Клевенського району Ровенської області, а пізніше передислокувався в містечко Колки Волинської області [13]. У липні 1943 р. вся територія північно-західних українських земель, контрольована відділами повстанської армії, була поділена на окремі Воєнні Округи (ВО). Перша з них, Північна, отримала назву “Заграва”. Вона охоплювала північну частину Рівненської області і південні райони Білоруського Полісся. Її командиром був І.Литвинчук (“Дубовий”). Пізніше “створилися наступні ВО: північно-західна “Турів” (Луччина, Ковельщина, Володимирщина, Горохівщина, Берестейщина), яку очолив к-р “Рудий” (Ю.Стельмащук); Південна Волинь (Рівненщина, Дубенщина, Кременеччина, Остріжчина) на чолі з командиром “Енеєм” (П.Олійником); Східна ВО (Житомирщина) – к-р “Верещака” (Ф. Воробець) [14].

Паралельно з розгортанням організаційної роботи з укомплектування військових відділів у лісі, проводилися відповідні заходи і в теренах. Окремі села ставали своєрідними українськими “республіками”, до яких німці не мали доступу. “Як на диво в державі була створена держава. Були школи, створені підпільним проводом, уряди, по селах – станиці, підрайони, округи, в селах були лікарні, школили молоді лікарські сили, по селах була електрика і сотні безстрашно гуляли, німця на лік не побачиш. Ставки збіжжя, молока, м’яса інші продукти селяни платили повстанцям” [15].

Ідея творення так зв. “республік”, тобто територій, контрольованих УПА, найбільш активно реалізовується в життя саме на початку червня 1943 року. Сучасник тогочасних подій Р.Петренко стверджує, що “в кожному районі, в багатьох місцях працювали млини, пекарні, м’ясарні, фабрички кави, миловарні, гарбарні, шевські, кравецькі й інші майстерні”. Одна з перших “повстанських республік” виникла поблизу с. Антонівці на Кременеччині (тепер Шумського району Тернопільської обл.). На її території

було закладено хлібопекарню, молочарню. Відповідні продукти як от: молоко, крупи, зерно та ін. доставляли сюди жителі довколишніх сіл, як контингент для партизанів. Працював тут також і водяний млин, який обслуговував не тільки повстанців, але і місцеве населення. Містилася в Антонівцях також станиця СБ (служби безпеки) [16].

Функціонування “повстанських республік”, зокрема Антонівецької, є доказом того, що в основі творення УПА весною 1943 р. лежав принцип добровільності, що і детермінувало її всенародний характер. Вона об’єктивно не могла формуватися на суто професійній основі, оскільки відсутнім був основний фактор існування єдиних Збройних Сил – власна держава. Українську Повстанську Армію можна назвати результатом інтеріоризації стихійного українського національного руху опору. Але організаційна структуризація її на початок осені 1943 року дає всі підстави вважати УПА повноцінним соціальним інститутом.

Таким чином, у другій половині серпня 1943 р. збройні формування, підпорядковані різним політичним центрам, були об’єднані в єдину Українську Повстанську Армію. Ті загони, які ще залишились на теренах Волині і Полісся, діяли локально, а вплив їх на тогочасні події був дуже незначним.

Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни був представлений такими складовими: ОУН(м), ОУН(б), Поліська Січ – УПА от. Т. Бульби-Боровця, Фронт Української Революції Т.Басюка. Рівень активності і масовості кожної з них залежав від низки чинників як внутрішнього характеру (гармонізація стосунків всередині Організації), так і зовнішнього (особливості німецької окупаційної політики, становища на радянсько-німецькому фронті тощо). Розгортання національно-визвольної боротьби саме на теренах Волині було зумовлене низкою причин. Найважливіші з них:

- вплив географічного фактора (болотяно-лісиста місцевість);
- активна громадсько-політична діяльність колишніх учасників визвольних змагань 1917-1921 рр., для яких Східна Волинь стала своєрідним політичним притулком;
- надзвичайна жорстокість фашистського окупаційного режиму в даному регіоні.

Значний вплив на динаміку розвитку національно-визвольного руху на Волині мала масова активна підтримка його місцевим населенням краю. Найяскравішим підтвердження цього є факт існування на теренах Волині так званих “повстанських республік”. Без такої всеохоплюючої та масштабної підтримки повстанців з боку народних мас існування Української Повстанської Армії було б неможливим.

1. Кентій А. Нариси історії Організації Українських Націоналістів в 1941-1942 рр. – Київ, 1999. – С. 118

2. Ресніт О., Муковський І., Лисенко О. УПА та збройні формування ОУН як чинники Другої світової війни // Віче – 1997. – № 10. – С. 114.
3. Вісник української інформаційної служби. – 1942. – Квітень. – Державний архів Служби безпеки України. – КДВ. – Архів № 376. – Т. 21. – Арк. 42.
4. Інструкція активу ОУН(б) – ДАРО. – Ф. Р-30. – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. 13.
5. Листівка “Партизанка і наше ставлення до неї” – РОДА. – Ф. Р-30. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 13.
6. Життєпис Цимбалюка Ф., учасника повстанського руху 1942-1945 рр. на Кременеччині – ДАТО. – Ф. Р. 3432. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 26.
7. Протокол допиту священика Гайдукевича Євстахія – Державний архів Служби безпеки України. – КДВ. – Архів №376. – Т. 84. – Арк. 18.
8. Виписка з радянського розвіддонесення від 16.07.1943р. – ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 41. – Арк. 59.
9. Повідомлення командира партизанського загону І.Шитова (червень 1943 р.) – ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Ч. 1. – Спр. 1622. – Арк. 70-73.
10. Записка начальника Штабу партизанського руху в Ровенській області генерал-майора В.Бегми “Про націоналістичні формування в Ровенській обл.” – ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 220. – Арк. 68-70.
11. Дзьобак В. В. Військові формування Т.Бульби-Боровця і рязанські партизани: від компромісу до збройних сутичок (1941-1944) // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей / НАН України. Ін-т історії України. – Київ, 2001. – Вип. 5. – С.248-249.
12. Літопис УПА. Нова серія. Волинь і Полісся. УПА та запілля 1943-1944. Документи і матеріали. – Київ–Торонто, 1999. – Т. 2. – 723 с.
13. Протокол допиту Яроша О.А. інструктора бойової підготовки УПА Ровенської округи. (27.01.1944р.) – ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 351. – Арк. 25.
14. Петренко Р. За Україну, за її волю // Літопис УПА. – Торонто–Львів, 1997. – Т. 27. – С. 118.
15. Щоденник ОУНівця Повшука Олександра. – ЦДАГО України – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 344. – Арк. 121.
16. Скорупський М. Туди, де бій за волю. – Київ, 1992. – С. 99-100.

ОРГАНІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВОЇ РОЗВІДКИ В УПА

Документи щодо організації бойової діяльності Української повстанської армії, що збереглися до наших днів, засвідчують про вельми серйозну увагу, яку командування повстанців приділяло розвідувальному забезпеченню бойових дій. Як зазначалося у розділі “Розвідка” затвердженої у 1944 р. виконуючим обов’язки Головного військового штабу УПА інструкції “Партизанка” (партизанські дії за термінологією ОУН та УПА – *авт.*), розвідувальна робота є “основою маневру, боротьби та безпеки власного відділу” (тобто підрозділу – *авт.*). Наголошувалося, що вона повинна вестися безперервно і всіма наявними засобами. У іншому інструктивному документі розвідка трактувалася як “вуха й очі організації”, зазначалося, що “партизанський відділ без належної розвідки – це так як змагун-борець на сцені з зав’язаними очима,” “розвідчу справу треба починати ставити вище від простих справ”. Збір розвідінформації повинен відзначатися правдивістю, широким охопленням, масовістю джерел та своєчасністю [1]. Видана у серії “Ратник” для старшинської (офіцерської) школи інструкція “Основні елементи партизанської тактики УПА” підкреслювала, що “розвідка – передумова успіху партизанської тактики”, збір інформації повинен вести кожен учасник руху опору. Йшлося про такі необхідні риси розвідки як об’єктивність, ретельний аналіз відомостей, наявність системи передачі інформації знизу догори [2].

У листопаді 1943 р. Військовий штаб військової референтури головного проводу ОУН(Б) стає Головним Військовим Штабом (ГВШ) УПА. У його складі запроваджується, зокрема, 2-й розвідувальний відділ. На нього як провідний керівний орган розвідувальної справи повстанської армії покладається “зосередження, розпрацювання і використання всього розвідувального і контррозвідувального матеріалу” [3]. За наказом ГВШ ч. 1 від 23 січня 1944 р. вводиться уніфікована схема структури штабів з’єднань УПА. Штаби Груп, Військових округ (ВО) і тактичних відтинків мали відділи, аналогічні ГВШ [4].

Документи УПА та свідчення її командирів дають підстави припустити, що на нижчих організаційно-тактичних рівнях структура розвідувальних органів і підрозділів відзначалася певною строкатістю, визначалася на розсуд польових командирів у залежності від обставин, наявних сил. Так, за словами В.Андрухіза (“Тура”), охоронця організаційно-мобілізаційного референта штабу УПА – “Захід” (квітень 1945 р.), розвідувальному відділу штабу Групи підлягали начальники розвідки ВО, а тим, у свою чергу, командири розвідки куренів і сотень [5]. За свідченнями курінного В.Левочки

(“Юрченка”), на початку 1945 р. ВО “Буг-2” згаданої Групи УПА мав відділ розвідки (начальник, інструктор, секретар, 8-10 зв’язкових для контактів з командирами розвідки куренів та повітовими інформаторами). Командири курінної розвідки мали власний апарат [6].

Імовірно, що більшість куренів УПА мали певний апарат польової розвідки. Існують згадки про “спеціальних старшин (підстаршин)” з розвідки, “штабну розвідку” (куринь “Гребінки” в УПА – “Північ”, 1943 р.), розвідувальні підрозділи куренів силою у 20-30 багнетів (Прикарпаття, серпень 1944 р.) тощо. На спеціального старшину покладалося визначення завдань, сил і засобів розвідки, узагальнення інформації про противника. Імовірно, що до компетенції офіцерів-розвідників входило налагодження збору інформації всіма основними засобами, що були у розпорядженні “лісової армії”, – польова, технічна, агентурна розвідка [7].

Польова розвідка здійснювалася штатними розвідувальними підрозділами (діяли у пішому, рідше – кінному порядку), окремими розвідниками та лінійними підрозділами УПА. Нормативними документами з тактики повстансько-партизанської боротьби передбачалося ведення розвідки у наступі й обороні, на марші, у гірських умовах, вночі, взимку тощо. Так, сотня для ведення розвідки отримувала смугу шириною до 3 км і проводила її на відстані 3-5 км вдень та 3 км вночі від власних сил. При цьому виділялося “ядро” (основні сили) підрозділу та розвідувальні дозори (“стежі”), на головному напрямку розвідки – силою до чоти. Сотня у розвідці могла посилюватися важкими кулеметами, мінометами, отримувати саперів та зв’язківців [8].

Основними способами польової розвідки вважалися спостереження, розвідка боєм, допит військовополонених. Інструкція ГК УПА у справі полонених від 5 серпня 1944 р. зобов’язувала вояків провести “переслуховування” бранців та передати їх для подальшого допиту “організаційним властям” (територіальним провідникам ОУН – *авт.*). Наказ шефа військового штабу УПА від 18 жовтня 1943 р. звертав увагу на необхідність ретельної розвідувальної підготовки при організації бойових операцій силами кількох підрозділів [9].

Спостерігалися випадки застосування примітивних технічних засобів розвідки. Про підслуховування повстанцями радіотелефонних переговорів, наприклад, повідомлялося у документах польських силових структур (1945 р.) [10].

Широка підтримка УПА місцевим населенням дозволяла повстанцям користуватися можливістю агентурної розвідки. Згадувана інструкція “Партизанка” іменувала агентуру “спеціальними розвідувачами” й відносила до функцій агентурної розвідки не тільки здобуття інформації щодо ворога, а й викриття його інформаторів у власному середовищі. Старшини-

розвідники утворювали інформативну мережу серед місцевого населення. Так, схема агентурної розвідки ВО “Буг-2” включала наступні елементи: начальник відділу розвідки ВО – повітові інформатори (кожен з них мав секретаря та 5 зв’язкових) – районні інформатори (кожен мав 3 зв’язкові та спирався на мережу розвідників у населених пунктах, “станіцях”) – станичні інформатори [11].

Для ведення агентурної розвідки залучалися різні верстви населення. Серед інформаторів було чимало жінок, молоді. В одному з наказів ВО “Турів” (УПА – “Північ”) від 20 вересня 1943 р. йшлося про необхідність активізації навчально-виховної роботи з молоддю в інтересах сприяння повстанській боротьбі, у тому числі – її розвідувального забезпечення [12].

Командування повстанської армії наголошувало на необхідності просякнути весь терен дій надійною мережею збору інформації. У додатку до наказу ГК УПА № 8 від 30 серпня 1943 р. під назвою “Самооборонна інструкція” йшлося, що надрайонні, районні та сільські ватажки підпілля повинні налагодити “спеціальний розвідчий апарат, в який втягнути старих і молодих, жінок і чоловіків”, розподілити зони відповідальності за розвідку так, щоб не залишалося не охоплених нею територій. Інформатори поміж населення вели б збір відомостей про дислокацію противника у населених пунктах, на залізницях та інших важливих об’єктах, його озброєння. Вимагалося залучити “безперервну низку зв’язків по всіх селах” для своєчасного інформування про пересування ворога [13]. Отже, агентурна розвідка повстанців організаційно “прив’язувалася” до можливостей територіальної мережі ОУН.

Розвідка УПА мала у розпорядженні численний агентурно-інформативний апарат. Основними мотивами співробітництва з нею, як і з іншими спеціальними структурами антирадянського руху опору, населення західних областей України слід вважати патріотичне прагнення до самостійної державності, відразу до кривавого сталінського режиму. Як повідомляв до УШПР 17 березня 1944 р. начальник диверсійного управління ЦШПР, свідомий організатор і теоретик партизансько-підпільної справи полковник І.Старинов, “четверту війну воюю, але ніколи не зустрічав такого ворожого середовища, як у звільнених районах Тернопільської області” [14].

Наведемо окремі приклади, що характеризують масштаб розвідувально-підривних дій негласних помічників повстанської розвідки. У радянських партизанських загонах Рівненської області до травня 1943 р. було виявлено 57 розвідників УПА, а до січня 1944 р. – ще 95 [15]. Контррозвідка партизанського з’єднання О.Федорова на Волині знешкодила 170 “націоналістів-шпигунів” [16]. Оперативними частинами радянських партизанських загонів загалом було виявлено до 1944 р. близько 900 агентів гестапо та ОУН і УПА. Було відвернено спроби схилити до переходу на бік

повстанців Сарненський та Чехословацький загони з'єднання О.Сабурова [17]. Ефективність розвідки повстанців неодноразово відзначали її противники. Так, на нараді 11 вересня 1944 р. у Рівненському обкомі КП (б) У один з командирів Внутрішніх військ підкреслював, що завдяки своєчасному інформуванню розвідки УПА повстанці випереджують дії противника [18].

Потреби надійного розвідувального забезпечення бойових дій обумовлювали заходи з відповідної підготовки особового складу (рядового і командного). За програмою навчання ("вишколу") рядового стрільця УПА відводилося 8 годин на вивчення дій роя у спостереженні, індивідуальним діям у розвідувальному дозорі (4 години), діям в ролі спостерігача (2 години) [19].

На вишколі кандидатів на старшин на опанування мистецтвом спеціальних заходів відводилося 14 годин. З них 4 – на закордонну розвідку, 4 – на контррозвідку, стільки ж – на методи пильності і конспірації, по годині – на військово-польову жандармерію й судову справу [20]. За програмою підстаршинського вишколу УПА – "Захід" (ВО "Сян", "Лемко"; травень 1946 р.) на розвідувальну справу відводилося 14 годин (з 410), з них 4 – на польову розвідку, на історію радянських органів держбезпеки – 2, по годині – на основи агентурно-оперативної роботи, контррозвідку, шифрувальну справу тощо [21].

У навчальній роботі використовувалися Статут Армії УНР, затверджений у 1921 р. Головним отаманом С.Петлюрою, радянські бойові статuti, інструкції з партизанської війни. На керівних посадах розвідувального апарату працювали досвідчені військові фахівці. Керівником розвідки штабу ВО "Заграва" (УПА – "Північ") був полковник армії УНР І.Трейко ("Немо"), розвідку й військово-польову жандармерію УНС в Галичині очолював колишній офіцер Української галицької армії "Сокіл" [22].

Вироблялися і певні вимоги до осіб, які на добровільній, конфіденційній основі надавали повстанцям допомогу у галузі розвідки. Їх рекомендувалося "найперше навчити... обсервувати (спостерігати – авт.), помічати, слухати, запам'ятовувати, і те, що знають, передавати вірно, просто, без перекручування і додатків" [23].

Вищі органи управління УПА, виходячи з потреб інформаційного забезпечення бойової практики, встановлювали для штабів з'єднань уніфіковану схему збору та аналізу розвідувальних відомостей. Підтвердженням цьому, зокрема, слугує наказ ГК УПА командирам ВО про порядок підготовки "військово-розвідувальних звітів" від 7 жовтня 1943 р. [24]. Як зазначалося у документі, командування відчувало стурбованість через те, що керівники ВО не приділяють достатньої уваги надсиланню розвідувальних зведень за приналежністю, що негативно позначається на загальному перебігу управління бойовою діяльністю. Відтак від підлеглих вима-

галося регулярно надсилати "розвідчі звіти" через конспіративно захищені лінії кур'єрського зв'язку.

Далі наводилася принципова схема звітів про стан ворожих сил (подається у авторському викладі):

- дислокація противника, його кількість та озброєння, забезпеченість боєприпасами, обмундируванням, продовольством, наявність обозів, калізначних ешелонів, стан комунікацій, що є у розпорядженні противника;
- напрям і мета пересування;
- стан розвідувального забезпечення та зв'язку;
- політико-пропагандистські моменти: ставлення ворожих сил до УПА, ставлення місцевого населення до повстанців і характер відносин противника з місцевим населенням;
- відомості про розкладницьку роботу з боку УПА у ворожому або непевному середовищі.

Настанови вищих органів військового управління конкретизувалися нижчими ланками УПА у відповідності до специфічних умов діяльності конкретних угруповань УПА. Як приклад можна навести наказ надрайонним і районним референтам військової розвідки на терені дислокації ВО "Заграва" від 10 грудня 1943 р. [25]. Схема збору розвідувальних відомостей виглядала наступним чином (наводиться у авторському викладі):

– *Німецькі окупанти*: місця дислокування, присутність частин різних родів військ; чисельність, озброєння (у розрізі видів зброї), забезпеченість боєприпасами. Стан тилового забезпечення; стан зв'язку; природні та фортифікаційні перешкоди поблизу розташування противника;

– *Сили радянських партизан*: кількість, озброєння, завдання, моральний стан, відомості про командний склад. При цьому рекомендувалося розрізняти партизанські загони з постійним місцем дислокації та рейдуючі;

– *Польські партизанські збройні угруповання*: схема збору інформації збігалася з тією, що стосувалася "червоних" партизан. Рекомендувалося розрізняти серед підрозділів польські націоналістичні та прорадянські формування.

Інформацією потрібно було надсилати за лініями конспіративного зв'язку 1, 10 і 20 числа кожного місяця.

Отже, потреби безпосереднього розвідувального забезпечення бойових дій, уявлення про УПА як про зародок збройних сил Української самостійної держави, які б відповідали вимогам сучасної військової науки, обумовили значну увагу керівників повстанського руху до розбудови механізму військової розвідки, його концептуальних підвалин, форм і методів діяльності.

1. Державний архів СБ України (ДА СБУ) – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 60. – Арк. 356.
2. Причинки до суспільного мислення. – К., 1999. – С. 52-53.

3. Літопис УПА Нова серія. – К., 1999. – Т. 2. – С. XXIII.; Бутковський І. Організаційна структура УПА // Збірник на пошану генерала Романа Шухевича. – Мюнхен, “Цицero”, 1990. – С. 218.
4. Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1944-1945 рр. К.: Ін-т історії НАНУ, 1999 – С. 15; Sodol P.R. UPA. They fought Hitler and Stalin. – N. – Y., 1987. – P. 32; Див. також: Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. – С. 669.
5. ДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 3. – Арк. 201.
6. Там само. – Ф. 2. – Оп. 56. – Спр. 1. – Т. 2. – Арк. 2 – 2 зв.
7. Там само. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 63. – Арк. 359; Стародубець Г. М. ОУН (б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943). – Тернопіль, “Підручники і посібники” 2002. – С. 116; Пограничные войска в годы Великой Отечественной войны. Сборник документов. – М.: Наука, 1968. – С. 393.
8. Хміль С. Ф. Українська партизанка. – Б. м., Видання Закордонних частин ОУН, 1959. – С. 167-171; Ткаченко Н. С. Повстанческая армия (Тактика борьбы). – Минск, Харвест; М.: АСТ, 2000. – С. 145.
9. Гриневич В., Гриневич Л., Якимович Б. та інші. Історія українського війська (1917-1995). – Львів, Світ, 1996. – С. 617-618; Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942-1943 рр. К., Ін-т історії НАНУ, 1999. – С. 161.
10. Шаловал Ю. ОУН і УПА на терені Польщі (1944-1947). К., Ін-т історії НАНУ, 2000. – С. 20.
11. ДА СБУ. – Ф. 2. – Оп. 56. – Спр. 1. – Т. 2. – Арк. 2 зв.
12. Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942-1943 рр... – С. 101-102.
13. Літопис УПА. Нова серія ... – Т. 2. – С. 15.
14. Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1944-1945 рр... – С. 107.
15. Чередниченко В. Націоналізм проти нації. К., 1970 – С. 133; Мищенко Г. П., Мигрин Г. П. Задача особой важности (Партизанская разведка. 1941-1945 гг.). – К., Выща школа, 1985. – С. 126.
16. Борьба трудящихся западных областей УРСР против фашистских захватчиков у роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. – К., Наукова думка, 1984. – С. 131.
17. Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942-1943 рр... – С. 218.
18. Там само. – С. 17-18.
19. Хміль С. Ф. Вказ. праця. – С. 60-61.
20. Там само. – С. 70.
21. ДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 63. – Арк. 41.
22. УСБУ в Івано-Франківській обл. – Спр. 32518. – Т. 1. – Арк. 255.
23. ДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 60. – Арк. 43.
24. Літопис УПА. Нова серія... – Т. 2. – С. 31-32.
25. Там само. – С. 166-168.

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Після приєднання західноукраїнських земель до СРСР новий режим намагався привернути на свій бік населення регіону. Більшовики оголосили, що прийшли на допомогу своїм братам-українцям, виправдовуючи таким чином співпрацю з німцями та розподіл Польщі. Але коли радянський режим почав проводити культурно-освітні перетворення, що мали суперечливий характер, а також поетапну ліквідацію національно-культурних осередків, масові репресії, то це об'єктивно викликало протидію з боку ОУН.

Період після “золотого вересня” 1939 року, котрий не приніс населенню Західної України очікуваної радості від возз'єднання, став одним із найскладніших етапів діяльності та підпільної боротьби ОУН. Машина смерті, що набула вже досвіду на Сході України і в СРСР в цілому, запрацювала на повну потужність, перемелюючи все, що не вписувалося в рамки її ідеології. Першими під репресії потрапили політичні діячі, лідери і члени партій, які діяли на теренах краю. Така ж доля чекала культурно-освітні та громадські організації “Просвіта”, “Рідна школа”, “Сільський господар” та інші.

Уже в квітні 1941 року відбувся Другий Великий Збір ОУН, на якому були підведені підсумки зробленого та намічені нові шляхи боротьби за соборну незалежну Україну. Стосовно культурно-освітньої політики в документах було зазначено, що ОУН виступає “за безплатну освіту, за обов'язкове середнє навчання, за розширення мережі шкіл, бібліотек, за забезпечення студентів стипендіями, харчами, мешканням та навчальним приладдям, за пошану до праці інтелігенції...” Лідери ОУН вважали, що “...тільки розвиток мистецьких традицій, які пов'язані з великим героїко-християнським духом нашої давнини, з культом лицарства, вольовим творчим ставленням до життя, міг зародити здорове піднесення нації” [1].

У постановках ОУН, датованих 1941 роком, зазначалося, що, не дивлячись на тимчасову ліквідацію радянським урядом надбань ОУН в культурній сфері (почалося закриття націоналістичних газет, національних бібліотек, видань, гімназій, ліцеїв тощо), провідники не думали відступати, а поставили собі за мету й надалі боротися за національну культуру і освіту українського народу.

З початком війни між Німеччиною та СРСР ОУН отримала можливість розгорнути культурно-освітню діяльність у всеукраїнському масштабі. Основний її тягар було покладено на похідні групи та освітньо-культурний сектор організації. Початковими завданнями, які поставали перед організацією в цей період, були: розбудувати організаційну мережу, провести ор-

ганізацію всіх ділянок національно-культурного життя та посилити патріотичні, самостійницькі настрої широких народних кіл [2].

У червні 1941 року перед ОУН та її провідниками виникла проблема творення української влади на українській землі. В умовах, коли з України відступали більшовицькі окупанти, а їм на зміну йшли німці, постала нагальна потреба заявити про присутність господаря української землі. Це було зроблено у Львові 30 червня 1941 року проголошенням “Акту відновлення Української держави”. “Волею українського народу, Організація українських націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української держави, за яку покладає голови цілі покоління найкращих синів України” [3].

Даний “Акт відновлення Української держави” викликав у Берліні вибух обурення. Вже 5 липня 1941 року у Кракові був заарештований С.Бандера [4].

Українське громадянство з великим піднесенням зустріло проголошення 30 червня 1941 року у Львові “Акту відновлення Української держави”. Так, жителі Підгаєцького повіту у своєму зверненні, яке підписали більше 450 чоловік, висловлювали тверду впевненість і віру, “що український народ буде самостійним, ні від кого не залежним господарем на своїй землі, що єдність і солідарність усіх суспільних верств української нації дасть можливість розвинути всі її творчі сили” [5]. У звіті з північно-західних українських земель до Проводу ОУН від 27 липня 1941 року йшлося про багатотисячні демонстрації українського населення на підтримку української державності. Повідомлялося про активну працю в громадському секторі, про необхідність розгорнути в кожному селі культурно-освітню роботу серед дітей та дорослих, організувати читання з історії українського народу, відновити розгалужену мережу культурно-освітніх, спортивних, молодіжних організацій [6]. Так, відділ освіти Кам’янки Струмилової під керівництвом О.Кесаревича на кінець липня 1941 року провів реєстрацію вчителів, дітей і дорослих. Було відновлено роботу гуртка взаємної допомоги українського учительства. Відділом суспільної опіки на чолі з Терентієм Литвином і о. Євгеном Дмитруком налагоджено збір коштів і продуктів для дітей-сиріт, вдів. З 31 липня 1941 року почав працювати дитячий садок під опікою сестер-службниць [7].

З метою створення центрального керівництва над культурно-освітніми осередками, що спонтанно відновлювали свою діяльність, головний відділ пропаганди ОУН наказом від 19 липня 1941 року зобов’язав о. Северина Сапруна, Володимира Гафтковича організувати якнайшвидше центральний осередок для справ масової освіти на західноукраїнських землях під назвою “Просвіта”, Крайовий інститут народної творчості і виховання у Львові – підготувати статут інституту, накреслити напрямки праці в краї, підпоряд-

кувати всі сільські, районні і обласні осередки Крайовому інституту; призначити в кожному осередку довірених осіб для контролю за роботою; опечатати всю літературу комуністичного і польського шовіністичного змісту; узгоджувати зміст діяльності з інститутом націоналістичної освіти у Львові [8].

Всі повіти Галичини були охоплені акцією відновлення осередків товариства “Просвіта”. Зазначимо, що цей процес мав всеукраїнський характер, в якому значну роль відіграли похідні групи ОУН. Відновлює власну діяльність і централь “Просвіти” у Львові. Актами 17 і 22 липня 1941 року міська управа Львова визнала за “Просвітою” як Крайовим інститутом позашкільного виховання і народної творчості все рухоме і нерухоме майно обласного дому народної творчості та всіх підлеглих йому палаців культури і клубів [9]. 1 серпня 1941 року відбулась спільна нарада представників “Просвіти”, “Січі”, студентських організацій та Жіночої служби України. Вирішено узгодити працю всіх товариств, виробити напрямки роботи, налагодити працю товариств так, щоб протягом місяця відновили свою роботу в кожному селі осередки цих товариств, а в містах, крім філій вищеназваних товариств, студентські та спортивні заклади. У кожному повітовому осередку залишалась відповідна кількість платних організаторів, а в центральні створювались об’єднання всіх товариств [10].

У квітні 1942 року відбулась Друга конференція ОУН, в документах якої зазначалося, що організація буде боротись за повний розвиток української культури, за її національний зміст, за повну незалежність України від культури Росії та Німеччини, тобто ОУН більше не покладає надії на співпрацю ні з одним тоталітарним режимом [11].

В цей час видається підпільна література, за допомогою якої ОУН веде активну пропагандистську політику, намагаючись донести широким народним масам українську національну ідею. Чи не найбільш ефективним засобом в цій роботі була підготовка та розповсюдження листівок такого змісту: “Ніколи не заміняємо нашої свободи за якийсь гарний шматок хліба, якогось гарного напитку або за якусь “нову високу культуру” або за “нелюдську ідею”. Ми хочемо жити в своїй культурі, мати свій хліб й бути вільними й щасливими... Здобудем українську державу або загинем в боротьбі за неї” [12].

1943 року відбувся Третій Великий Збір ОУН, в постановях якого питання культури і освіти також стояло дуже гостро. Вони доповнювали постанови попередніх років. 17-21 лютого 1943 року відбулась Третя конференція українських націоналістів, на якій велика увага відводилась духовному і культурному вихованню молоді “в дусі ідеї революційної боротьби, в дусі, відмінному від марксистської орієнтації” [13].

Незважаючи на складне внутрішньополітичне становище в краї, керівництво ОУН-УПА і надалі надавало значної уваги освіті та вихованню

молоді. Так, в наказі Шефа Політичного штабу УПА Остапа окружному інспекторові наголошувалось: "На всіх теренах, звільнених УПА від імперіалістів, дня 15 березня 1943 року почати 1943-1944 учбовий рік, закінчивши поточний ремонт і забезпечивши школи педагогічними силами" [14]. Організацію нормальної роботи шкіл та умов праці вчителів на місцях Шеф Політичного штабу доручає надрайонним та районним управам, зобов'язавши їх забезпечити школи паливом, технічним персоналом, приміщеннями та квартирами для вчителів, транспортом. Цей наказ, як свідчать факти, не був пустою фразою. Так, в одному лише районі "Долина" (псевдо) відкрито 119 вищих початкових і початкових шкіл, де проводили навчання 185 учителів. Крім того, відкрито ряд фахово-адміністративних, учительських та інструкторських курсів [15].

Одночасно з активізацією дій національних кіл, у великих адміністративних центрах посилив роботу Український допоміжний комітет Львівської округи, котрий 6 серпня 1943 року звернувся до гавптмана Львівської округи з проханням заборонити використання шкіл під склади [16], а Відділ шкільних справ Українського Центрального Комітету встановив стипендії незалежним і здібним учням середніх і фахових шкіл з українською мовою навчання в Генеральній Губернії, щоб покрити їх витрачені на навчання кошти [17].

Однак, здійснюючи цивільну владу на звільнених землях, Головне Командування УПА розуміло, що ця функція повинна належати цивільному політичному керівництву. Претендувати на загальнонаціональне керівництво не міг також і Провід ОУН, оскільки в новій програмі, схваленій на III Надзвичайному Великому Зборі ОУН в серпні 1943 року, він визначив свою позицію як однієї, але не єдиної керівнополітичної сили народу; визнав принцип політичного та світоглядного плюралізму [18].

Завдання формування нової влади в Україні було втілено у формі створення Української Головної Визвольної Ради в липні 1944 року. В умовах окупації та наявності незначних політично організованих сил, котрих так не вистачало для визволення українських земель, це було цілком здійснимим. Визначаючи у своїй програмі, обнародованій одразу ж після її утворення, УГВР проголосила "право рівних спроможностей на освіту для всіх громадян" [19].

Таким чином, програмні документи ОУН, зокрема ті, які стосувалися культури, освіти, потрібні були саме тому, щоб показати народним масам іншу перспективу, ніж та, яку насильно пропонували їм Москва та Берлін, щоб мобілізувати український народ на боротьбу проти окупантів. Можна впевнено сказати, що всі програмні постанови, прийняті на Великих Зборах ОУН, були лише однією із форм ідеологічної діяльності визвольного руху та боротьби за національну українську культуру. Своєю діяльністю в галузі

культури і освіти ОУН перешкодила намаганням окупаційних режимів проводити відкриту антинародну політику, асимілювати українську молодь. У практичній роботі організація не обмежувалася суто політичними завданнями, а намагалася впливати на культурно-освітні процеси, виробивши власну програму і визначивши шляхи її реалізації.

1. Верес О. Культурна політика ОУН в програмних документах і матеріалах періоду II св. в. // Історія слов'янських народів: актуальні проблеми дослідження. Вип. 6: Слов'янські народи в II св. в. – К., 2000. – С.224.
2. Ухач В.З. Культурно-освітня діяльність ОУН (1929-1944 рр.). – К., 1998. – С.11.
3. З акту проголошення відновлення Української держави // ОУН в світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр. – Торонто, 1989. – Т. 8. – С.57.
4. Літопис УПА. – Торонто, 1988. – Т. 8. – С.301.
5. Центральний Державний архів Вищих органів влади і управління України (ЦДАВО). – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 67.
6. Там само. – Спр. 15. – Арк. 43.
7. Там само. – Арк. 91.
8. Там само. – Спр. 23. – Арк. 67.
9. Там само. – Спр. 17. – Арк. 1.
10. Там само. – Спр. 31. – Арк. 17.
11. З акту проголошення відновлення Української держави // ОУН в світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр. – Торонто, 1989. – Т. 8. – С.62.
12. Марунчак М.Т. В боротьбі за Українську державу. – Канада, Вінніпег, 1990. – С.51.
13. З акту проголошення відновлення Української держави // ОУН в світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр. – Торонто, 1989. – Т. 8. – С.77.
14. Накази командування УПА. – Івано-Франківськ, 1992. – С.21.
15. Літопис УПА. – Торонто, 1977. – Т. 2. – С.142.
16. Державний архів Львівської області (ДАЛО). – Ф. Р-24. – Оп. 1. – Спр. 100. – Арк. 4.
17. Культурне життя в Україні. Західні землі (Документи і матеріали 1939-1953 рр.). Т. 1. – К., 1995. – С.173.
18. У сорокаріччя III Надзвичайного Великого Збору ОУН // Сучасність. – 1983. – С.78.
19. Літопис УПА. – Торонто, 1977. – Т. 8. – С.38.

ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН ЗА ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ ФАШИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ НА СТАНІСЛАВЩИНІ

За першої більшовицької окупації 1939-1941 рр. ОУН зазнала відчутних втрат. В енкаведистських катівнях зникли тисячі її членів, але завдяки добре налагодженій конспірації організація все-таки збереглася і готувалася до подальшого розвитку подій.

Помилкою було те, що відразу після відходу більшовиків члени ОУН вийшли із підпілля, легалізувалися і очолили відбудову суспільного життя. Після проголошення у Львові відомого Акта відновлення Української Держави (30.06.1941) цю акцію відкрито було проведено по всій Галичині. Так, у Коломиї вона відбулася як "Свято Зброї". Середмістям урочисто крокували десятки тисяч людей, а Василь Мельничук, Роман Сельський та Мирослав Харкевич над міською ратушею привселюдно підняли синьо-жовтий прапор.

Василь Мельничук, син Андрія, народився 4 грудня 1914 року в селі Перерові на Коломийщині. Закінчив Коломийську гімназію, під час навчання в якій вступив в ОУН. За революційну діяльність кілька разів був арештований польською поліцією. Поміж арештами перебивався на різних роботах, а в один час працював концепіентом в адвокатській канцелярії відомого громадсько-політичного діяча в Галичині Теофіла Окуневського в Городенці. Був відомим спортсменом. Фанатично відданий українській справі, відважний і безоглядний, природжений організатор і лідер, восени 1940-го мав бути заарештований чекістами. Врятувався від Дем'янового лазу тим, що перебував у підпіллі. У протоколах відомого процесу 59-х у Львові (січень 1941 р.) уже в наші дні віднайдені такі записи: "Славко" (тодішнє псевдо Мельничука – М. Т.) – окружний провідник ОУН по Коломийській окрузі. Одночасно входить до складу Крайової Екзекутиви ОУН як уповноважений на Буковину і Бессарабію. Проживає нелегально. Його прикмети: брюнет, середній на зріст, років 26, волосся зачісує назад, обличчя видовжене, смагляве, називається Василь". Далі йде характеристики Коломийської округи. Вона складалася з повітів: Коломийського ("Кора"), Косівського ("Камчатка"), Городенківського ("Город"). Нараховувалося в той час в окрузі близько 800 членів ОУН.

У грудні 1940 року Мельничук таємно пішов на Захід, можливо, на вишкіл до Кракова. Був учасником Другого Великого Збору ОУН (квітень 1941 р.), на якому Організація остаточно розкололася на фракції бандерівців і мельниківців. Важко переживав цей розкол і в своєму виступі нарікав: "Ви тут сваритеся, а в Краю гинуть люди!". Повертався через Закарпаття, на

Великдень 1941-го був уже на своїй підпільній квартирі в Коломиї на вулиці Сенкевича, 33 а (тепер Старомиська). Майбутній своїй дружині Марії Павлушевич сказав: "Передай дівчатам, що відтепер нашим провідником є Степан Бандера".

З приходом мадярських військ в Коломиї спостерігалось піднесення національного духу, хоча спочатку панували безлад і хаос. Відповідальність за наведення порядку на себе взяв окружний провід ОУН. Міський уряд очолив колишній січовий стрілець, учитель за фахом Антін Княжинський (1893-1960), за що розплатився згодом багатьма роками комуністичної неволі. З ініціативи "Чумака" (таке було друге псевдо Мельничука) з колишніх студентів та гімназистів у Коломиї була створена старшинська школа ОУН, яку очолив уродженець села Ілинців, що на Святинщині, Мирослав Харкевич "Степан". Але восени школа була німцями розпущена, а Харкевич разом з іншими українськими патріотами опинився в гестапівській катівні, з якої чудом вийшов живим.

Десь в середині липня Мельничукові передали з обласного центру записку: "Друже Чумака, вітаємо з новою дійсністю. Приїзди в Станіслав". Йшлося про його призначення обласним провідником. Разом з дружиною прожив у Станіславі понад два тижні і повернувся до Коломиї, бо обласний провід очолив один з найближчих соратників Степана Бандери Роман Малащук (1913-1990). Він народився в селі Бедриківці Заліщицького повіту на Дністрі. Навчався в Станіславській та Коломийській гімназіях. Батьки проживали тоді в селі Сороки на Городенщині, і він гуртував там сільську молодь, найкращих готував до вступу в ОУН. Від 1932 року проживав у Коломиї і невдовзі його призначили членом окружної екзекутиви ОУН. Коломийщина структурно була тоді округою ОУН, яка підлягала безпосередньо Крайовій Екзекутиві, тобто найвищому проводу на ЗУЗ. Навчаючись в Торговельній Академії у Львові, познайомився зі Степаном Бандерою. Під час вакацій 1935 року Романа призначили провідником окружної екзекутиви в Коломиї. Організаційний контакт вгору мав до одного з членів КЕ ОУН у Львові і вниз – до кожного повітового провідника. То був важкий для Організації час, коли у Варшавському та Львівському судових процесах КЕ ОУН була розбита, тому головним завданням було утримати в цілості сітку ОУН. З цим завданням Роман впорався якнайкраще.

У 1936 році він закінчив у Львові курси фахових організаторів читалень "Просвіти" і очолив Студентську референтуру КЕ ОУН, тобто став відповідальним за всі студентські мережі ОУН в Польщі. На прожиток заробляв у редакції газети "Нове Село", де в той час працював також майбутній шеф Служби Безпеки УПА Микола Арсенич.

У жовтні 1938-го студенти у Львові провели наймасовішу демонстрацію щодо оборони Карпатської України. В запеклих сутичках з поляками

вулицями міста пройшло 20 тисяч демонстрантів. Безпосереднім керівником акції був Роман Малащук. 21 березня 1939 року його арештувала польська поліція. Звільнений з ув'язнення 20 вересня перед приходом до Львова більшовицької армії. Одночасно в підземеллях собору святого Юра відбулася таємна зустріч членів КЕ та інших чільних провідників ОУН зі Степаном Бандерою, який теж перед тим був звільнений з польської в'язниці в Бересті і нелегально прибув до Львова. Було вирішено і далі розбудовувати мережу ОУН на всіх теренах, що опинилися під сталінською займанщиною. А деяких членів КЕ вирішено відправити на Захід. Потрапив до цієї групи і Малащук. На початку жовтня був уже в Кракові, де очолив посаду команданта всіх таборів утікачів з більшовицького пекла. У липні 1940-го перебрався до Варшави і працював в Українському Допомоговому Комітеті. З конспіративних міркувань сюди прибув Степан Бандера з дружиною Ярославою Опарівською. Для легалізації перед німецькими урядовими чинниками вони зареєструвалися під прізвисьом Гуцул. Саме Роман реєстрував усіх, хто відвідував Провідника. Був учасником Другого Великого Збору в Кракові, на якому головою Проводу ОУН обрали Степана Бандеру.

Перед початком німецько-більшовицької війни Малащук працював у Планувальному відділі похідних груп ОУН у Кракові, визначав кандидатури обласних і повітових провідників для всієї України, котрі мали невдовзі встановлювати українську владу на місцях.

Уночі 12 липня Роман Малащук був уже у Львові, а 8 серпня прибув до Станіслава на посаду обласного провідника ОУН. У другій половині серпня провів нараду з окружним проводом в Коломиї, який очолював "Чумак". Довідався, що всю родину планували вивезти в Сибір, але завадила війна.

14 вересня шеф Станіславського гестапо Крюгер заманив на "конференцію" і заарештував увесь обласний провід. Були схоплені Роман Малащук, його заступник Богдан Рибчук, члени проводу Василь Бандера та Євген Лозинський. Як з'ясувалося потім, до наступного ранку в області заарештували понад 200 оунівців. Опинилися у Львівській тюрмі на Лонцького, а потім – у краківській Монтелюпіх. 20 липня на саме дно пекла – у концтабір Аушвіц відправили Василя Бандеру, і за кілька днів він загинув мученицькою смертю. Подібна доля спіткала також і його старшого брата Олександра. А 8 серпня туди ж відправили і Малащука.

Після підступного арешту Станіславського обласного проводу його знову очолив "Чумак". З боку німецьких властей наступило нібито деяке затишшя. Однак, розраховуючи на те, що в Коломиї арешти не продовжаться, бандерівці не зішли в підпілля. Але вже 5 лютого 1942 року було арештовано 20 чоловіків і 8 дівчат. У тюрму на вулиці Романовського, 7 потрапили і Мельничук. 17 березня в Шепарівському лісі розстріляли члена окружного

проводу ОУН Михайла Оленюка "Лиса" та начальника української поліції Максима Микитюка. Доля арештованих склалася по-різному: декого відпустили, а чотирьох дівчат і п'ятнадцять чоловіків у середині жовтня відвезли до тюрми в Чортків. Через півтора місяці, 27 листопада, усі п'ятнадцять були розстріляні в Ягольниці, а дівчат відправили до Аушвіцу (серед них і Василь Мельничук "Чумак").

Після арешту "Чумака" обласним провідником був призначений, мабуть, Роман Мокрій "Байда". Він народився 1919 року в селі Тулукові на Снятинщині, закінчив гімназію в Коломиї. Як член Коломийського окружного проводу, брав активну участь у відродженні Української Державності на Покутті. Однак 5 травня 1944 року у Станіславі внаслідок нещасного випадку він трагічно загинув і тоді обласний провід очолив близький друг "Байди" Ярослав Мельник "Роберт". Він народився 1919 року в селі Бережниця на Калущині. Закінчив гімназію в Рогатині. Ще юнаком безмежно захопився ідеями українського націоналізму. На його ідейне становлення великий вплив здійснила родина греко-католицького священника Андрія Бандери, що проживала в сусідньому селі Старому Угринові.

Особливо дружні стосунки склалися з молодшими братами Василем і Богданом. Ще в гімназійні роки вступив в ОУН, а з приходом радянських військ вчителював у рідному селі. Вступив до Львівського університету, проте після року навчання змушений був його покинути, оскільки йому загрожував арешт. Перейшов на нелегальне становище. Зазнала репресій його сім'я: три його сестри, два брати і мати в 1940 р. були вивезені в Сибір.

З приходом німців "Роберт" був керівником ОУН Калуського повіту, але своєчасно зішов у підпілля, що врятувало його від арешту. Після смерті "Чумака" якийсь час очолював окружний провід Коломийщини. Знайшов у підпіллі і свою долю. Вірною його дружиною і соратницею по зброї стала красуня Антоніна Король "Таня" з Войнилової. Встигла закінчити лише три курси медичного інституту у Львові і пішла рятувати життя повстанців. Бо знала, що медичні працівники в УПА – на вагу золота. В 1944 році в подружжя народилася дівчинка, яку назвали Вірою. Другою дитиною був Роман, але судилося прожити йому дуже мало.

21 жовтня 1946 року, коли "Роберт" був уже керівником Крайового проводу ОУН "Карпати", поблизу Коломиї чекістами був арештований поранений слідчий СБ УПА Дмитро Ребрик "Лиман". Саме через нього засобом катувань енкаведисти й дізналися, що "Роберт" зі своїм оточенням перебуває в бункері на горі Яворина поблизу села Липи Болехівського району. Ліквідації Крайового Проводу окупанти надавали виняткового значення. План оперативних дій розроблявся в кабінеті першого секретаря компартії області Слоня. Присутній був заступник міністра внутрішніх справ УРСР Строкач.

Смертю героїв полягли дев'ять повстанців і серед них – “Роберт”, його дружина машиністка-друкарка “Таня” та їхні охоронці, кілька членів Крайового Проводу. Десятим був малий синочок “Роберта” Ромчик. Місце поховання тіл до сьогодні невідоме.

Роман Малащук, проживаючи в Канаді, був керівником Ліги Визволення України, а після загибелі Степана Бандери разом з Степаном Ленкавським та Ярославом Стецьком очолював Центральний Провід ОУН. Згодом протягом 16 років його обирали головою Світового Українського Визвольного Фронту. Помер і похований у Торонто.

Близький друг і соратник “Чумака” по боротьбі уродженець Косова, член окружного проводу Коломийської групи районів Роман Сельський розстріляний разом з ним у Ягольниці. Колишній командир старшинської школи ОУН в Коломиї Мирослав Харкевич помер в Чикаго 2002 року.

На Станіславщині під час німецької окупації діяли два окружні проводи – в Станіславі та Коломиї. Станіславським окружним провідником був Василь Дейчаківський “Мирон”, убитий в 1944-му ворожим агентом Коломийським – Василь Мельничук “Чумак”, а після його загибелі до травня 1944 року – Ярослав Мельник – “Роберт”.

Володимир СЕЛЬСЬКИЙ (Івано-Франківськ)

ТЕРОР ФАШИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ ПРОТИ ОУН НА ОКУПОВАНИХ ЗЕМЛЯХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В 1941-1944 РОКАХ (На прикладі окружного проводу ОУН Коломийської групи районів)

Факти засвідчують, що найбільш активний патріотичний рух проти поневолювачів (польських, більшовицьких, німецьких) на землях Західної України початково розгортався у двох центральних осередках української серцевини: у Львові – столиці Галичини та Коломиї – столиці Покуття. Так, газета “Діло” за 1931 рік від 19-20 вересня повідомляла “Коломийські гімназисти перед судом: судова розправа проти К.Сельського і семи товаришів”. Тоді, в 1930 році, польський уряд за політичну діяльність засудив у Львові на 4 роки вісьмох коломийських гімназистів.

Перед нападом Німеччини на Радянський Союз керівництво ОУН, борячись проти більшовицького терору, сподівалося, що, звільнившись від радянської окупації, Україна здобуде свою незалежність. Тому початково, з приходом на нашу територію мадярів, населення раділо цій події. Гітлерівський уряд навіть дав можливість оголосити у Львові 30 червня 1941 року

про відновлення Української держави. Широко відзначалася ця подія в Коломиї. На свято Зброї в знак проголошення незалежності 30 червня члени ОУН, що вийшли з підпілля, організували масовий похід, в якому взяли участь тисячі коломиян. У вступному слові Михайла Марунчака про книгу “Я вас не забуду” Мирослава Харкевича читаємо: “У цю неділю ми марширували на чолі походу. В наших очах світилося завзяття і безмежна любов до своєї землі, а на синьо-жовтій опасці у кожного виднів золотий тризуб і знамено ОУН... В той час, широко і в душі української стихії, всі люди вірили в ідейне, безкомпромісне й чесне будівництво власної, молоді української держави”. В цей день на ратуші було підняте синьо-жовте полотнище, яке звисало майже на висоту всієї вежі. Після походу відбулося віче з запальними промовами і святковій урочистості.

Однак, минуло небагато часу, як тимчасова мадярська окупація закінчилася і, згідно з гітлерівськими планами, наступили трагічні будні.

На зміну Дем'яновим лазам, Биківням з'являлись Ягольниці. Як енкаведисти, так і гестапівці намагалися замести сліди своїх злочинів. Страту людей вели подалі від очей свідків. Зокрема, в Ягольниці на місці страти 52 українських патріотів за часів окупації знаходився військовий вишкільний плац, побудований ще за Австрії. За ним на всі боки – безмежні поля. Тут гестапівці неодноразово розстрілювали людей. На жаль, до цього часу не встановлено точного місця знаходження трагічної братської могили. Єдиним свідченням залишилась фотографія могили, насипаної селянами навколишніх сіл за розпорядженням Чортківського осередку ОУН. Згідно з ним кожен селянин, що мав коней, привозив по чотири фіри землі на місце розстрілу. Протягом ночі (на третю добу після акції) була насипана могила і встановлений на ній великий хрест. Простояла могила тільки один або два дні. Бо наступної ночі гестапо під загрозою розстрілу привезло інших в'язнів, які розрівняли її і зняли хрест. А щоб ніхто не смів підходити до місця розстрілу, виставили варту. Говорили, що з часом могилу було насипано вдруге, але потім так само зруйновано. Так німецькі головорізи замітали сліди своїх злочинів.

Крім жертв у Ягольниці, в Західній Україні в цій акції було знищено ще 48 чоловік. Формальною підставою для розстрілу послужило вбивство у Львові на вулиці Гейнінга одного і поранення другого гестапівських чиновників з Берліна. Насправді це була наперед запланована німцями акція з метою фізичної ліквідації керівництва та активу ОУН. Так, 25 листопада 1941 року, за вказівкою Гітлера, був переданий таємний наказ німецькій службі безпеки:

“До станиць у Києві, Дніпропетровську, Миколаєві, Рівному, Житомирі, Вінниці та ін.

Справи: Організація Українських Націоналістів, рух Бандери.

Стверджуємо понад всякий сумнів, що рух Бандери готує повстання в Рейхкомісаріаті України, з метою створити незалежну Українську державу. Наказуємо: негайно заарештувати всіх членів ОУН і після основного переслухання таємно розстріляти під предтекстом грабунків. Протокол переслухання належить переслати до айнзацкоманди, секція Ц.5. Прочитавши цього листа, негайно знищити” [5].

Годі хвиля масових арештів прокотилася по всій Україні. В тюрми були кинуті кращі сини і дочки українського народу. Не обминула вона і Коломию. П'ятого лютого 1942 року гестапо заарештувало в Коломій ряд членів ОУН і серед них 8 молодих жінок. 9 місяців вони мучилися в нелюдських умовах Коломийської тюрми, що на вул. Романовських, виснажені голодом і тифом (тепер там знаходиться Коломийське медичне училище). Чоловіки були ув'язнені в камері № 7, а дівчата – в № 6.

Про страхітливі умови перебування в Коломийській тюрмі ми дізналися від тих, кому вдалося вижити. Це пані Ліда Гоянюк (Біль), Зіновій Гоянюк, Марія Горбачевська, Дарина Хоржевська, Мирослав Харкевич. Зокрема, з цього приводу Мирослав Харкевич, якому вдалося вижити тільки через те, що його в жовтні 1942 року гестапо перевело з Коломиї до Львівської в'язниці, що на вул. Лонцького, писав: “Одного дня нацисти забили вікни камер кошами з грубих дощок. Трохи пізніше забрали всі сінники, на яких ми спали. Відтак, заборонили ходити по камері і співати пісні. Дальше наступила заборона ходити на тюремні прогулянки та до тюремної лазні. Відтак, було заборонено приймати передачі від рідних з харчами та оджею. Нарешті кат Вайсман – слідчий гестапо, який проводив допит коломиян, заявив, що карає групу “бандерівців” голодівкою на необмежений термін. В'язні келії, де сиділи “бандерівці”, одного дня діставали кухоль теплої води й кусень 200 гр. гливого хліба, а наступного дня – один кухоль рідини, що називалась зупою. Коли по чотирьох тижнях “голодова кара” були скасована, а тюремне життя повернулося ніби до в'язничних норм, то надалі оголошення голодування стало збрешою українських в'язнів у двобою між ними і гестапо” [6].

Хто ж були ті в'язні Коломийської тюрми, на яких чекала смерть в Ягольниці?

Василь Мельничук (“Чумак”) – окружний провідник ОУН Коломийської групи районів, 1914 року народження, схожий на цигана, працював в Городенці в адвокатській канцелярії доктора Теофіла Окуневського.

Разом з Романом Сельським і Мирославом Харкевичем 30 червня 1941 р. підняли синьо-жовтий прапор в Коломій на ратуші.

Павло Витвицький, парох з Жаб'я (Верховини), родом з с. Витвиці Долинського повіту.

Дмитро Григорович, народився в 1916 році на Снятинщині в с. Орелець. Вчителював у с. Вовчківцях після закінчення Снятинської гімназії. Член ОУН.

Олекса Коссак, народився в 1887 році в Дрогобичі, закінчив юридичний факультет Львівського університету. В Коломій працював членом ревізійної комісії банку “Покутський союз” та входив до правління кооперативу “Підкарпатський союз”.

Богдан Ліновський. Родом з с. Палагичі Тлумецького району. Народився у родині священника, закінчив Коломийську гімназію, член ОУН, провідник юнацтва. Мав гарний голос, коронною його піснею була “Гетьмани, гетьмани”.

Володимир Мегера. Мовчазний сільський хлопець, 1919 року народження, випускник Коломийської гімназії. Звичайно його називали Магур, а на питання відповідав коротко: “так є” або “ні”. По камері ходив у довгій військовій шинелі.

Михайло Парасюк, народився на Снятинщині в с. Тулукові в 1914 році. Навчався в коломийській гімназії разом з Р. Сельським та В. Мельничуком. Після закінчення Краківського університету в 1939 році працював директором тютюнової фабрики в Заболотіві.

Степан Сатурський. Народився 1909 року в с. Сухоставі на Тернопіллі. Батько о. Іван викладав в Коломийській гімназії грецьку мову, її закінчив і сам. Після закінчення юридичного факультету в Львівському університеті здобував адвокатську практику у письменника і адвоката Андрія Чайківського.

Юрій Сливка. Місце народження – с. Зібранівці, що на Снятинщині, рік народження – 1908. Сільський господар. В 1941 році разом з М. Парасюком вивісив синьо-жовтий прапор над ратушею в Заболотіві.

Володимир Сидорук. 1912 р.н., завзятий кооператор і господарник. Псевдо “Вуйко”. Працював в “Окружному союзі кооператорів”, де і був заарештований.

Микола Сорук, псевдо “Гуцул”. Народився в с. Замогорі в 1915 р., був повітовим провідником ОУН Косівщини. Понад усе любив полювати.

Володимир Тихович. Народився у 1920 р. у м. Коломій. Після закінчення гімназії працював в “Українській книгарні”. Провідник юнацької сітки ОУН. В 1941 р. навчався в старшинській школі ОУН в Коломій.

Степан Тулівський, 1915 року народження, з Буковини. Вчителював у с. Ценява, біля Коломиї.

Роман Сельський. Псевдо “Мундзьо”, родом з Косова, 1915 р.н. Вищу освіту отримав у Познані, був гарним тенісистом. Працював головним інженером фабрики Біскупського (“Коломиясільмаш”). Член окружного проводу ОУН. Інтелігент від природи. Користувався великою повагою серед коломиян. Друзі, знайомі, близькі його постать змальовували так: високий, кучерявий, з темним волоссям, синьоокий, завжди кожному дивився просто в очі, а з уст не сходила благородна усмішка. Мав бездоганні манери, був

стриманий, але всі його слухались, і ніхто не міг йому в чомусь відмовити. У молоді роки довелося пережити ряд стресів. Перший, коли у 1930 р. старшого брата, разом з іншими гімназистами, арештувала польська поліція в Коломиї за розклеювання відозв УВО й “Сурми”, суд над якими відбувся у Львові. Одночасно батька – суддю з цивільних справ, польська влада передчасно відправила на пенсію. Після 1939 р. радянська влада розпочала масові репресії проти місцевого населення. Насильно нав'язується комуністична ідеологія, спрямована на розбудження ненависті, недовіри брата до брата, сина до батька, дочки до матері. За найменшими доносами невинних людей кидали в тюрми, засиляли в Сибір. Не міг миритися з такою “свободою” молодий інженер. Ним зацікавлюється НКВС. Роман змушений піти в підпілля і стати активним учасником ОУН. Не зумівши арештувати його, енкаведисти зводять порахунки з його родиною. За місяць до нападу фашистської Німеччини вивозять в Сибір його батьків і брата Костянтина з сім'єю. Можна лише уявити, що пережив у цей момент Роман, коли бачив, як вивозять родину, але безсилий був зарадити лихові. Того ж дня вивезли його дружину Ірину (з дому Грабовенських), з якою так і не довелося зазнати спільного подружнього життя.

Арештований 5 лютого 1942 року разом з іншими товаришами. в місяць своїх уродин. (виповнилося 27 років) і кинутий до Коломийської тюрми, Роман Сельський витримав усі поневіряння гестапівських катів з піднятою головою. Не зламали його бойовий дух і віру в майбутнє ні тиф, ні допити. Не бажаючи покидати в біді своїх товаришів, відмовився він і від втечі з Чортківської в'язниці, яка йому практично була підготовлена.

Роман пішов з життя разом з побратимами, так і не дізнавшись про долю своїх батьків, дружини, близьких. Він не міг уявити собі, що батько, суддя за освітою, навечно залишиться лежати в мерзлотній землі далекого сибірського села Свіщово Красноярського краю, а маги – проведе останні свої дні у психіатричній лікарні у Львові на Кульпарківській. Не знав нічого про свою дружину, яка протягом 1941-1946 років відбувала заслання спочатку у заполярній Ігарці та Дудинці, а відтак будувала Комсомольськ-на-Амурі. Повернувшись до Коломиї із заслання, так і прожила свій вік самотньою вдовою. Померла 20 липня 1991 року. Не мав також ніякого уявлення про подальшу долю сімей свого брата Костянтина та сестри Марії.

14 жовтня разом із чоловіками гестапівці відправили вантажними автомобілями з Коломиї до Чорткова і п'ятох коломийських дівчат. І чекала та ж доля, що й чоловіків, але волею Божою їм суджено було залишитися живими. Назвемо імена тих 20-24 літніх патріоток з Коломиї, яким довелося пережити чортківські страхіття 1942 року самим, а також розповісти про них всім нам.

Марія Горбачевська. 1918 року народження, в'язень Освенціму під номером 45989. Проживає в селищі Делятин.

Ольга Оробець. 1922 року народження, в'язень концтабору “Майданек”. Померла в дорозі, повертаючись з концтабору. в 1945 році.

Дарія Хоржевська (Фесюк). 1922 року народження, в'язень Освенціму під номером 45987, проживає в Коломиї.

Ірина Яремчук (Стецик). 1922 року народження, вдалося організувати втечу в Чорткові з інфекційної лікарні, де лежала хвора на тиф, зараз проживає в м. Торонто, Канада.

Ліда Гоянюк (Біль). 1921 року народження, народилася в с. Залучі Коломийського повіту, в родині священика о.Миколи. До арешту працювала в “Союзі кооператив”. Про перебування в Чортківській в'язниці пані Ліда згадує: “Невиносимо довго тягнулись короткі, холодні зимові дні в Чортківській в'язниці, а за коломийських дівчат німці ніби забули. Тут через ґратяні вікна ми зустріли і перші дні весни”. У березні 1943 року п. Ліду і інших двох дівчат (Д.Хоржевську та М.Горбачевську) переводять до Львівської в'язниці на “Лонцького”, а 14 червня 1943 року вони опиняються в концтаборі “Освенцім”. На руці п. Ліди з'являється номер в'язня: 45988. Більше дев'яти місяців довелося тут терпіти нелюдські страхіття одного з найжорстокіших концтаборів. 3 квітня 1944 року Ліду Гоянюк переводять до концтабору в Баварії “Ревенсбрюк” і на руці з'являється витавруваний новий номер – 32901. Однак довго тут її не затримують, виснажену молоду дівчину 3 травня переводять до третього концтабору у Німеччині у м.Гентин. Так з'являється наколотий новий номер в'язня - 11125. Тут в неймовірно важких умовах вона дочекалася 7 травня 1945 року, коли в'язнів табору звільнили війська колишнього Радянського Союзу.

Протягом місяця з великими труднощами добиралася до рідної домівки в с. Залуче. Та на цьому страшні дні для пані Ліди на закінчились, а з'явилися нові. На Різдвяні свята в ніч на 10 січня 1950 року НКВС арештує батька, о.Миколу Гоянюка та сестру Зиновію, яка проживала в Коломиї. Звинувачуючи їх у зв'язку з ОУН-УПА, військовий трибунал засуджує о.Миколу на 25 років з відбуванням покарання в таборах Мордовії, де і помер. Сестра була засуджена на 10 років. Покарання відбувала в Караганді до 1957 року. Зараз проживає в Коломиї.

Зиновія Гоянюк, 1918 року народження, у 1937 році закінчила Коломийську гімназію де вступила в ОУН, згодом навчалась у Львові, працювала в підпіллі під орудою майбутньої дружини Степана Бандери Ярослави Опарівської. Вона була також арештована німцями разом з іншими патріотами в Коломиї в лютому 1942 року. Тоді, знаходячись в ув'язненні на вул. Романовського, одна з перших захворіла на тиф. Її переводять з в'язниці на лікування до інфекційної лікарні, звідки підпільники влаштували

ій втечу. Подальші роки німецької окупації п. Зиновії пов'язані з підпільною роботою в ОУН.

Пані Ліда Гоянюк (Біль) в 1954 році вийшла заміж, виховала двох синів. До виходу на пенсію працювала на скромних посадах у Коломиї. Сьогодні п. Ліда, не дивлячись на роки і здоров'я, залишається в Коломиї активним членом товариства "Меморіал", "Братства вояків ОУН-УПА" та "Спілки репресованих".

Так, завдяки наполегливості сестер Гоянюк, сина Василя Мельничуки ("Чумака"), п. Мстислава (проживає у Дрогобичі), п. Андрія Базилінського, відомого на Чортківщині громадського і політичного діяча, інженера, поета та при підтримці патріотичної громадськості і районної ради Чорткова у нагоді п'ятдесятиріччя Ягольницької трагедії 29 листопада 1992 року біля дороги від Чорткова до с. Ягольниці було встановлено і освячено пам'ятний хрест.

На металевому хресті табличка з написом: "На цьому полі у невідомому місці поховано 52 українські патріоти, розстріляні німецькими загарбниками 27 листопада 1942 року". Далі йде перелік прізвищ, а під ними слова "Хоч не в рідному селі, зате в ріднім краю ми за волю України всі тут спочиваємо".

Це були переважно жителі Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей, які, не шкодуючи життя, боролись за волю України.

Минуло 60 років від тієї страшної ночі 27 листопада 1942 року у Чортківській в'язниці. І знову з важким болем у серці пані Ліда Гоянюк згадує той час, коли коридори в'язниці заповнили гестапівці з псами, які злісно вигавкували, а відлуння хижого лаю сягало найглухіших тюремних куточків; коли в тон псам кати голосно викликали знайомі і незнайомі прізвища хлопців-в'язнів, виводили у двір, щоб посадити у вантажні автомобілі і відвезти в останню дорогу на ягольницькі поля.

Кожна акція ОУН жорстоко придушувалася новими репресіями з боку гестапо. Так, в наступні роки німецької окупації у Львові загинула Олена Басараб. На Лонцького гестапо замордувало крайового провідника ОУН Климova-Легенду. Звідси відправили на розстріл 28 провідних членів ОУН і серед них члена крайового правління інженера Андрія Пясецького [1]. 11 грудні 1943 року з Львівських в'язниць випроводили "на пісок" у Лисиничах 42-х членів ОУН, а 11 грудня – знову 15 осіб.

В 1943-1944 роках в Дрогобичі було розстріляно 97 осіб, в так звані масових акціях, без жодних актів обвинувачення та судових процесів, у Стрию – 20, Самборі – 11, в Бережанах на Тернопільщині – 19 осіб. На Івано-Франківщині в Білих Осиавах гестапо арештувало і розстріляло 10 українців, в Долині вбили 1 листопада 1943 року – 26 осіб, в Калуші – 11 чоловік, немало патріотів було знищено в самому Станіславові. Крім того

з Львівських в'язниць гестапо організувало масові транспортування на тривалі муки і повільну смерть до концентраційних таборів, таких як Освенцім, Майданек, Дахау, Саксенгаузен та ін. Відомо, що з жовтня 1943 року до червня 1944 року було розстріляно тільки на Покутті 1570 українських патріотів [6].

Іван Іліяшевський в публікації "Три Великодні під гітлерівською окупацією" писав про ті часи: "... тоді були облави по містах і селах, на прилюдних площах розстрілювали по кількадесят людей із "загіпсованими" устами. То було життя "на мотузку" довжина котрого лічиться на хвилини, треба було збиратися до бігу, до бігу за своє життя".

Сумна доля жертв Ягольниці співзвучна з історією багатьох інших, як страчених, так і живих наших земляків. Не злічити могил на українській землі, де спочили сини нашого народу. Багато місць поховань залишаються невідомими. Так стиралась пам'ять нашими ворогами про мертвих і живих, про близьких і далеких родичів тільки за те, що вони були українцями, були людьми високої культури і тим прошарком місцевої інтелігенції, селян, та іншого трудового люду, якому дорога була рідна земля. Зараз на пам'ять про них насипають символічні могили, встановлюють пам'ятні хрести.

Таке право здобули за 10 років незалежності члени ОУН-УПА, а от визнати їх воюючою стороною за незалежність нашої держави, надати їм права на рівні з війнами бойових дій колишньої Радянської армії у Другій світовій війні урядові структури України до цього часу не спромоглися.

1. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942-1955 рр. Документи і матеріали. – Львів: Просвіта, 1991. – С.18.
2. Сельський В. Правда про жертви Ягольниці. Скільки впало нас на дорозі до волі // Галичина. – 1993. – 19 січня. – С.6.
3. Сельський В. Вони боролися і страждали за Україну // Галичина. – 1990. – 24 листопада; Вісник Обласної організації історико-просвітницького товариства "Меморіал". – № 6. – С.6-7.
4. Сельський В. Скільки впало нас на дорозі до волі: Регіональний річник – Тернопілля 95. – Тернопіль: Збруч, 1995. – С.99-103.
5. Томашук М. Запалала вогнем. – Коломия, 2000. – С.80-87.
6. Харкевич М. Я Вас не забув. Спомини 1935-1945 рр. Українсько-Американська Фундація "Воля". – Нью-Йорк-Чикаго, США, 1997. – С.6-8; 12-17.

РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНІ ЗАХОДИ ОРГАНІВ НКВС-НКДБ З ЛІКВІДАЦІЇ ЗБРОЙНОГО ПІДПІЛЛЯ ОУН-УПА НА ТЕРЕНАХ СТАНІСЛАВЩИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1944 – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1945 РОКІВ

Наприкінці серпня 1944 р. майже вся територія Станіславської області була визволена від німецько-фашистських загарбників. У визволених селах і містах відроджувалася радянська влада, проти якої вели боротьбу члени ОУН-УПА. Згідно з військово-оперативним планом Головного Командування УПА (ГК УПА) територія Станіславщини складала четверту воєнну округу (ВО) “Говерла”, на якій дислокувалося до 7 тис. бійців УПА-Захід [1].

ВО “Говерла” складалася з чотирьох тактичних відтинків (ТВ): “Чорний ліс” (територія Станіславського, Богородчанського, Калуського, Галицького районів), “Гуцульщина” (Коломийський, Жаб’євський, Косівський, Яблунівський райони), “Дністер” (Городенківський, Снятинський, Тлумачький райони) та “Журавлі” (Долинський, Болехівський, Рожнятівський, Перегінський райони). Тут рейдували курені “Дзвони”, “Бескид”, “Месники”, “Сивуля”, “Смертоносці”, “Підкарпатський”, “Гуцульський”, “Карпатський”, “Гайдамаки” та інші. Ці військові відділи, за словами начальника обласного УНКДБ Михайлова, склалися з осіб до 35-річного віку [2].

Значно збільшилася чисельність УПА-Захід на теренах ВО “Говерла” восени 1944 р., коли в області була оголошена тотальна мобілізація до Червоної армії. Так, згідно з доповідною секретаря Станіславського обкому КП(б)У М.Слоня, у 24 районах на збірні пункти райвійськкомісаріатів станом на 20 вересня з’явилося лише 27749 призовників із 43352. Перешкоджали мобілізації, за словами секретаря, відділи УПА, які вдавалися до різних методів залякування населення [3].

Більшість призовників під страхом можливих репресій все ж таки через кілька днів з’являлася на збірні пункти РВК. Частина вступала в ряди УПА, а решта ставала “нелегалами” до часу виявлення їх співробітниками НКВС.

Наприкінці серпня обласне управління НКВС розробило конкретний план з ліквідації військових формувань ОУН-УПА. Зокрема, всі райони області були розділені на п’ять оперативних секторів, у які направлено по 5-7 досвідчених оперативників з обласного управління. У їхнє підпорядкування переходив увесь особовий склад РВ НКВС та військові гарнізони ВВ НКВС, які дислокувалися на теренах даного оперативного сектора [5]. Військові операції на ТВ “Чорний ліс”, “Гуцульщина” та “Журавлі” розпочалися 9 вересня, але успіхи були незначними. За словами начальника

УНКДБ, повна ліквідація “банд УПА” буде можливою лише за умови залучення всього “населення в боротьбу против бандитских групп” [2].

9 жовтня появився спільний наказ НКДБ-НКВС СРСР “О мероприятиях по усилению борьбы с оуновским подпольем и ликвидации вооруженных банд ОУН в западных областях Украинской ССР”. Згідно з ним, на терени західних областей України були направлені додаткові ВВ НКВС, досвідчені оперативні працівники зі східних областей УРСР, посилюючи репресії проти сімей повстанців та членів ОУН, так званих “бандпосібників” та дезертирів [5].

1 листопада в західних областях з метою ліквідації збройного підпілля ОУН-УПА розпочалася широкомасштабна військова операція, яка тривала до кінця року і відома як “перший хрущовський нажим” (всього до грудня 1946 р. їх було 14).

Цього ж дня на ТВ “Чорний ліс” у сутичці з переважаючими ворожими силами загинув курінний “Гамалія” і майже увесь керівний склад Краєвої СБ. Незначних втрат зазнали повстанці і на ТВ “Журавлі” та “Гуцульщина”.

23-24 листопада на пленумі ЦК КП(б)У було заслухано звіт про роботу Волинського, Станіславського і Чернівецького обкомів партії з ліквідації збройних формувань, яка була визнана незадовільною. Пленум визначив конкретні методи роботи з остаточної ліквідації збройного спротиву ОУН-УПА в західних областях України до 15 березня 1945 р. З цією метою від 27 листопада 1944 р. до березня 1945 р. було опубліковано декілька звернень уряду УРСР до населення західних областей України, учасників ОУН, УПА, УНРА і УГВР; ці звернення масово дублювалися обкомами [6].

Однак, незважаючи на військово-чекістські операції та пропагандистську кампанію, активність дій збройного підпілля не зменшилася, а, навпаки, посилилась. Як зазначив у своєму виступі 8 грудня на обласній нараді радпартапарату начальник УНКВС полковник Завгородній, “свидетельством активизации в определенных районах оуновских банд является то обстоятельство, что мы в сравнительно короткий период имели налет на райцентр Солотвино, Большевцы, Тлумач, Тысменица” [7].

Диверсійно-терористичні акції збройного підпілля ОУН-УПА наводили панічний страх на радянсько-партійний актив як на місцях, так і в районах. Навіть в обкомі партії, за словами М.Слоня, було чимало переляканих “болтунов”, які “ничего другого не имеют на языке, как рассказывать про зверства и выводят все в черных красках, и людей, которые приезжают к нам, буквально перепугивают, в особенности женщин... У нас складывается такая мысль, что если поехать в село, то живым оттуда не вернешься...” [7]. Керівники силових відомств у своїх виступах доводили,

¹Цитати подані мовою оригіналу.

що “до тех пор, пока население не привлечем к борьбе с бандитами, наши успехи будут не очень хорошие” [7].

Оскільки із західних областей України Станіславська область була “поражена бандитизмом” найбільше, то 11 грудня 1944 р. вийшов наказ НКВС УРСР “О дальнейших мероприятиях по борьбе с бандитизмом ОУН и УПА на территории Станиславской области”. У ньому, зокрема, відзначалося, що “ликвидация оуновского подполья и их бандитских формирований” продовжує залишатися “в неудовлетворительном состоянии”. А райони області є “засоренными повстанческими элементами, которые терроризируют советско-партийный актив и дезорганизуют хозяйственно-политическую жизнь в населенных пунктах” [8]. І це при тому, що за період з вересня по грудень 1944 р., під час 72 військово-чекістських операцій та засад втрати ОУН-УПА склали 11964 особи. Із них: вбитими – 5435 осіб, було полонено під час військово-чекістських операцій – 2975 осіб, виявлено 2143 чол., “негалів”, які уникали призову в армію, 1243 призовники з’явилися в РВК добровільно, “викрито” і заарештовано 26 “німецьких посібників”, 4 “німецьких агентів” та 138 членів ОУН [9]. Як трофеї. було захоплено: 5 гармат, 14 мінометів, 8 радіостанцій. 181 ручний кулемет, 698 снарядів, 6 протитанкових рушниць, 1327 гвинтівок, 189 автоматів, 41 пістолет, 7381 гранату, 4217900 патронів, 2138 мін, 15 ножів, 44 станкових кулемети, 38 телефонних апаратів, 10 друкарських машинок, 3 типографії, 7 швейних машинок, 10 км телефонного кабелю, 550 кг вибухівки. Крім того, було виявлено і знищено 24 продуктових і речових склади, 7 бункерів і схронів та 4 шпиталі [9].

За цей же час втрати з радянської сторони склали 3365 осіб, із них: вбитими – 2871 особа (36 працівників НКВС, НКДБ, 31 офіцер Червоної армії, 228 рядових і сержантів Червоної армії, 23 “істребків”, 66 радянсько-партійних працівників, 2871 сільських активістів та членів їх сімей), пораненими – 331, потрапили в полон 163 особи [9].

Незважаючи на втрати, наприкінці грудня 1944 р., за даними обласної прокуратури, на теренах Станіславщини ще залишалось 42 “бандформування” чисельністю 4250 чол., 127 “бандитов одиночек”, 1642 особи “из числа бандитствующих активных членов ОУН и их пособников”, а 2341 особа перебувала “на списочном учете”, із яких: “лиц причетных к ОУН и УПА – 921 чел.; пособников немцев – 198; старост – 221. полицейских – 229, прочих – 126 чел.” [9].

10 січня 1945 р. ЦК КП(б)У прийняв чергову постанову “Про усиления борьбы с украинско-немецкими националистами в западных областях Украины”, у якій вимагалось від секретарів ОК КП(б)У західних областей, начальників НКВС-НКДБ, ВВ НКВС та ПВ НКДБ “усилить борьбу с украинско-немецкими националистами с тем, чтобы использовать зимний

период для окончательного разгрома и ликвидации банд и подполья украинско-немецких националистов” [3].

На виконання цієї постанови 18 січня з’явився наказ начальника обласного УНКВС, яким передбачалося проведення цілого ряду репресивно-каральних заходів як щодо учасників збройного підпілля, так і їхніх сімей. Зокрема, з 20 січня по 15 лютого 1945 р. була проведена поіменна реєстрація всіх жителів області віком від 15 років і старших. У разі відсутності когось із членів сім’ї, глава сім’ї повинен був протягом трьох днів розшукати його й з’явитися з ним у РВ НКВС. В іншому разі сім’я підлягала виселенню [10].

Внаслідок вжитих заходів, за період від 10 по 31 січня 1945 р. під час чекістсько-військових операцій у Станіславській області було вбито 944 повстанців і членів ОУН, полонено 1323 особи, прийшло з повинною 1155 чоловік. І все ж, як відзначалося в листі Політбюро ЦК КП(б)У від 3 лютого для секретарів обкомів і райкомів та начальників обласних управлінь НКВС і НКДБ, “общее состояние борьбы с националистами в западных областях остается пока неудовлетворительным” [3].

Підсумки з ліквідації збройного підпілля ОУН-УПА були розглянуті на Пленумі ЦК КП(б)У 26 лютого 1945 р. Відзначалося, що за період від 10 січня по 23 лютого 1945 р. на теренах західних областей України було вбито понад 11 тис. повстанців і членів ОУН, полонено 26 тис., прибуло з повинною 22 тис. повстанців і членів ОУН та понад 13 тис. призовників, що ухилилися від мобілізації в Червону армію.

Відзначивши успіхи й недоліки, Пленум зобов’язав радянсько-партійні органи і силові відомства “еще шире развернуть массово-политическую работу” для повного знищення підпілля ОУН-УПА [11].

На виконання постанови в Станіславській області, за словами обласного прокурора, був задіяний “весь партийно-советский актив” і “все воинские части, дислоцирующиеся на территории Станиславской области” [12]. Упродовж січня – березня під час військово-чекістських операцій та засад було вбито 4979 повстанців і членів ОУН, а 13230 осіб прийшли з повинною. Втрати радянської сторони склали 211 осіб вбитими і 85 – пораненими [12].

У боротьбі з підпіллям репресивні органи практикували й такий метод залякування населення, як прилюдні страти через повішення. За словами обласного прокурора, “по приговору военной коллегии Верховного Суда Союза ССР было прилюдно в районах области повешено 28 бандитов” [12, 5]. А 908 сімей (2480 осіб) було вислано у східні регіони СРСР, оскільки їхні рідні перебували в “бандах” [12].

Незважаючи на репресивні заходи, збройне підпілля ОУН-УПА продовжувало діяти в усіх західних областях України і після 15 березня. У тому числі в Станіславській області 79 “банд” чисельністю 1908 осіб [3].

З 20 березня розпочалася “друга хвиля” з “остаточної” ліквідації ОУН-УПА, яка тривала до кінця червня 1945 р. За даними звіту прокурора області, “в ходе проведения с 1 апреля по 1 июля 1945 г. операций нанесен решительный удар по бандформированиям, боевикам и ОУНовскому подполью в Долинском, Калушском, Коршевском, Яблуневском, Жабьевском, Солотвинском и других районах области. За отчетный период было проведено 576 чекистско-войсковых операций силами пограничных внутренних войск НКВД, бойцами истребительных батальонов и оперативного состава органов НКВД. В результате проведенных операций полностью и частично разгромлено 23 бандитско-повстанческих групп..., 9 учебно-запасных сотень.

При ликвидации бандитских групп ОУНовского подполья за второй квартал: убито – 3208, задержано – 15471. В числе убитых: бандитов – 2749, дезертиров РККА – 14, уклонившихся от службы в РККА – 49, бандпособников – 7, прочего антисоветского элемента – 389. В числе задержанных: бандитов – 5244, дезертиров РККА – 137, уклонившихся от службы в РККА – 7845, бандпособников – 1849, прочего антисоветского элемента – 389. За это время явилось с повинной – 4834, в том числе бандитов – 4655, уклоняющихся от службы в РККА – 179 человек” [12].

В тому числі загинуло: 3 курінних і один заступник курінного, 12 сотенних і два заступники, 24 чотових і 38 ройових, 4 члени окружного проводу ОУН, 1 надрайонний провідник, 7 районних провідників, 4 керівники районних СБ, 14 підрайонних керівників, 7 кушових, 90 станічних, 1 районний і 1 підрайонний господарчий, 35 станичних господарчих, 561 розвідників і бойовиків СБ, 49 зв’язкових [13]. Із трофеїв взято: 15 мінометів, 42 станкових кулемети, 188 ручних кулеметів, 401 автомат, 1556 гвинтівок, 8 ПТР, 265 пістолетів, 4228 гранат, 672308 патронів, 3204 міни, 689 снарядів, 7 радіопередавачів, 31 телефонний апарат, 22 друкарських машинки, 19 радіоприймачів, 1 типографію, 34 біноклі, 52 коні, 8 возів, виявлено 65 складів, знищено 29 складів, 10 баз і 874 схрони [12].

За цей же період, згідно з джерелами ОУН-УПА, на теренах Станіславщини відділи УПА провели 181 бойову операцію (із них 8 – напади на районні центри), під час яких радянська сторона втратила 3975 чол. вбитими (в тому числі: 6 майорів, 10 капітанів, 30 лейтенантів, 17 начальників РВ НКВС і НКДБ) і 1383 чол. пораненими. Крім того, було знищено 21 автомашину, 5 локомотивів, зруйновано 9 мостів, здобуто 22 кулемети, 103 автомати, 29 карабінів, 321 гвинтівку, 38 пістолетів та інших боєприпасів. Втрати ж відділів УПА та ТВ “Чорний ліс” склали лише 215 чол. вбитими і 129 чол. пораненими. А за період від 1 липня 1944 р. по 30 червня 1945 р. радянська сторона у воєнній окрузі “Говерла” втратила 7456 чол. вбитими, тоді як УПА – 678 чол. [1].

Нам важко судити, чия статистика достовірніша. Але незаперечним є той факт, що, незважаючи на задіяні значні військові сили та репресивно-каральні заходи, ліквідувати збройний супротив ОУН-УПА на теренах Станіславщини у визначені партією терміни органам НКВС-НКДБ так і не вдалося.

1. Шанковський Л. Тринадцять літ // Альманах Станіславської землі. Т.1. – Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1975. – С.185-186, 180.
2. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф.П-1, оп.1, спр.169, арк.53.
3. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944-1953 рр. Нові документи і матеріали. – К., 1998. – С.120-121, 197, 215-216, 253.
4. Архів Управління внутрішніх справ України в Івано-Франківській області (далі – Архів УМВСУІФО) // Прикази, директиви, розпорядження УНКВД в Станіславській області за 1944 год. – Т.3.
5. Там само. Приказ НКВД-НКГБ ССРСР от 9 октября 1944 года // Прикази, директиви, розпорядження НКВД ССРСР за 1944 год. – Т.1. – С.183-184.
6. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні: 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. – К., 1994. – Кн.1. – С.262.
7. ДАІФО. – Ф.П-1, оп.1, спр.170, арк.36, 52, 75.
8. Архів УМВСУІФО. Приказ НКВД УССР от 11 октября 1944 года // Прикази, директиви, розпорядження НКВД УССР за 1944 год. – Т.2.
9. ДАІФО. – Ф.Р-753, оп.1, спр.63, арк.32-34.
10. Архів УМВСУІФО // Прикази, директиви, розпорядження УНКВД в Станіславській області за 1945 год. – Т.7.
11. ДАІФО. – Ф.Р-295, оп.2, спр.18, арк.82-85.
12. Там само. – Ф.Р-584, оп.1, спр.6, арк.5, 12-15.
13. Там само. – Ф.Р-389, оп.1, спр.19, арк.15.

Василь МАРЧУК (Івано-Франківськ)

ВІЙНА І ХРИСТІЯНСЬКА МОРАЛЬ: СУСПІЛЬНА МІСІЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У 40-І РОКИ ХХ ст.

Війна і насильство несумісні з християнською мораллю. Тому в період Другої світової війни Греко-Католицька Церква зайняла миротворчу позицію, захищаючи крайн від фізичного терору – спершу більшовицького, а згодом – німецького. Уже восени 1939 р. радянський тоталітарний режим припинив діяльність Богословської академії у Львові, Перемишльської, Львівської і Станіславської духовних семінарій. Закрито видання церковних часописів. Священикам заборонено відвідувати хворих у лікарнях з метою

сповіді, причастя або поховального обряду (нова влада трактувала це як кримінальний злочин, що карався шістьма місяцями ув'язнення). У багатьох церковних приміщеннях влаштовано сількоми, клуби тощо [1]. Проблема консолідації церковного і національно-культурного життя була у центрі уваги Соборів 1941-1944 рр.

Напад Німеччини на СРСР 22 червня 1941 р. змінив релігійну ситуацію на західноукраїнських землях, які вже у перші тижні бойових дій були окуповані військами вермахту. Провід ОУН, скориставшись сприятливими обставинами, проголосив 30 червня у Львові відновлення Української державності. УГКЦ відстоювала самостійницькі прагнення українського народу. Великий патріот і духовний провідник нації митрополит А.Шептицький 5 липня звернувся до вірних з пастирським листом, у якому закликав: "Усі, що почуваються українцями і хочуть працювати для добра України, нехай забудуть про які-небудь партійні роздори, нехай працюють в єдності і згоді над відбудовою так дуже знищеного большевиками нашого економічного, просвітнього і культурного життя" [2]. Митрополит був обраний почесним протектором і президентом Національної ради, яку німецька окупаційна влада невдовзі розігнала, а членів уряду, на чолі з Ярославом Стецьком, арештувала й кинула за ґрати концтабору Заксенхаузен.

Всупереч твердженням радянської історіографії й офіційної пропаганди комуністичного режиму, УГКЦ ніколи не була колаборантом, тим більше союзником нацизму. Проголошені визнання німецькій армії та визволення від большевицького режиму були зумовлені припиненням масових репресій, депортацій і кривавої масакри органів НКВС перед втечею. Мешканці краю зустріли проголошення незалежності України 30 червня з великим ентузіазмом і новими надіями. Ці почуття й пронизують послання митрополита А.Шептицького до духовенства й вірних 5 липня 1941 р., у якому він висловлював сподівання, що "на підвалинах солідарності і усильної праці всіх Українців, повстане Соборна Україна не тільки як велике слово і ідея, а як живий, життєздатний, здоровий, могутній, державний організм, побудований жертвою життя одних, а муравельною працею, залізними зусиллями і трудами других" [3].

Слід відзначити, що німецька влада спершу була лояльною до Церкви, зокрема Греко-Католицької. Ця влада серйозно не перешкоджала виявленню релігійних почуттів окупованого населення, відновленню діяльності товариств релігійних видавництв, учбових закладів. Завдяки гнучкій дипломатії і невтомній праці Святоюрського престолу, УГКЦ набирала сили, вносила свої корективи в національно-культурне життя.

Лояльні стосунки між УГКЦ і окупаційною владою переросли у протистояння восени 1941 р., коли Берлін відверто виявив загарбницькі

наміри щодо України і розгорнув на її окупованих землях терор проти національних сил, зокрема ОУН. У першому пастирському листі до вірних у грудні 1941 р. митрополит А.Шептицький засудив репресивні акції, свавілля гітлерівців і закликав українців зберігати національну гідність, стійко боронити свободу, свої родини і громади [4]. Пізніше, у серпні 1942 р., у листі до Папи Пія XII він відверто наголошував: "Німецька влада є злою, майже диявольською, і то в небачено більшому ступені, ніж большевицька влада" [5]. Митрополит не тільки викривав злочинні дії окупантів, але й визначав заходи задля фізичного збереження народу і відновлення державності.

Головними у пастирських листах, зверненнях митрополита та інших ієрархів Церкви у воєнні часи були заклики до національної єдності та злагоди, які вони вважали передумовою побудови незалежної і сильної України. Цією думкою пронизане згадане послання митрополита від 5 липня 1941 р., в котрому він переконливо стверджує, що Соборна Україна постане тільки за умов солідарності і творчої невтомної праці всіх українців. УГКЦ закликала віруючих до релігійної єдності, яка мала б стати духовною основою об'єднання всіх національних сил під час війни. "Ніколи від віків справа з'єднання церков не була такою життєвою квестією і такою пекучою потребою та конечністю нашого національного життя, як саме тепер, – писав митрополит А.Шептицький 1942 р. – Ніколи ще від віків не були всі українці поставлені перед такою безумовною конечністю робити все, що тільки в силі для досягнення національної єдності" [6].

У серпні 1941 р. у митрополичих палатах відбулося перше організаційне зібрання представників бандерівського і мельниківського проводів ОУН за участю Андрея Шептицького і Йосифа Сліпого, однак безрезультативно [7]. Єдності не було досягнуто. За сприяння митрополита у 1942 р. у Львові проведено переговори ОУН(р) з представниками польського підпілля. Зустріч відбулася біля дзвіниці на Святоюрській горі. На жаль, знову не було досягнуто координації військово-політичних зусиль проти нацистів [8].

У ті дні УГКЦ робила все можливе для духовного зміцнення свого народу, збереження його високих морально-етичних цінностей. Священики закликали плекати родинне християнське життя. "Християнська родина – це школа християнського життя, а також школа суспільного та народного життя", – писав митрополит у Великодньому зверненні до вірних у квітні 1943 р. Церква рішуче засуджувала фашистський терор і репресії як методи політичної боротьби (митрополит був добре обізнаний із антикатолицьким законодавством Райху). Негації до терору і репресій митрополит А.Шептицький виклав у відомому пастирському листі "Не убий" (21 листопада 1942 р.), застерігаючи, що прокляття Церкви впде на всіх, хто проливає невинну кров [9].

Протистояння УГКЦ та митрополита Шептицького нацистському режимові проявилось саме з посиленням терору на окупованих землях. У листі до Папи Пія XII від 31 серпня 1942 р. він з обуренням писав про масові розстріли євреїв в Україні. З осудом геноциду євреїв звертався безпосередньо до Гітлера. Лише заступництво генерал-губернатора Г. Франки врятувало митрополита від арешту. Як свідчать очевидці, з приводу цього звернення Гітлер заявив, що графа Шептицького за такі дії варто було би повісити, але митрополит Шептицький може собі таке дозволити. Варто згадати, що митрополит, переховуючи у своїх палатах, врятував від загибелі львівського рабина Сзекіла Леві та десятки євреїв, багатьох ксьондзів. У 1942 р. Андрей Шептицький звернувся до райхскомісара Г. Гімлера з протестом проти використання допоміжних поліцейських підрозділів для облави на євреїв. Церква допомогла в порятунку від голодної смерті 40 тисячам полонених червоноармійців у німецьких концтаборах на території митрополії, 25 тисячам дітей, евакуйованим з Покуття у часи страхітливої поєнени та у інших благодійницьких акціях. Греко-католицькі парафії надавали притулок священикам-утікачам зі сходу України. Створено і взято під опіку дитячі будинки у Збаражі, Золочеві, а також селі Войнилові на Станиславщині, що був організований у монастирі св. Йосафата. У Львові діяли Народна лікарня імені А. Шептицького [10].

УГКЦ, діючи широкомасштабно, напружено і цілеспрямовано в роки нацистської окупації, всіма можливими методами відродила релігійне життя. Зуміла в ситуації заборони діяльності українських політичних партій легально очолити духовне життя народу, сприяти його національно-культурному розвитку. 1943 р. навіть створено Церковну археографічну комісію як осередок дослідження об'єктивної історії українських церков. До неї ввійшли авторитетні науковці Іван Крип'якевич, Дмитро Дорошенко, Олександр Оглоблин та ін. [11].

Ієрархія Греко-Католицької Церкви намагалася вести діалог з Українською автокефальною православною церквою і Автономною православною церквою, які діяли в західному регіоні у роки Другої світової війни. Слід відзначити, що не лише у Галичині, але й на Наддніпрянщині німці досить спокійно сприйняли відродження Української православної церкви. "Торкаючись церковної політики окупантів, – доповідав М. Хрущову у березні 1943 р. нарком внутрішніх справ УРСР Сергієнко, потрібно сказати, що на початку свого приходу німці приглядалися до обстановки, вивчали її, церковну ініціативу, з яких би кіл вона не надходила, підтримували, але обережно спрямовували її у потрібному для себе напрямку" [12]. Окупаційна влада повернула віруючим захоплені сталінським режимом храми, монастирі, дозволила відновити діяльність знищеної більшовиками УАПЦ, на чолі з архієпископом П. Сікорським, розбудову церковних структур інших

конфесій, навчальних закладів, видавництв, які видавали релігійну літературу рідною мовою. Архівні документи свідчать, що радянське керівництво отримувало детальну інформацію про церковну політику Берліна на окупованих землях, що викликала занепокоєння у Сталіна і змусила його терміново вжити необхідних заходів.

Восени 1943 р. кремлівські зверхники радикально змінили свою церковну політику. До цього спонукали, крім вказаного, ще й інші фактори, важливі в умовах виснажливого кровопролиття. Вибух війни засвідчив низький морально-політичний дух армії, підірваний насильницькою колективізацією, голодомором, масовими репресіями і терором власного народу сталінським керівництвом. Одним із наслідків цього були ті 3,5 млн. бійців і командирів Червоної армії, які в перші ж місяці війни опинилися в полоні, важкі поразки, мільйон радянських людей у лавах вермахту і поліції. Отож, Сталіну довелося взяти на озброєння пропаганди давні національні традиції, згадати раніше затаврованих російських полководців, відновити у Червоній армії гвардію, колись ненависні погони. Щоб піднести морально-політичний дух армії і народу, довелося забути на якийсь час комуністичні постулати на зразок "Релігія – опіум народу", переглянути ставлення до релігії й Церкви. Важливим фактором був і вплив союзників – членів антигітлерівської коаліції: США, Англії, Франції, які не сприймали брутального ставлення Москви до релігії, що грубо порушувало права людини, декларовані Конституцією й актами Ліги Націй.

4 вересня 1943 р., вперше за останні 20 років, відбулася зустріч глави радянської держави Сталіна з ієрархами Руської Православної Церкви, котрі вижили після жахливих репресій, на чолі з митрополитом Сергієм. Цікаво, що між ними був так званий митрополит Київський і Галицький Николай (Ярушевич Б.Д.). Було узгоджено важливі рішення щодо підтримки Церкви державою: про скликання Собору, відкриття храмів і духовних навчальних закладів, розширення прав і свобод релігійних громад, визволення з тюрем і концтаборів репресованих церковних діячів. При Раднаркомі СРСР створено Раду у справах РПЦ. Головою Ради Сталін призначив полковника НКВС Г. Карпова. Таке ж посередництво між урядом держави і Церквою для втілення сталінської моделі свободи совісті і віросповідань через деякий час утворено й в УРСР [13]. Безперечно, головною метою "релігійного відродження" в СРСР, започаткованого Сталіним в роки війни, було використання Церкви та її авторитету серед співвітчизників для здійснення прагматичних політико-ідеологічних планів у країні та за її межами. Комуністичний режим ніколи не допускав Церкву до панування у сфері свідомості радянських людей. Власне він перетворив панівну Руську Православну Церкву у державну інституцію, зняв її імперську політику.

У комуністичних зверхників Москви і Києва на цей час вже сформувався специфічне ставлення до Української Греко-Католицької Церкви. Вона асоціювалася з "українським буржуазним націоналізмом", оскільки ще з часів Унії залишалася носієм української національної ідеї, дієвим чинником формування свідомості західних українців. У київських і московських архівах зберігаються численні документи, зокрема доповідні записки, повідомлення, листи до Сталіна з церковних проблем. Серед них – чимало про діяльність УГКЦ. Москва вважала її колаборантом, аргументуючи тим, що всі 32 делегатури дистрикту "Галичина" очолювали уніатські священники, що Церква брала участь у формуванні української дивізії "Галичина" в складі вермахту, підтримувала контакти з німецькою адміністрацією, водночас допомагала "бандерівцям" [14].

Щодо останнього, дійсно, протягом усього періоду нацистської окупації греко-католицькі священники не лише активно діяли на ниві культури і освіти, піклувалися духовним станом вірних, але й допомагали українському рухові Опору в особі ОУН-УПА. Монастирі і церкви були духовною і матеріальною опорою повстанців і підпільників у їх боротьбі проти гітлерівського, згодом сталінського режимів. Виходячи із засад християнської моралі, митрополита консисторія заборонила духовенству брати участь у збройній боротьбі. Але воно, тісно пов'язане з народом, не стояло осторонь трагедії краю. Монастирі надавали допомогу пораненим бійцям УПА. У монастирі чину студитів у с. Угневі Перемишлянського району на Львівщині діяв підпільний шпиталь для хворих повстанців [15]. Душпастирську обслугу віруючих повстанців священники-капелани виконували за місцем бойових дій підрозділів УПА. Наприкінці війни, влітку 1944 р., до складу широкопредставницької Української Головної Визвольної Ради церква рекомендувала о. І.Гриньоха, члена Центрального проводу ОУН(б).

У липні 1945 р. ОУН-УПА поширила листівку "Українці греко-католики" з попередженням: "Хай добре зятялять собі всі зрадники і перевертні, що доки ще ми, українські повстанці, ходимо по світі, доти ми всім сталінських агентів і вислужників, що допомагають большевикам закладати ярмо на шия народом, провчатимемо нашим повстанським звичаєм, незалежно від того, хто це буде" [16].

За підтримку "буржуазного націоналізму" в 1940-1950-х роках лише з Станіславської єпархії близько 200 священників були репресовані. "Своєю підтримкою як духовної особи та Службами Божими, – згадували селяни Сосулівки на Тернопільщині о. Миколу Когута, – він додає їм сили та впевненості в боротьбі з двома лютими ворогами – німецькими зайдами та більшовицькими окупантами" [17]. Не залишали своїх вірних у цей важкий час і духовні владика, що передавали їм пастирські послання навіть з далекого сибірського заслання, прохаючи "держатися своєї багьківської

вири, своєї рідної батьківської землі, своїх церков і своїх хат, своєї мови і божої правди" [18].

Щоправда, УГКЦ прагнула порозумітися з відновленою радянською владою восени 1944 р. У жовтні 1944 р. митрополит Андрей Шептицький надіслав відповідного листа до Ради у справах релігії при уряді СРСР. Але митрополит помер 1 листопада 1944 р. у розпалі діянь щодо збереження Церкви у новій ситуації. Його величний похорон у Львові, на який, до речі, прибув М.Хрущов з вінком від Сталіна, перетворився у демонстрацію могутності Греко-Католицької Церкви в західному регіоні. Святоюрський митрополитичий престол зайняв Йосиф Сліпий, котрий у грудні 1944 року надіслав до Москви поважну делегацію греко-католицьких ієрархів, на чолі з архімандритом Климентієм Шептицьким. Делегацію прийняла Рада у справах релігійних культів при уряді СРСР. Під час переговорів глава комісії передав послання митрополита до Сталіна, у якому, зокрема, зазначалося: "Західна Україна понад 300 років живе відмінним від Східної України життям і внаслідок цього у неї інші звичаї... життя, культура і релігія, а тому необхідно зміну робити обережно" [19]. В іншому посланні до уряду докладно обґрунтовувалося прохання не перешкоджати діяльності УГКЦ. Делегація передала також 100 тис. крб. у фонд Червоного Хреста. Після консультацій з Молотовим і Хрущовим, голова Ради І.Полянський (полковник держбезпеки) від імені радянського керівництва заявив, що Українська Католицька Церква має рівні права з іншими конфесіями, діючими в СРСР, і може працювати в рамках існуючого законодавства. Зрозуміло, що про хід п'ятиденних переговорів (22-27 грудня) І.Полянський детально інформував Сталіна. Очевидно, "вождь народів" у зв'язку з війною не хотів вступати у відкритий конфлікт з УГКЦ. Але, як слушно відзначав історик Іван Білас: "Його кінцеві наміри були однозначними: знищення Греко-Католицької Церкви, яка на противагу РПЦ, насмілилася його застерігати, – мовляв, необхідно брати до уваги особливості Західної України і "перемінно робити обережно". До того ж, Церква ця відстоювала ідеї національної державності, сприяла створенню військових формувань на окупованій ворогом території. Такого Сталін не прощав нікому. До того ж, йому була притаманна відраза до України і українців" [20].

Відносно толерування радянською владою церкви тривало недовго: 1946 р. режим організував львівський "собор", яким фактично загнав УГКЦ у підпілля, яке тривало до кінця 80-х років ХХ ст. [21].

1. Політичний терор і тероризм в Україні. Київ, 2002. С.579; Галичина у Другій світовій війні (1939-1945 рр.). Івано-Франківськ, 2002. С.18-32.
2. Церква і суспільне піпання. Львів, 1999. Т.2. Кн.2 С.924.
3. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф.358. Оп.1. – Спр.11. – Арк.25

4. Шептицький Андрей, митрополит. Як будувати рідну хату? Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали та документи (1865-1944). 2-ге видання. За редакцією Заборовського Я.Ю. – Львів-Івано-Франківськ: Олір, 1995. – С.70-104.
5. Береславський М.З. З історії Української греко-католицької церкви. – Львів, 1992. – С.30.
6. Шептицький Андрей, митрополит. Послання до духовенства і вірних Архипархії // Львівські спархіяльні відомості. – 1942. – Ч.1. – С.9.
7. Архів СБУ у Львівській області. Спр. П-32693 (Сліпий Й.). – С.44-45.
8. Потічний П. УПА та німецька адміністрація // Зустрічі. – 1991. – №2. – С.137-142.
9. Детальніше див.: Кравчук А. Християнська соціальна етика під час німецької окупації Галичини, 1941-1944: Митрополит Андрей (Шептицький) про солідарність, опір владі та захист святості життя // Ковчег. – Львів, 2000. – Ч.2. – С.224-269.
10. Антонюк Н.В. Українське культурне життя в "Генеральній губернії" (1939-1941). – Львів, 1997. – С.166; Державний архів Львівської області. – Ф.3. – Оп.1. Спр.71. – Арк.118.
11. Логос. – 1995. – Т.4. – Кн.3. – С.135-147.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). – Ф.1. – Оп.23. – Спр.45. – Арк.16.
13. "Русская православная церковь стала на правильный путь". Докладные записки председателя Совета по делам Русской православной церкви при СНК СССР Г.Г.Карпова и В.В.Сталину 1943-1946 гг. // Исторический Архив. – 1994. – Т.3. – С.139-148.
14. Про душпастирство капеланів у дивізії "Галичина" детальніше див.: Божинський А. Дивізія "Галичина". Історія. – Львів, 2001. – С.118-127. Ми не погоджуємося з автором книги у тому, що митрополит Шептицький вжив формування цієї дивізії; він лише надав капеланів для проведення богослужіння серед українського вояцтва.
15. Державний архів Львівської області. – Ф.3. – Оп.1. – Спр.436. – Арк.148.
16. Сергійчук В. Нескорена Церква: подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К., 2001. – С.72-75.
17. Погорілець Я. Отець Когут – священик наших партизанів // Тернопілля 97. Тернопіль, 1997. – С.125.
18. Сергійчук В. Нескорена Церква. – С.27.
19. Цит. за: Одинцов М.И. Путь, длиною в семь десятилетий от конфронтации к сотрудничеству. государственно-церковные отношения в истории советского общества // На пути к свободе совести. – М., 1991. – С.64.
20. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Кн.1. – К.: Либідь. Військо України, 1994. – С.310.
21. Детальніше див.: Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні, 1943-1946 рр. – К., 1998. – С.245-363; Ковчег. – Львів, 2002. – Ч.2. – С.165-188.

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ В 1939-1947 РОКАХ

Початок Другої світової війни витворив нові суспільно-політичні умови на західноукраїнських землях. Вони стали не лише складовою частиною Радянської України, а й зазнали тих негативних наслідків утвердження сталінізму з його авторитаризмом, тоталітарною командно-адміністративною системою управління, що й більшість українського народу. Штучно створений голодомор 1932-1933 років значною мірою вже досягнув своєї мети в УРСР: викорінення серед українства приватновласницької ініціативи, ліквідація прошарку найбільш активної і продуктивної частини народу навіть шляхом фізичного винищення. На нововключених землях ситуація в цьому плані була протилежною.

Західноукраїнське селянство в переважній більшості на ментальному рівні було антиподом селянину-колгоспнику: сповідувало принципи саме приватної власності на землю, пошану до вмілого та ефективного господаря (газди), характеризувалося просякнутістю пріоритету демократичних цінностей, які пропагувалися чисельними українськими національно-культурними товариствами, політичними партіями та громадськими організаціями, органічним несприйняттям інонаціонального панування в будь-якій формі. Тому утвердитися сталінському політичному режиму в Галичині було набагато складніше, аніж на решті території України. Крім того, радикальна ідеологія українського націоналізму стала на захист прав і свобод свого народу в УРСР, повела активну діяльність, в тому числі й зі зброєю в руках, проти радянського політичного режиму. Очолила цю боротьбу Організація Українських Націоналістів, проги якої і було спрямоване вістря основної боротьби радянської репресивної машини.

У 30-40 роки заходи репресивно-карального характеру (депортації, масове винищення "ворогів народу" та ін.) розглядалися командно-адміністративною системою як засіб вирішення міжнаціональних конфліктів, інтернаціоналізації (читай – "русифікації"), витравлення із свідомості населення приватновласницьких ініціатив і менталітету, створення величезної машини радянського механізму, в якому кожен був би лише "гвинтиком", бездумною частинкою, яку в будь-який момент можна просто замінити чи викинути.

Якщо згрупувати причини сталінських депортацій, то, за баченням "батька народів", вони зводяться до наступного: очищення суспільства від існуючих потенційних ворогів сталінізму, без акцентування уваги на відмінності між існуючими і потенційними ворогами. Адже потенційні вороги "проявлять себе в наступний критичний момент, у період війни, масовим

зрадництвом, бунтарством, тлінним впливом на оточуючих, тобто їхню ворожа діяльність у власному таборі може стати вирішальним фактором поразки” [1].

Судячи з цього, Й.Сталін з його концепцією про загострення класової боротьби в міру просування до соціалізму бачив все це в народах, які були депортовані за його прямою вказівкою в 30-40-і роки. Саме тому він передбачив вихід із проблеми щодо врегулювання міжнародних конфліктів “у похованні існуючих внутрішніх і потенційних ворогів соціалізму в землі або в глибокому тилу” [2].

У 30-50-і роки серед депортованих з різних причин виявилися 3226340 (а з інших джерел – 3441582) представників різних національностей і народностей. Немала частка їх проживала на території України [3]. Усе це відбувалося в той час, коли головною справою в обстановці “постійно загостреної”, за визначенням Й.Сталіна, “класової боротьби” стало винищення “ворожих гнізд”, “викорчовування ворогів”, депортація цілих народів і груп народностей.

У вересні 1939 року, здійснивши так званий “визвольний похід” Червоної Армії на західноукраїнські землі, сталінське керівництво розпочало активно і планомірно здійснювати політику “включення” цих територій в існуючу систему радянської дійсності. Як наслідок, більше 10% населення Західної України і Західної Білорусії було депортовано з постійних місць проживання [4].

Депортація проводилася послідовно і цілеспрямовано. 29 грудня 1939 року РНК СРСР було прийнято спеціальну постанову з цього приводу і затверджено “Положення про спецпоселення і трудове влаштування осадників, виселених із західних областей УРСР і БРСР” та інструкцію Народного Комісаріату внутрішніх справ Союзу РСР з цього приводу.

Виконуючи ці постанови, органи НКВС доповідали керівництву у квітні 1941 року про результати проведеної роботи. За їхніми даними, на цей час було депортовано 177 тисяч осіб – “осадників”. Однак, під цю категорію потрапили не тільки поляки, які отримали землі на Західній Україні у 20-30-і роки, а й українці (близько 10 тисяч), білоруси (близько 10 тисяч), євреї (близько 60 тисяч).

Переселення осадників та біженців проходило у важкій формі. Високою була смертність, особливо серед осадників. З моменту прибуття на спецпоселення і до 1 липня 1941 року народилося 4211, а померло – 12319 осіб (в це число не входять ті, хто народився чи помер у січні-березні 1941 року в Казахській РСР, Комі АРСР, Молотовській чи Івановській областях) [5].

Особливо активно розпочалася депортація західноукраїнського населення у травні-червні 1941 року. З цього приводу була прийнята НКВС СРСР спеціальна постанова. У документі зазначається: “Категорії осіб, які підлягають виселенню за цією директивою:

1. Активні члени контрреволюційних організацій і члени їх сімей...
2. Колишні крупні поміщики, торговці..., колишні фабриканти... та великі чиновники колишніх буржуазних урядів разом з членами їх сімей.
3. Колишні офіцери, на яких є компроматеріал (у тому числі і ті, які служили в територіальних корпусах Червоної Армії).
4. Члени сімей учасників контрреволюційних організацій, засуджених до вищої міри покарання, а також ті, які переховуються і перейшли на нелегальний стан.
5. Особи, які прибули по репатріації із Німеччини, а також, які виїхали з Латвії до Німеччини, при наявності щодо них компроматеріалів.
6. Ті, хто втікали з колишньої Польщі і відмовилися прийняти радянське громадянство...” [6].

Всього переселялося у цей період 85716 осіб, які мали розселятися в Алтайському краї, Красноярську, Казахській РСР, в Комі АРСР і Омській області. Їх звинувачували у розкраданні соціалістичної власності, бандитизмі, розбій, умисному вбивстві, контрабанді, зберіганні вогнепальної зброї і т. ін. [7].

На основі рішень радянського уряду про переселення осіб цього контингенту одночасно з’явилася і “Положення про порядок застосування заслання на поселення для деякої категорії злочинців”. Розпорядження, інструкції, директиви строго виконувалися.

21 травня 1941 року Народний Комісар Л.Берія підписав наказ про розселення на 20 років у Кустанайській області Казахської РСР поселенців із Західної України та Західної Білорусії. Для їх доставки виділялося 1496 вагонів, грошові кошти на суму 18500000 крб. Однак ці витрати були значно більшими, оскільки переселенців нараховувалося насправді не 85716 осіб, як це передбачалося планами, а 94896 [8].

Та ці заходи були розцінені сталінським керівництвом як недостатні. Переселення близько 100 тисяч осіб лише впродовж 2-х років не могло вирішити проблеми утвердження комуністичних ідеалів у Галичині. Національно свідоме західноукраїнське населення не ставало радянським. І тоді залишалося єдине – винищення.

...Німі пам’ятки нашої скорботи. На Прикарпатті їх виявлено чимало. Вони є докором тим, хто забивав сталеві цвяхи у потилиці дітей і жінок, хто наповнював карпатські криниці трупами з цілих сіл, докором тим, хто організовував ці страшні катування.

Рапорти тогочасних начальників в’язниць свідчать про жахливі цифри: 2464 особи страчено у м.Львові; 2000 – у м.Луцьку; 2000 – у м.Дубно; 1101 – у м.Стрию і Самборі; 1000 – у м.Станіславі; 560 – у м.Тернополі; 222 – у м.Бережанах; 194 – у м.Ковелі.

Одним з таких свідчень є поховання 524 закатованих органами НКВС у м.Станіславі (сьогодні – м.Івано-Франківськ), в урочищі “Дем’янів лаз”.

З початком радянсько-німецької війни західноукраїнські землі опинилися під новою окупаційною владою – німецько-фашистською. Відновлення української незалежності не входило в плани Вермахту. Тому одразу ж після проголошення “Акту відновлення Української держави” від 30 червня 1941 року військами гестапо було заарештовано керівництво ОУН як єдиної консолідуючої політичної сили українців у Галичині. До таборів були заслані С.Бандера, його сподвижники і соратники. Репресій зазнала решта західноукраїнського населення. Тепер змінювався лише вектор самих репресій. В краї запроваджувався офіційний німецький порядок, а з ним арешти, тюрми, примусові вивози до Vaterland’у, розстріли мирного населення, облави.

Виникнення у жовтні 1942 року Української Повстанської Армії було сприйнято окупаційною владою як поштовх до нового витка репресій проти місцевого населення. Вступаючи у військові сутички з бійками ОУН-УПА, не отримуючи в них успіху, гітлерівці намагалися придушити їх дії терором.

З 10 жовтня 1943 року до кінця червня 1944 року на Прикарпатті було прилюдно розстріляно 15771 особу. А за весь час окупації, за неповними даними, на Івано-Франківщині було закатовано 223920 мирних громадян, 15 тисяч було вивезено до Німеччини на каторжні роботи [9].

Особливо жорстокими і цинічними були прилюдні розстріли наших земляків: 23 жовтня 1943 року – Станіслав – 22 особи. 1 листопада 1943 року – Долина – 26 осіб. 17 листопада 1943 року – Станіслав – 25 осіб. 1 грудня 1943 року – Коломия – 40 осіб [10]. Страшний перелік можна було б продовжувати. Агонізуючий відступ фашистів у 1944 році теж був позначений розстрілами і репресіями. Їх цифри ще вимагають дослідження і уточнення. За кожною з них – доля людини, горе її сім’ї і родини.

На цьому, на жаль, не закінчилися страшні випробування для західноукраїнського населення. Радянська армія, просуваючись на захід, відновлювала на Прикарпатті більшовицький тоталітаризм. Робити це доводилося шляхом насильства. Адже не могли змиритися зі становищем рабів українці, не хотіли бути упослідженими, безправними, підневільними. Тому прапор національно-визвольної боротьби передали в руки єдиної свідомої на той час політичної і збройно організованої сили – УПА.

Узагальнюючі дані свідчать про те, що від 1944 до 1953 років у західних областях України вояками ОУН-УПА було здійснено 14424 напади, з них 5099 терористичних і диверсійних, 457 випадків роззброєння груп охорони громадського порядку, 1004 підпали колгоспного і радгоспного майна і т. і. [11].

Збройний опір радянському режиму з боку населення краю змусив сталінське керівництво вдатися до жорстоких кроків. Розпочалася нова хвиля репресій, терору та депортацій.

Загальні цифри втрат західноукраїнського населення ще вимагають ґрунтовних досліджень, скрупульозних уточнень. Але й відомі на сьогодні розрізнені факти вражають. Ось лише окремі з них. У Станіславській області у листопаді 1944 р. було вбито 2000, а заарештовано – 6000 учасників підпілля [12], у грудні 1945 р., відповідно – 45 і 297 [13], а за 1950 р. – 459 та 1921 [14]. Каральні операції та експедиції щоразу посилювалися, в тенета органів НКВС потрапляло все більше підпільників, серед яких, за даними цих самих органів, майже 40 % складала жінки, молодь у віці від 17 до 20 років [15].

Винищення національно-свідомого елементу супроводжувалося й посиленням масових репресій.

На початку квітня 1944 року генерал І.А.Серов, який керував боротьбою проти ОУН-УПА, доповідав в НКВС СРСР В.В.Чернишову, що до переселення з України готовий ешелон із 2000 сімей-оунівців. Вони направлялися у район Красноярського краю.

Контингент виселенців через розширення військово-чекістських операцій кількісно зростав.

Начальник управління НКВС по Іркутській області Тамман повідомив, що на 1 грудня 1944 року в області із західних регіонів було виселено 140 сімей оунівців і активних повстанців (3695 осіб). Начальник відділу спецпоселень НКВС СРСР М.Кузнецов у березні 1945 року повідомив Л.Берії, що на 1 березня вивезено з України і розселено 6335 сімей (16522 особи) [16].

Узагальнюючи відомі на сьогодні дані, можна сказати, що за період з 1944 по 1962 рік було виселено із західноукраїнських земель 171566 осіб, які брали участь у національно-визвольній боротьбі із зброєю в руках. Крім того, за період з 1944 по 1951 рік було виселено також 203622 особи так званих “посібників оунівцям”.

Депортації продовжувалися і після завершення Другої світової війни. Так, зі Станіславської області у 1949 р. було депортовано 1684 сім’ї оунівців, а за перше півріччя 1950 р. – 2465 [17]. Жили виселенці й спецпоселенці в нелюдських умовах. Гострою була нестача житла, харчування, одягу та інших найнеобхідніших речей. Це призводило до масової смертності серед репресованих. Так, лише за період від січня 1948 до 31 грудня 1950 року серед переселених з України на Схід СРСР народилося 2171, а померло – 14435 осіб.

Помітно жорстокішав режим проживання спецпоселенців. 26 листопада 1948 року був прийнятий Указ Президії Верховної Ради СРСР “Про кримінальну відповідальність за втечу з місць обов’язкового і постійного поселення осіб, виселених у віддалені райони Радянського Союзу в період Вітчизняної війни”. Згідно з Указом виселені під час війни на спецпоселення

залишалися у цьому статусі довічно; за втечу з місця обов'язкового поселення їм визначалося покарання – 20 років каторжних робіт. Була визначена і міра покарання для тих осіб, які переховували втікачів.

Певне пом'якшення у проживанні та ставленні до себе репресовані відчували після смерті Й.Сталіна. Однак залишити місця примусового виселення вони змогли лише у 1956 р. 15 травня цього року була прийнята постановою Ради Міністрів СРСР 644-376 сс “Про зняття обмежень по спецпоселенню з членів сімей українських і білоруських націоналістів, звільнених із заслання на поселення”. Розпочалося повернення репресованих, тих, хто вижив, на Батьківщину. Однак і тут значними були обмеження. Не всі мали право повернутися на рідну карпатську землю, оселялися на Запоріжжі, Донеччині, Луганщині, Полтавщині.

Наведені цифри і факти є доволі промовистими. Але жодними цифрами, жодними фактами не можна відтворити трагізм поламаних, покалічених людських доль, не можна передати біль рідних і близьких за втраченими. Вони завжди будуть щемом відлунювати у наших серцях.

Політичні репресії періоду Другої світової війни у Галичині також є жорстоким нагадуванням сьгоднішньому поколінню українців про те, що не може бути повернення назад, у комуністичне минуле. Наше майбутнє – це майбутнє гідної європейської нації, рівної серед інших. Будуючи його, пам'ятаймо про тих, хто віддав життя за свободу і незалежність свого народу.

1. Курашвили Б.П. Политическая доктрина Сталина // История СССР. – 1989. – № 5. – С.68.
2. Там само.
3. Бугай М.Ф. За повідомленнями НКВС СРСР, були переселені... // Про депортацію населення України у 30-50-і роки. – К., 1992. – С.7.
4. Литвин М.Р., Луцький О.І., Науменко К.Є. Західні землі України. – Львів Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 1999. – С.141.
5. Бугай М.Ф. Вказ. праця. – С.7.
6. Директива о выселении социально чуждого элемента из республик Прибалтики, Западной Украины и Западной Белоруссии и Молдавии // Российский центр хранения и изучения документов новейшей истории (далі – РЦХИДНИ) Ф.39 “Коллекция по реабилитации жертв политических репрессий”.
7. Там само.
8. Бугай М.Ф. Вказ. праця. – С.20.
9. Рідний край в роки радянсько-німецької війни (1941 – 1944 рр.) // Україна у ХХ столітті. – Поліття, 1992. – С.60.
10. Там само.
11. РЦХИДНИ. – Ф.35 “Коллекция по реабилитации жертв политических репрессий”.
12. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф.1 П. – Оп.1. – Од.зб.170. – Арк.75-78.

13. Там само. – Од.зб.417. – Арк.2-6.
14. Там само. – Од.зб.1211. – Арк.135.
15. Там само. – Од.зб.938. – Арк.197-200.
16. Бугай М.Ф. Вказ. праця. – С.30.
17. ДАІФО. – Ф.1 П. – Оп.1. – Од.зб.1211. – Арк.17-19.

Володимир КРОЙТОР (Івано-Франківськ)

РОЛЬ УПА В РОЗГОРТАННІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Особливою рисою новітньої історії українського народу є перманентний характер національно-визвольного руху. Протягом різних періодів він змінював свою форму в залежності від історичних обставин. Сучасна українська держава – результат історичної закономірності і справедливості, бо її жадали цілі покоління українців на всій етнічній землі. Утворена в жовтні 1942 р., Українська Повстанська Армія у ХХ ст. вписала в історію боротьби українського народу за незалежну державу найяскравіші сторінки, які неоднозначно тлумачать дослідники, політики і громадяни на батьківщині та поза її межами.

УПА було утворено до початку корінного перелому в Другій світовій війні, коли СРСР і їх західні союзники ще не володіли стратегічною ініціативою на європейському театрі воєнних дій. “Виникнення і розвиток УПА був результатом неминучого соціально-історичного процесу в складних умовах німецької окупації” [1]. Її воїни взяли за зброю з метою встановлення незалежної української держави [2]. При цьому вони відстоювали національні інтереси українського народу виключно на його рідній землі, без будь-якої підтримки з боку воюючих сторін. Єдиним закордонним представником, з яким УПА мала добрі стосунки, був Сербський національний рух. З ним, як стверджують англійські дипломатичні джерела, було укладено угоду в березні 1944 р., щоб не надавати підтримки організації Тіто [3].

УПА – явище не регіональне чи характерне тільки для західної частини України, а загальнонаціональне, бо вона мілітарними засобами втілювала ідеологію поневоленого народу. Розгортання масштабної бойової діяльності національно-визвольного руху спершу на Поліссі, а потім в Галичині вмотивовується раніше і краще створеними для цього умовами, а не специфічною свідомістю населення. Український народ виявляв усвідомлену потребу національної незалежності у всіх її етнічних межах. Наприклад, ще в 1933 р. румунська поліція свідчила про високий рівень свідомості

буковинської молоді української національності [4]. В 1940 р. обласна інспекція поліції повідомляла офіційний Бухарест, що практично кожен українець Буковини готовий ідеологічно до збройної боротьби проти румунської влади [5]. Влітку 1942 р. німці розкрили велику мережу ОУН Бандери в Сумах. Вони арештували обласного керівника Супруна, двох районних керівників і ще 38 осіб. За їх даними, в ОУН Бандери існував план побудувати в цьому регіоні фабрику боєприпасів [6]. А в серпні 1942 р. лише в Київській області ОУН Бандери налічувала близько тисячі членів [7].

Згідно з секретною німецькою інструкцією від листопада 1942 р., німецька окупаційна влада вважала, що ворогами націонал-соціалістичної Німеччини в Україні є комуністи, бандерівці і партизани. Ця інструкція далі уточнювала: "потенційно найнебезпечніші бандерівці. За всяку ціну знищити" [8]. Порівняно з ОУН Мельника, ОУН Бандери була набагато сильнішою і дуже активною по всій території України. Саме тому німецькі репресії були в основному спрямовані проти неї. В Макар, активний учасник українського національного руху, згадує: "Всі тюрми в Україні були переповнені членами руху Опору Бандери" [9].

У меморандумі від 15 жовтня 1942 р. німецький урядовець Бройтігам стверджував: "Деякі представники німецької адміністрації зовсім відверто заявляють, що комунізм не є небезпечним для Німеччини і що набагато більшу небезпеку становить український націоналізм. Отже, владу на Україні можна спокійно передавати комуністам, які через свою ненависть до українських націоналістів видаватимуть їх німецькій владі" [10]. У щоденнику, знайденому в одного з радянських агентів на прізвище Яремченко, було записано: "Війна на Україні буде вирішальною. Саме тут буде створено другий внутрішній фронт" [11]. У постановках 3-ої конференції керівників Проводу ОУН від 21 лютого 1943 р. говорилося, що війна на Сході була фактично війною між двома імперіалізмами за панування над Україною [12].

Після того, як Червона Армія в 1943 р. розгорнула свій наступ в Україні, УПА була вимушена боротися одночасно з двома противниками. Листівка ОУН Бандери проголошувала: "Ми підемо на союз з іншими народами, поневоленими німецьким і російським імперіалізмом" [13]. У постановках III Збору ОУН Бандери говорилося: "ОУН з усією рішучістю бореться проти інтернаціоналістичних та фашистсько-націонал-соціалістичних програм та політичних концепцій, бо вони є інструментом завойовницької політики імперіалістів. Тому ми проти російського комуно-більшевизму і проти німецького націонал-соціалізму. ОУН проти того, щоб один народ, здійснюючи імперіалістичні цілі, "визволяв", "брав під охорону", "під опіку" інші народи, бо за цими лукавими словами криється огидний зміст – поневолення, насильство, грабунок" [14].

Український повстанський рух утвердився і розвинувся в найбільш критичний для гітлерівської Німеччини період – з жовтня 1942 р. по серпень

1943 р. Широкомасштабні операції УПА у березні – квітні 1943 р. та в наступний час сприяли погіршенню для вермахту ситуації на Україні і на Східному фронті в цілому. За даними англійської розвідки до приходу Червоної Армії на Правобережну Україну УПА контролювала дуже великі регіони між Карпатами і річкою Прип'ять [15].

Після того, як Червона Армія захопила більшу частину території України, чисельність УПА швидко зроста. Англійські дипломатичні джерела пояснюють це тим, що, займаючи кожне село, офіцери НКВС притягували до відповідальності всіх осіб віком від 18 до 50 років. Тих, хто співпрацював з німцями, очікувало жорстоке кримінальне покарання. Після чого вони безслідно зникали, іншим чоловікам давали 5-10 днів для підготовки і погано озброєних і невдягнених посилали в найнебезпечніші частини фронту [16]. Таке ставлення до людей сприяло масовому дезертирству і поповненню рядів УПА.

Радянське керівництво добре знало, що національний рух спирається на широку підтримку українського народу, а тому намагалося переконати українців і весь світ, що ворог українського народу – це не тільки німецький фашизм, але й так званий "український націоналізм". Радянська пропаганда поширювала дезінформацію про те, що "українські націоналісти запродалися німецьким фашистам" і т. п. Володимир Косик пояснює це так: "Ця дезінформація диктувалася непримиренною ненавистю Росії до українського "сепаратизму". Крім того, радянська влада, яка прагнула контролювати переконання українського народу, бачила в українському націоналізмі свого найнебезпечнішого противника тепер і в майбутньому. Радянські органи влади намагалися посягти сумнів, підірвати, розбити силу українського незалежницького руху, відірвати його від народу. І нарешті, радянське керівництво вважало небезпечним (і образливим) навіть частково ділити перемогу над німецькими загарбниками зі своїм найгіршим ворогом, українським націоналізмом" [17].

Визвольні ідеї ОУН – УПА були гордієвим вузлом національної проблеми не лише для Червоної Армії, але й, здавалося б, надійних для сталінського режиму і добре підготовлених та перевічених у надійності партизанів-розвідників, закинутих в німецький тил для розвідувально-диверсійної роботи. Командир 1-ої Української партизанської дивізії імені двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака Петро Вершигора так описує вражаючу розповідь одного з його командирів батальйону: "Так що таке – бандерівщина? Он їх скільки зі зброєю. Один курінь розгромили, а тут уже другий ... Це ж полки цілі, чоловіки, народ ...". Національно-визвольні ідеї були домінуючими в середовищі українського народу Правобережної України. УПА своєю боротьбою проти іноземних поневолювачів відродила сподівання українців на власну незалежну державу у вирішальний період Другої

світової війни. Вона вселила бойовий дух нації у це справедливе прагнення і стала невід'ємним ланцюгом тяглості визвольної боротьби українського народу ХХ століття.

Актуалізація в останній час досліджень національно-визвольної боротьби українського народу викликає неадекватну реакцію суспільної думки у нашій країні та за кордоном. Дослідник націоналістичної історії Г. Касьянов у праці "Теорії нації та націоналізму" пише: "Історики України виконують одне інтелектуальне завдання – легітимізацію національно-державницьких домагань української нації історичними документами". Але тривалий період тоталітаризму та ідеологічно спотворених шаблонів наклав табу замовчування і тенденційного тлумачення цієї тематики, яка залишалася поза увагою вітчизняної історичної науки. Зростаючий інтерес до історії УПА відповідає суспільним потребам консолідації великої української нації в період її духовного зростання. Історія УПА належить всьому українському народу без огляду на географічні, ідеологічні чи політичні уподобання її певної частини.

1. <http://www.infoukes.com/upa/> 10-10-2002.
2. <http://www.infoukes.com/upa/> 10-10-2002.
3. Anglo-American perspectives on the Ukrainian Question 1938 - 1951. A documentary collection. – Kingston, Ontario. – 1987. – P.178
4. Державний архів Чернівецької області. – Ф. 30. – Оп. 2. – Спр. 92. – Арк. 7.
5. ДАЧО. – Ф. 87. – Оп. 2. – Спр. 31. – Арк. 22.
6. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж-Нью-Йорк Львів, 1993. – С.281.
7. Там само. – С.273.
8. Там само. – С.281.
9. Там само. – С.283.
10. Там само. – С.290.
11. Там само. – С.292.
12. Там само. – С.317.
13. Там само. – С.353-354.
14. Там само. – С.380-381.
15. Anglo-American Perspectives... – P.174.
16. Ibid. – P.175.
17. Косик В. Вказана праця. – С.416-417.
18. Вершигора П. Рейд на Сан и Вислу. – К., 1987. – С.147.
19. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К., 1999. – С.352.

Михайло ПАНЬКІВ (Івано-Франківськ)

ПОВСТАНСЬКІ ПІСНІ НА ПРИКАРПАТТІ

Український повстанський рух 40-50-х років є однією з найяскравіших сторінок історії визвольної боротьби нашого народу проти іноземного гніту. А воювати доводилось із польським шовінізмом, німецьким нацизмом, московським більшовизмом. Ці події самовідданої боротьби проти окупантів яскраво розкривають повстанські пісні.

Українська пісня тісно пов'язана з історією нашого народу. Вона не лише відтворює родинний, громадський чи господарський побут українців, який часом сягає XI-XII ст. (особливо колядки, щедрівки, гайвки), але є відображенням багатьох реалій. Це кодекс звичаєвого права, родинна педагогіка, історичне джерело. Як в історії героїчні спалахи змінюються сутінками застою, так і в фольклорі пісенні вибухи чергуються із занепадом і розчаруванням, а вони, в свою чергу, спалахують новими історичними подіями, самопожертвуваннями народу, його провідників і героїв у боротьбі за свою незалежність. Такі пісенні вибухи ми маємо в добу козаччини (думи, балади, інші жанри), які оспівують боротьбу славного українського лицарства, завзятого і відчайдушного, та героїзм їх ватажків (Нечая, Морозенка, Дмитра Вишневецького, але чомусь рідко згадується Богдан Хмельницький – напевне, через Переяславську угоду). Таке пісенне піднесення ми фіксуємо в час соціально-визвольної боротьби у XVIII-XIX століттях (Олекса Довбуш, інші опришківські ватажки, гайдамаки, Устим Кармелюк тощо), в роки Першої і Другої світових воєн, які для українців переростали в боротьбу за самостійну Україну. Тобто історія і пісня у нас нероздільні.

В роки Другої світової війни творились повстанські пісні. Військове лихоліття для українців почалось ще у 1938 році з проголошення Закарпатської України і виборювання її незалежності ("Тридцять восьмий рік минає"). Національно-визвольна війна тривала до середини 50-х років ХХ століття. В цей період український повстанський рух став однією з найяскравіших сторінок історії боротьби за незалежність нашого народу від іноземного гніту. Часто це була війна на кілька фронтів без тилу, без свого озброєння, забезпечення продуктами та професійної лікарської допомоги. Тому, якби не було народної підтримки, підтримки батьків, рідних, братів і сестер, повстанці не могли б так довго вести боротьбу.

Боротьба УПА в офіційній радянській історіографії повністю сфальсифікована і викривлена, подана як бандитизм, переводячи на сучасну термінологію, читай, – вид тероризму. В Україні вона збереглась у народній пам'яті переказами, легендами, піснями, авторизованими і безіменними поезіями тощо. Мабуть, немає на Прикарпатті села, де б не побутувало 30-40

повстанських пісень, в тому числі і декількох місцевих. До речі, такий потужний повстанський фольклор свідчить не про засудження, а, навпаки, всенародну любов і підтримку цієї війни.

Сьогодні, в часи незалежної України, місцеві краєзнавці намагаються їх занотувати і зберегти. Обласне управління культури щороку організовує огляди-конкурси повстанських пісень. Їх виконують майже всі колективи художньої самодіяльності області, професійні співаки. Проте якогось збір-ного академічного центру стосовно виявлення і дослідження цих пісень та її інших фольклорних жанрів ми поки що не маємо. Небагато у нас на Івано-Франківщині видано пісенників цієї тематики за останні 10 років – збірник пісень УПА пана Зеленчука, який вийшов ще у 1992 році, та окремий розділ “Пісень з Покуття”, які зібрані та упорядковані нами у співавторстві з Миколою Андрусяком (2001 р.). Краща ситуація у Тернопільській і Львівській областях, де час від часу друкуються збірки повстанських пісень. Особливо потрібно відзначити Львівського вченого Григорія Дем’яна, невтомного збирача і популяризатора повстанського фольклору. Спільне українсько-канадське підприємство у Львові випустило солідний збірник “Пісень УПА” (Львів, 1997. – 554 с.). У 1994 році про повстанські пісні Тернопільщини захищена дисертація Ростиславом Комаром [1].

Вряди-годи у часописах появляються окремі розвідки з цієї тематики (Оксана Кузьменко, Михайло Паньків тощо) [2]. Однак цього недостатньо. Дослідникам не вдалося вирахувати їх загальну кількість. Ми стверджуємо, що таких фольклорних творів побутує кілька тисяч.

Збираючи повстанські пісні, фольклористи зустрічаються з певними труднощами. В 50-80 роках комуністична влада, органи КДБ суворо карали виконавців таких пісень, тому вони передавались таємно батьками своїм дітям. Однак при цьому деякі фрагменти пісень упускались, щось домислювалось, і тому в одному населеному пункті існувало декілька їх варіантів. Часто спрощувались мелодії. Для реконструкції однієї пісні збирачам доводилось працювати з декількома респондентами, іноді навіть в інших селах. Таким чином, повстанські пісні, серед українських, мають мабуть, найбільше розмаїття текстових і мелодійних варіантів.

Хронологічний і тематичний поділ повстанських пісень майже збігаються. Вже 1938 року українці розпочали боротьбу за незалежність Закарпатської України. Про неї – пісня “38 рік минає”. В ті часи у світі війна витала у повітрі. Уряди більшості держав готувалися до неї. А комуністи і нацисти таємно ділили земну кулю. Українці, крім тривожного очікування, готувалися використати свій шанс – здобути незалежність. Ці настрої відбивались у піснях. У них заклики – бути готовим до бою за свою Вітчизну (“Гей же до бою”, “ОУН нас веде”, “Сміло друзі”). Частина цих пісень – перероблені стрілецькі пісні. “Українська молодь, – як зазнача-

Оксана Кузьменко, – значною мірою вихована на прикладах патріотизму та героїзмі Січових Стрільців, вона перейняла і їх репертуар” [3].

Окремо ми зупинимось на досить популярній в той час пісні “Чи то буря, чи то грім”. В кожний період боротьби народом є пісні програмні, які відображають мету боротьби, мобілізують до неї народ. Слова, мелодія і навіть ритміка у них підпорядкована тим завданням, які стоять у цьому часовому відрізку. Так, в кінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст. такою піснею була, знову ж таки, стрілецька – “Червона калина”. В той час народ прагнув мирним шляхом, через вибори, референдум вийти із складу СРСР. Активна і патріотично налаштована більшість населення мітингувала, проводила демонстрації, відновлювала заборонену національну символіку, згадувала своїх заборонених і поглумлених героїв, відновлювала забуті сторінки історії. Ця пісня своїм оптимістичним звучанням, історизмом, ліричністю повністю відповідає таким завданням.

Зовсім інший час був на початку сорокових років, коли дві тоталітарні держави разом із своїми сателітами вирішували загарбницькі цілі шляхом війни. Незалежність можна було здобути лише збройною боротьбою. Тому ця пісня своїм ритмом, словами не те що закликає, але наказує, мобілізує до боротьби:

*В ряд ставай, не барись, ні на що не дивись,
Чи до пекла підем, чи до неба.*

*Кидай неньку стару, кидай любовку й сестру,
Бо настала велика потреба.*

*Бо настав такий час, щоб умер кожний з нас
Не у ліжку, а в полі у бою.*

І в годину грізну спом’янеш Вітчизну,

І для неї умреш ти з любові.

І юнаки йшли у повстанці. В окремих регіонах Західної України в УПА пішло добровольцями біля 8-10% дорослого населення, це один із високих мобілізаційних показників у світовій практиці.

А сама пісня перероблена із поезії Богдана Лепкого “Гей позір”, написаної у 1912 році і присвяченої січовикам Кирила Грильовського. Автор музики невідомий. Пізніше, у 1916 році, Богдан Лепкий переробив текст. А втретє текст на початку 40-х років зазнав народної переробки [4].

Населення України окупацію своєї землі нацистською Німеччиною зустріло піснею “На Україні біда чорна”, в якій йшлося про грабів України вже нацистами. Все забиравось до Третього рейху. Коуно-більшовицький голод 1932-1933 рр. тепер повторився у 1942 році. Те, що не вдалося Сталінові, – виморити всіх українців – збирався зробити Гітлер.

Пісня про “дівчину-воячку” розповідає про героїзм української дівчини, яка пішла воювати проти німців. Такий тип пісень розповсюджений серед

всіх слов'ян, за винятком поляків. Особливо сюжет пісні поширений серед південних слов'ян. В Україні цей сюжет, зокрема на Поділлі, побутує, на думку Віктора Давидюка, ще з XII ст. [5]. В Галичину пісня прийшла у формі вояцької і догрималась до початку XX ст., щоб відродитись під час Другої світової війни. Сюжет її традиційний. Замість літнього батька, у якого немає сина, на війну зголошується третя наймолодша дочка. Традиційні шабелька чи лук і стріли у пісні замінені найновішою на той час зброєю автоматом, з якого:

*Як до бою ставала, ставала,
Як до бою ставали –
Сімсот німців вбивала, вбивала,
Сімсот німців вбивали.
Сам сі Гітлер дивував, дивував,
Сам сі Гітлер дивував,
Що за вояк воював, воював,
Що за вояк воював.
То не вояк-воячка, воячка,
То не вояк – воячка.
Українська юначка, юначка,
Українська юначка!*

Ми свідомо процитували кінцівку пісні з двох причин: щоб підкреслити архаїчність побудови вірша, взятого зі старої вояцької пісні, і, навпаки, щоб проілюструвати відхід від традиційності кінцівки пісні. Всупереч минулим вояцьким пісням, у яких їх героїні потрапляють у полон до татар чи турків, що дорівнювало шлюбу і гарему, у пісні “Прийшла карта до батька” дочка-героїня залишається живою і готовою до наступних подвигів заради незалежності України. Що ж – оптимістично!

Пісні про боротьбу за незалежність України проти московського більшовизму. Їх зміст – боротьба добровольців проти окупантів. Це і загибель батька та його двох синів, які воювали у радянсько-німецькій війні, а після неї пішли добровольцями в УПА (“Ішло три повстанці із східного фронту”), прощання повстанця із дівчиною перед боєм (“Дівчино-голубко, сідай біля мене”), поширений у ті часи повстанський марш “Вже вечір вечоріє, повстанське серце б’є” і не визначена нами авторська пісня “Останні квіти відцвіли”, яка може стосуватись як 1919-1921 років, так і 40-х років. Боротьба за незалежність України неможлива без жертв. “А як нам умерти прийдесть”, “Нічка тиха була”. Полонених повстанців більшовицькі кати мучили на допитах у тюрмах – про це свідчать численні документи, розповіді учасників, розкопки повстанських поховань, огляди колишніх в’язничних камер та інше. Про це розповідають і пісні. Наприклад, “Сидів, читав я вдень і вночі”, “Забудь мене, старенька мати”, “Машина жене”.

Окремо хочемо зупинитись на поширеній в ті часи пісні “В Станіславі під тюрмою”. Варіанти ми зафіксували у селах Березівці, Пшеничники Тисменицького, Вербівцях Городенківського районів [6]. Найповніший варіант вербівської пісні. Стара мати принесла до тюрми синові передачу, куплену за останні гроші, і просить тюремщика передати синові, якого напевне вишлють до Сибіру. Тюремщик передачі не прийняв, заявивши, що її сина присудили до розстрілу, а вони смертникам не передаються. Страшне материнське горе не зломало її. Переборовши себе, вона просить віддати передачу комусь із друзів, тобто таких самих борців, як її син. Цей вчинок матері викликав співчуття навіть у серці тюремщика. Інша пісня поширена у селах Тисменицького і Городенківського районів про молоду дівчину (Галю на Городенківщині, Катю на Тисмениччині), яка очікує суду. Знаменита “трійка” присуджує її до смерті. Дев’ятнадцять солдатів, яким доручено розстріляти молоду дівчину, вистрілили не в ціль. Лише двадцятий вистрілив у її серце.

Велика кількість пісень баладного типу розповідає про героїзм окремих повстанців “Ой там у лузі при долині”, про трьох друзів партизан, яких зрадили і вони загинули в нерівній боротьбі, “Січа вбили”, “У неділю ясна днина”. Про пісні-хроніки “У Вербівцях дуже рано” та “Про Захарова і Байду” ми опублікували розвідку “Трагічні історії, оспівані в співанках-хроніках” у журналі “Берегиня” [7].

У повстанському репертуарі були і сатиричні пісні: “Батько Гнат” – про Гната, який не хоче допомагати повстанцям у боротьбі за незалежність України, “Ви, хлопці, не сумуйте” (перероблена патріотична пісня 30-х років XX ст.) – про кепкування молодих хлопців над дівчатами, яких призвано до армії. Стосовно своєї комплекції вони підуть воювати у такі війська:

*Котра буде мати сто кільо із дівчат,
То та, напевно, піде до танків і гармат.
А котра буде легка, як пір’ячко вгору,
То та, напевно, буде літати в літаку.*

Що ж, молоді люди завжди насміхаються над протилежною статтю, навіть і в найважчих ситуаціях.

Джерела повстанських пісень. Попередньо ми вже згадували походження окремих пісень. В цілому такими джерелами були:

Стрілецькі пісні. Так, крім пісні на слова Богдана Лепкого “Гей, позір”, пісня Романа Крупчинського “Ми по таборах”, написана у 1920 р. про поневіряння інтернованих січових стрільців у польських таборах, стала відгомоном засланих повстанців у ГУЛАГи Сибіру і Казахстану. Відома пісня того ж автора “Зажурились галичанки” повстанцями була перероблена на “В большевиків руді морди” та інші [8].

Велика кількість пісень з'явилась із пісень-хронік, які виникли у відповідь на ті чи інші конкретні трагічні події. Ці новотвори хоч і трагічні за своїм характером, проте оптимістичні й закликають до боротьби за незалежність України. Герої таких пісень гинуть за волю рідного народу, до кінця залишаються вірними своїй ідеї і ніколи не зраджують друзів, таких самих повстанців. Часто їх останніми словами є прощання із матір'ю, заклики до боротьби:

*Хтось крикнув – Слава Україні,
Ми не здамося, краще смерть.
("Ой у лузі, при долині")*

*Упав Орел, упав Орел, упав Соловейко,
Крикнув: Слава Україні, будь здорова, ненько.
("Ой у лісі на поляні")*

*Ой померли наші друзі
Та їх слава не помре!
Всім героям України –
Вічна слава їм буде!
("Пісня про Захарова і Байду")*

*Прощай, прощай, Україно, і ти, рідна мати,
За свій нарід, за свободу не жаль помирати.
("У Вербівцях дуже рано") та інші.*

Частина їх, опустивши надмірну деталізацію, характерну для пісень-хронік, та значно покращивши поетичну й мелодійну якість, стали загальними піснями-баладами (згадані вже нами "У неділю дуже рано", "Січа вбили", "Ой там у лузі при долині", загальновідома "Ой, у лісі, на поляні" тощо). Іншим не судилась така доля. Вони залишилися піснями-хроніками у межах свого села ("У Вербівцях дуже рано", "Пісня про Захарова і Байду") окремо хочемо виділити пісню "У лісі, у темному", записану в селі Пшеничниках. А причиною її створення була конкретна подія: десь в кінці 50-х років прийшли ввечері з лісу до Дзюкунської Ганни три партизани, серед них і Микола Ферштей (псевдо Холод), переночувати. Вранці, коли хлопці йшли назад до лісу, то натрапили на засідку, і в перестрілці загинули. Гарнізонники забрали їх тіла, як трофеї своєї відваги. Молода дівчина з цього села Розалія Лашенюк любила Ферштейа. І коли почула, що він загинув, прибігла на те місце, плачучи збирала окригавлений сніг, де лежав її коханий, та приклала до свого серця. Хтось з мешканців села і відгукнувся піснею "У лісі, у темному". Цю пісню та інші повстанські пісні заспівав серед людей меш-

канець села Іван Андрейчук і через декілька днів його знайшли вбитим. Пов'язавши це вбивство із виконанням повстанських пісень, мешканці села почали остерігатись, і прилюдно пісні такого репертуару до 1991 року більше не виконували [9].

Наступним джерелом повстанських пісень є пісні, тексти яких написали відомі повстанські поети (Марко Бослав "Марш Чорного лісу", волинянин Андрій Марченко "Ми українські партизани", "Ми зродились із крові народу" та інші). Багато з них залишились невідомими, а їх ліричні пісні прославляють героїзм українських повстанців до сьогоднішнього дня та будять нас до нових подвигів. Серед них – "Дівчино-голубко, сідай біля мене", "Нічка темна була", "Забудь мене, старенька мати", "Сидить Галя за ґратами" і багато інших.

Невелика кількість пісень збереглася із запозичених народних мелодій, а також із запозичених пісень від інших народів. Аналізуючи повстанські пісні Прикарпаття, ми знайшли лише одну таку пісню – "Сонце сходить і заходить". Мелодія і частково текст взяті з російської революційної пісні, записаної Максимом Горьким у 1905 році і виданої окремою листівкою. Ростислав Крамар у своїй дисертації вважає білоруською популярною пісню "Там під старим лісом", яка виникла в часи окупації німцями, що викликає у нас сумніви [10]. По-перше, якщо б вона була принесена в Україну червоними партизанами, то переклад з білоруської був би звичайно російською мовою – мовою спілкування цих партизан ("Ой тумани мої разтумани", "Шумел сурово Брянский лес" та інші). В тексті зустрічається Одеса – "десь там під Одесов голову поклав" батько партизана. Тобто український топонім, ще й діалектна його назва. Ця пісня була зафіксована в українських репертуарних збірниках зразу після Другої світової війни.

По-друге, поки що ми зустрічаємо в білоруських пісенних збірниках відомі українські пісні, навіть літературного походження, які видаються за білоруські, звичайно, і мелодії у них народні українські. Серед них – "Несе Галя воду", "Посіяла огірочки", "Стоїть гора високая" (Леоніда Глібова), "Ой там Василь сіно косить", "Там де, Ятрань круто в'ється" [11]. Цей список можна продовжувати досить довго. Така вже доля української пісні. Хіба не заборонена була стрілецька пісня "Розпрощався стрілець", бо російський "композитор" "запозичив" її мелодію для пісні "Там вдали за рекой"? А українська весільна народна пісня "Яблучко" знову ж таки стала російською. Її принесли у Чорноморський флот українці, які служили у ньому. І цей список можна продовжувати.

В 40-х роках з'явилися популярні колядки із повстанчим змістом, як от: "Сумний Святий вечір в сорок сьомім році", "Бог Предвічний народився", "Нова радість стала" тощо. Окремим жанром йдуть пісні, написані для конкретних військових підрозділів УПА. Це переважно марші куренів, сотень тощо. Автори цих слів та мелодій не завжди нам відомі.

І на остаток наша пошана повстанським пісням, як високогуманним, великої делікатності й культури. Під час допитів до полонених партизанів застосовувались найжорстокіші катування. Часто окупанти викидали мертвих під огорожі своїх каральних установ, де їх розтягували собаки. Варвари-садисти головами мертвих грали у футбол, а грудних дітей партизанів брали заручниками, де вони й помирали, тобто це звірства, які межують з дикунством. Проте ми не знайшли ні однієї пісні, яка б згадувала про ці психічні відхилення завойовників. Зате у повстанських піснях нема ні краплі шовінізму, закликів про захоплення чужих територій, а, навпаки, вони мобілізували народ до жертвної боротьби за незалежність своєї Вітчизни. Ці пісні є кращою складовою частиною українських народних пісень з людинолюбством, свободою Духу і жертвністю.

Борися, народе, завзято

За волю, за свої права,

Пірви же ганебні кайдани!

Ти будеш, Україно, вільна!

(“А мати закута в кайданах”).

1. Крамар Р. Фольклор національно-визвольної боротьби українського народу 1940-1950 (За матеріалами Західного Поділля). Дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Львів. – 1995.
2. Кузьменко О. Стрілецька пісня у повстанському репертуарі // Народна творчість та етнографія. – 2002. – №1, 2. – С.84-89; Паньків М. Трагічні історії, оспівані в співанках-хроніках // Берегиня. – 2001. – Ч.3. – С.33-38.
3. Кузьменко О. Стрілецька пісня у повстанському репертуарі // Народна творчість та етнографія – 2002. – № 1, 2. – С.85.
4. Там само. – С.86.
5. Давидюк В. А в Романа нема сина, а в Романа три дочки // Берегиня – 2002. – №3. С. 35-43.
6. Архів автора. Побутування фольклору національно-визвольної боротьби населення Прикарпаття 1940-1950 рр. Тисменицький район.
7. Паньків М. Трагічні історії, оспівані в співанках-хроніках // Берегиня. – 2001 Ч.3. – С.33-38
8. Кузьменко О. Стрілецька пісня у повстанському репертуарі // Народна творчість та етнографія. – 2002. – № 1,2. – С.88.
9. Архів автора. Побутування фольклору національно-визвольної боротьби населення Прикарпаття 1940-1950 рр., с.Пшеничники. – С.1.
10. Крамар Р. Фольклор національно-визвольної боротьби українського народу 1940-1950 (За матеріалами Західного Поділля). Дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Львів, 1995 С.51.
11. Скуратівський В. На берегах древлянської ріки // Берегиня. – 2001. – Ч.3. – С.47

ГРИЦЬ ПЕРЕГІНЯК (“ДОВБЕШКА-КОРОБКА” – КОМАНДИР ПЕРШОЇ СОТНІ УПА)

Старий Угринів дав Україні таку визначну постать, як Степан Бандера. Але це не єдина визначна особистість в історії українських визвольних змагань, яка має староугринівське походження.

До цього часу про Гриця Перегіняка не знали майже нічого: до цього спричинились суб'єктивні обставини – більшість інформації з історії ОУН-УПА нині черпаємо з діаспорної літератури, в основному мемуарного характеру. Автори, учасники національно-визвольних змагань 30-50-х рр. писали свої спогади переважно вже у похилому віці, не володіючи достатньою джерельною базою, з пам'яті відтворюючи деталі подій багаторічної давності. Звідси і деякі фактичні неточності, які ми інколи зустрічаємо. Певна плутанина була внесена і в біографію Гриця Перегіняка – командира першої сотні УПА. В різних джерелах його інколи називали Іваном або Михайлом. Ми спробуємо, узагальнивши більш-менш достовірні факти, розповісти про життя цього борця за волю України.

Народився Гриць Перегіняк у 1910 р. в неможливій родині. Смерть батька Микити Перегіняка змусила Грицька змалку працювати. Він виявився єдиним годувальником сім'ї. Та це не було перешкодою для його активної громадсько-політичної діяльності. Національна свідомість жителів Старого Угринова на той час була дуже високою. Діяла хата-читальня “Просвіти”, філії сільськогосподарських кооперативних спілок, осередки молодіжних товариств “Січ”, “Луг”, “Сокіл”, “Відродження”, які спрямовували свою діяльність на патріотичне виховання та фізичне загартування молоді. Завдяки Степанові Бандері ці організації в селі перебували під ідейним впливом ОУН. Приїжджаючи на вакації, він привозив підлітну націоналістичну літературу, керував сільським хором, організовував військовий вишкіл юнаків. У 30-х рр. Гриць став членом ОУН. Саме за наказом Організації він убив сільського віята (солтиса) Ільківа (в селі його називали Хрущем) за співпрацю з польським режимом, за те, що він був, як тоді називали, “хрунем”, тобто зрадником.

У жовтні 1935 р. Гриць Перегіняк був засуджений польським судом на довічне ув'язнення, яке йому випало відбувати в тюрмі “Swięti Krzyz” (Святий хрест) у Келецькому воєводстві. В той час у тій самій в'язниці, після Варшавського та Львівського процесів, були Степан Бандера з товаришами, які сиділи у справі Перацького. Про перебування Гриця Перегіняка у в'язниці пізніше згадував у своїй книжці “В поході до волі” Микола Климишин, один з найвизначніших провідних членів ОУН: “Він мав тяжке життя, тому

в'язничне для нього мимо всього було мов би відпочинок, і в той час, коли я з ним був разом, він виглядав дуже добре. Також дуже йому це допомогло психічно, що він стрінувся із нами. Головно з Бандерою... Коли син священика сидить у тій самій в'язниці, то це для нього найкращий доказ, що з ним ще не так найгірше..."

Період перебування в тюрмі став для Перегіняка плідним у плані самоосвіти. Микола Лебідь zorganizував для нього й інших лекції (вчили й інші співв'язні), в результаті яких Гриць осягнув рівень неповної середньої освіти, хоч до в'язниці був зовсім неграмотний. Коли Бандеру разом з іншими керівниками ОУН вивезли зі "Святого Хреста", Перегіняк лишився там аж до початку польсько-німецької війни 1939 р. Як тільки почалася війна в'язницю евакуювали, в'язнів повели у напрямі на схід. Багатьох арештантів по дорозі сторожі дострілювали, коли вони не могли йти. Швидкий наступ німецької армії приніс визволення колишнім в'язням польських тюрем. Вдалось урятуватись і Перегіняку.

Як, знову-таки, згадував Микола Климишин, у 1940 р. його відвідав у Кракові Гриць Перегіняк, що перебував у Страховицях у складі допоміжних відділів. "Дуже приємно було стрінутися з ним і побачити, як дуже він змінився за той час. Дуже видно було, як багато він скористав з того, що в тюрмі багато навчився. Він по нашій розлуці читав дуже багато того, що можна було у бібліотеці в'язниці дістати, а крім того читав книжки, які діставав з Комітету допомоги українським політичним в'язням. Оповідав, як він напам'ять виучував усі записки, які собі складав, коли ми його вчили. Тепер він із захопленням читав усе, що міг дістати з військової літератури. Гриць перейшов три курси військових вишкочів ОУН: рекрутський, підстаршинський, старшинський".

Влітку 1941 р. він перебував в одній з похідних груп ОУН. У 1941-1942 рр. служив у "Шуцман-шафті". У 1942 р. всім членам ОУН, які на той час (з тактичних міркувань) перебували у німецьких поліційних відділах, було дано наказ перейти в підпілля й розпочинати збройну боротьбу проти нацистів. Вояком у перших військових відділах ОУН на Волині став і Перегіняк. Поступово він дістає все більше обов'язків, а в жовтні 1942 р. сформував першу сотню УПА, бійцями якої переважно були не поліщуки, а вихідці з інших регіонів України. В селі Гриця Перегіняка називали "Барсуком", тепер в УПА він дістав псевдо "Довбешка-Коробка". У лютому 1943 р. відбувся перший бій відділу УПА під командуванням "Довбешки-Коробки". Часопис "Вісті з фронту УПА" (ч. 1. – 1943 р.) повідомляв: "7 лютого цього року відбувся наступ першої сотні УПА на м. Володимирець (тепер Рівненська обл.). Найкраще відзначився особистим прикладом одчайдушності командир сотні – "Довбешка-Коробка". Здобуто 20 крісів, 65 коців, амуніції й ін. Зі сторони ворога впало 7 людей, включно з командиром жандармерії. З нашої – 1 вбитий, 2 поранених".

У перші місяці 1943 р. відділи УПА воювали переважно з німцями та польськими бандами, які тероризували українське населення Волині. У лютому 1943 р. сотня розгромила нові більшовицькі групи біля с. Заморочене, де здобуто було багато майна: коні, харчі, шкіру, мануфактуру і т.д. Але її натиск на районний центр м. Висоцьке був невдалий. Німецька залога була попереджена й разом із "батальйонцями" відбила наступ. У цьому бою загинув командир першої сотні пор. Гриць Перегіняк. Це сталось 22 лютого 1943 р. Ось слова із посмертної згадки: "Командир першої сотні УПА – вояк-революціонер із крові і кости, виріс у діях УПА, швидко вибився завдяки своїм здібностям і став командиром сотні... Він завжди був першим у бою. Відважний, енергійний. Він був душею сотні... У трудних моментах вливав віру й завзяття іншим друзям. Під його командуванням сотня незраз розбивала кількраз сильнішого ворога" ("До зброї". – 1943. – Ч.1).

В 1944-1945 рр. одна з сотень загону "Дорош" ВО "44" носила ім'я "Коробки".

Ідеалом Гриця Перегіняка була Українська Соборна Самостійна Держава, за неї він віддав своє життя. Ми не маємо права забувати імена наших героїв, один з них – Перегіняк повинен зайняти належне йому місце в галерії її вірних синів – національних героїв. Тепер, у вільній незалежній Україні, мусимо гідно вшанувати пам'ять першого сотника УПА, людини, яка стояла біля джерел збройної боротьби з окупантами.

ЗМІСТ

<i>Олександр Реєнт.</i> Настав час сказати правду про УПА.....	3
<i>Олександр Лисенко.</i> Актуальні проблеми історії України періоду Другої світової війни.....	5
<i>Володимир Кучер.</i> Боротьба радянської влади проти національно-визвольного руху в повоєнні роки.....	10
<i>Ігор Іванцев, Олександр Марущенко.</i> Українська Повстанська Армія в сучасній вітчизняній історіографії.....	17
<i>Ігор Андрухів.</i> Діяльність УПА на Станіславщині.....	28
<i>Сергій Бутко.</i> Російський фактор у політиці ОУН і УПА: осінь 1943-1944 роки.....	37
<i>Ірина Павленко.</i> Антинаціоналістична пропаганда – міфи та реальність.....	45
<i>Андрій Руккас.</i> Збройні виступи ОУН на території Станіславського воєводства у вересні 1939 року.....	50
<i>Анатолій Русначенко.</i> Збройні формування національних рухів опору у Східній Європі в роки Другої світової війни і після неї.....	59
<i>Ігор Патрисяк.</i> Спроби створення ОУН(б) та УПА української цивільної адміністрації (1941-1943 рр.).....	63
<i>Галина Стародубець.</i> Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни (1942-1943 роки).....	70
<i>Дмитро Веденєєв.</i> Організація військової розвідки в УПА.....	79
<i>Галина Стефанюк.</i> Культурно-освітня діяльність ОУН в роки Другої світової війни.....	85
<i>Михайло Томащук.</i> Діяльність ОУН за окупаційного режиму фашистської Німеччини на Станіславщині.....	90
<i>Володимир Сельський.</i> Терор фашистської Німеччини проти ОУН на окупованих землях Західної України в 1941-1944 роках.....	94
<i>Юрій Томин.</i> Репресивно-каральні заходи органів НКВС-НКДБ з ліквідації збройного підпілля ОУН-УПА на теренах Станіславщини в другій половині 1944 – першій половині 1945 років.....	102
<i>Василь Марчук.</i> Війна і християнська мораль: суспільна місія греко-католицької церкви у 40-і роки ХХ ст.....	107
<i>Володимир Величочий.</i> Політичні репресії проти українського населення Галичини в 1939-1947 роках.....	115
<i>Володимир Кройтор.</i> Роль УПА в розгортанні українського національно-визвольного руху.....	121
<i>Михайло Паньків.</i> Повстанські пісні на Прикарпатті.....	125
<i>Тарас Федорів.</i> Гриць Перегіняк (“Довбешка-Коробка” – командир першої сотні УПА).....	133

ББК 63.3 (4 Укр) – 624
У-45

ISBN 966-640-052-9

Українська повстанська армія – феномен
національної історії: Матеріали Всеукраїнської
наукової конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. –
136 с.

НБ ПНУС

758796

Старший редактор – Олена БОЙЧУК.
Комп'ютерна верстка – Віра ЯРЕМКО.
Набір – Олег БОЙКО, Оксана КЛИМЕНКО,
Лідія КУРІВЧАК.
Коректор – Марія СПЛАВНИК.

Здано до набору 28.04.2003 р. Підп. до друку 11.07.2003 р.
Формат 60x84/16. Папір ксероксний.
Гарнітура “Times New Roman Cyr”.
Ум. друк. арк. 8,32. Вид. арк. 8,56.
Наклад 300 прим. Зам. 533.

Видавництво “Плай”
Прикарпатського університету імені Василя Стефаника
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
Тел. 59-60-51

НБ ПНУС

758796